Heidi Schmidt

Adel og Adelsleding

- militær kultur i middelalderen

Forlaget Middelalderen

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 1 09-08-2021 12:49:52

Copyright: Forlaget Middelalderen og Heidi Schmidt 2021

Trykkeri: Toptryk Grafisk, Gråsten

ISBN: 978-87-998951-5-1

Forlag: Middelalderen, Ringsted

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 2 09-08-2021 12:49:53

Indhold

Kapitel 1: Adelen s. 4

1.1. Værkets hovedspørgsmål s. 5
1.2. Teori s. 6
1.3. Forskningsoversigt s. 8
1.4. Adelsfolk m/k s. 12

Kapitel 2: Høj- og lavadel s. 25

Kapitel 3: Herremand og hirdmand s. 41

Kapitel 4: Adelsleding s. 55

Kapitel 5: Skatteleding og frelse s. 85

Kapitel 6: Gårdsretter s. 102

Kapitel 7: Bourdieus model s. 136

7.1. Bourdieus model s. 141
7.2. Afrunding s. 144

Litteratur s. 149

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 3 09-08-2021 12:49:53

Kapitel 1

Adelen

INDLEDNING

Det er traditionelt tænkt at i midten af 1200 tallet ses ridderskabet og den adelige kultur at dukke op i såvel Sverige som Danmark og hertil i Norge, følgende her udviklingen og tendenserne i det resterende Europa. I samme tidsrum ses tillige opkomsten i både Sverige og Danmark af en ny adelsleding og hertil indførelsen af den såkaldte frelse, og dermed fritagelse fra skattebetalinger til kongemagten mod at yde visse militære præstationer for egen regning, hvilket i Danmark udelukkende omfattede mænd, mens Sverige havde både frelsemænd og -kvinder. De øvrige ledingsydelser, skatte- og bondeleding, indbefattede dog begge køn i både Sverige og Danmark. Det har været hævdet i den traditionelle forskning at indførelsen af landskabslovenes ledingsvæsen, både det danske og det svenske, havde sin primære baggrund i en øget statsdannelse og kontrol fra kongemagtens side over ledingsvæsenet, fremkommet i perioder hvor kongerne i begge lande befandt sig i en stabil position baseret på økonomisk fremgang og med forholdsvis fredelige tilstande både internt i rigerne og i forhold til udlandet. Dette synspunkt er især for Danmarks vedkommende fremhævet af Kristian Erslev i *Valdemarernes Storhedstid*, og for Sveriges vedkommende af blandt andre Erik Lonnröth i *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige.* Spørgsmålet er dog om indførelsen af såvel adels- som skatteleding, og den almindelige bondeleding, primært tjente kongens eller adelens interesser. Det har længe undret forskningen at kong

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 4 09-08-2021 12:49:53

Valdemar II Sejr indførte de danske landskabslove i en tid, hvor systemet nærmest synes at havde overlevet sig selv i takt med at kongemagten i stedet begyndte at bruge tyske lejetropper i stedet for ledingsflåden. Den samme udvikling er omtrent samtidig at spore i Sverige, hvor også Magnus Eriksson i stigende omfang benyttede sig af nordtyske ridderhære. Igen må det undersøges om ledingssystemet i dets udformning snarere måske har favoriseret adelen, og i bekræftende fald, da hele adelen eller enkelte grupper? Hertil vil det problematiseres hvorvidt det stadig kan godtages at en stærk adelskultur- og identitet først så dagens lys i højmiddelalderen?

I samme periode ses endvidere en række gårdsretter at dukke op i Skandinavien, og i netop disse kilder ses værdier og normer for adelskulturen for alvor at blive udtrykt i et samlet regelsæt. Gårdsretterne postulerer selv at være en art hus- eller gårdsorden for mænd og kvinder i kongens og dronningens gårde. Af flere gårdsretter ses dog en tydelig også adelig medindflydelse på lovenes udformning såvel som at de senere gårdsretter angiver at reglerne også er gældende for stormænd, og angiveligt -kvinders, hushold, og spørgsmålet er om disse regelsæt ikke fra begyndelsen har været udarbejdet til adfærdsregulering og disciplinering af ikke blot folk i kongens og dronningens gårde således som det vanligt har været antaget, men dertil også i adelskvinder og -mænds gårde?

I Danmark haves gårdsretter med ophavstidspunkt tilbage i det sene 1100 tal, mens den ældste overleverede svenske kilde er dateret til det tidlige 1300 tal, hvilket dog ikke udelukker en langt tidligere opkomst af gårdsretterne også i det svenske, og tillige i Norge, hvorfra der også forefindes ganske tidlige gårdsretter. Det er hertil påstanden i dette værk at adelskulturen er en grænseoverskridende kultur, og at dette fænomen særligt kan studeres i forhold til periodens gårdsretter, som synes at spredes og optage elementer fra hverandre.

1.1. Værkets hovedspørgsmål

I dette værk vil flere spørgsmål besvares. Dels vil det forsøges afgjort hvorvidt en stærk adelsidentitet først dukkede op i højmiddelalderen, eller før? Hertil vil

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 5 09-08-2021 12:49:53

højmiddelalderens adelskultur, som den italesættes og kommer til udtryk gennem særligt tidens gårdsretter, studeres, og det vil blive forsøgt afklaret hvem gårdsretternes regler gjaldt for: Hird- eller herremænd? Eller begge? Og for hvilke kvinder? Samt fra hvilke sociale grupperinger kom disse kvinder og mænd?

1.2. Teori

Dette værks teoretiske udgangspunkt vil tage sit afsæt i Pierre Bourdieus praksis-teori som den præsenteres i dennes værk Distinktionen, *La Distinction.* Bourdieu definerer begrebet distinktion således:

”Den bærende ide er rent faktisk at det at eksistere i et rum, det at være et punkt eller et individ i et rum, er det samme som at skille sig ud, at være forskellig. Man kunne også sige: ”At skille sig ud og at have betydning er to sider af samme sag.”... Eller mere præcist: En forskel, en distinktiv egenskab, bliver kun en synlig forskel, en forskel som kan opfattes, som ikke er ligegyldig, og som i social henseende er relevant og vedkommende, hvis den opfattes af en der er i stand til at skelne. Og det der sætter denne agent i stand til at genkende, skelne og sondre mellem disse forskelle, er netop det faktum at vedkommende er skrevet ind i det pågældende rum. Han eller hun er således ikke ligeglad, men besidder de relevante opfattelseskategorier og klassifikationsskemata – eller kort sagt: den relevante smag. …...Dette princip er resultatet af kropsliggørelsen af den måde de objektive forskelle er struktureret på. Princippet er derfor til stede hos alle agenterne,...og det strukturerer deres forskellige opfattelser.”[1]

Dette sidste omfatter også forståelsen af andres og egen indtagelse af positioner i et givent socialt rum. Med positioner menes her de valg en aktør foretager sig, og disse positioner er igen bestemt af en aktørs dispositioner, eller habitus om man vil. Det at kunne opfatte distinktionen, at være indskrevet i det sociale rum, indebærer også at en aktør er i stand til at forstå hvordan denne og andre og rummet fremstilles, og tillige kunne anvende denne viden som socialt våben.[2] Om det sociale rum siger Bourdieu:

”Denne ide om forskel eller afstand ligger til grund for selve begrebet rum. Rummet er et sæt af distinkte og sameksisterende positioner, der er adskilt fra hinanden. Positionerne defineres i forhold til hinanden i kraft af deres gensidige exterioritet og i kraft af typen af relationer de indgår i; de kan befinde sig tæt på, ved siden af eller fjernt fra hinanden, eller de kan indgå i en bestemt orden og befinde sig enten oven over, under eller mellem hinanden.”[3]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 6 09-08-2021 12:49:53

Resultatet af ovenstående proces, eller det at de sociale aktører er "i stand til at genkende og anerkende" den pågældende egenskab hos hverandre og tillægger denne værdi, er lig skabelsen af en symbolsk kapital. Bourdieu opererer her med ordet *illusio*, som skal forstås som det at aktørerne anerkender betydningen af et givent socialt spil, og dermed mener at det er nyttefuldt at deltage i spillet og gøre sin indsats, eller investere i det.[4] At aktørerne finder det interessant skyldes deres habitus, og altså at aktørerne på forhånd kender spillets regler og ved at det er værd at deltage i, at der: "hersker en ontologisk overensstemmelse mellem de mentale og de objektive strukturer i den sociale verden." Bourdieu taler her om habitus som dannende for det at have sans for spillet, at have "præperceptive forudanelser, der er en slags praktiske induktioner baseret på tidligere erfaring," og som gør at aktøreren har kontrol over spillet. Habitus er derfor lig "en socialiseret krop, en struktureret krop, en krop som i sig har kropsliggjort de iboende strukturer i en given verden eller i en særlig del af denne verden, i et felt – habitus er en krop som strukturerer opfattelsen af denne verden og også agentens handlinger i denne verden." Den symbolske kapital er ifølge Bourdieu bundet til bestemte grupper, og anvendes af disse som led i "kollektive strategier der sigter mod at bevare kapitalen som den er eller forøge den." I bestræbelserne på at nå dette mål vil de forskellige aktører gruppere sig med andre aktører der er indehavere af samme symbolske kapital, og på samme tid vil de skabe distance til de grupper der ikke har den ønskede sociale kapital eller kun har den i ringe omfang. Ifølge Bourdieu vil den sociale kapitals "fordelingsstruktur" være yderst stabil, da den er konstrueret af "kropsliggørelsen af de objektive strukturer."[5] Bourdieus teori vil anvendes til analyse af udvalgte kilder, og resultaterne af analysen vil slutteligt blive indsat i en til teorien opsat model, der tydeligst er gengivet i et andet Bourdieu-værk, *Raisons pratiques. Sur la thêorie de l`action*, [på dansk: *Af praktiske grunde*] og benævnes "Rummet af sociale positioner og rummet af livsstile." Modellen er som det kan udledes anvendt på studier af tilstande i det 20.århundrede, men denne models omformning til en universel model kræver blot, ifølge Bourdieu, et fokus på det relationelle frem for "de fænomener som relationerne udtrykker sig igennem."[6] Herved bliver det muligt at bringe modellen ind i denne bogs genstandsfelt. Til dette værk er valgt følgende to kapitaler: militær kultur samt stand. Med stand forstås her hvad man i Sven Aggesens Vederlovstekst betegner som de der "udmærkede sig ved et berømmeligt stamtræ, eller havde rigelig overflod på formue," og dermed kvinder og mænd af høj byrd.[7] Modellen

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 7 09-08-2021 12:49:53

kan, når denne er udfyldt med data indhentet fra kilderne, ses som et spejlbillede af et givent socialt rum, og skal læses således udtrykt af Bourdieu:

”Agenterne har desto mere til fælles, jo tættere de befinder sig på hinanden i disse to dimensioner, og desto mindre til fælles, jo længere de befinder sig fra hinanden. Den rumlige afstand på papiret modsvarer sociale afstande. For at være mere præcis fordeler agenterne sig på følgende måde i det sociale rum: I den første dimension ifølge den samlede mængde af kapital de besidder under en eller anden form. Og i den anden dimension ifølge strukturen af deres kapital, dvs. ifølge den relative vægt de forskellige kapitalformer har i den totale mængde af kapital.”[8]

De data som hentes til modellen fra de historiske kilder er forenklet det som Bourdieu kalder for ”[de] to differentieringsprincipper,” nemlig for dette projekt de to valgte kapitaler, militær kultur og stand, og disse vælges ud fra hvor vigtige og effektive disse er i et givent samfund. Hvor vigtige og effektive differentieringsprincipperne har været kan dels estimeres ud fra hyppigheden af forekomsten af disse i kilderne i en given periode, og dels af til hvilke aktører disse er forbundne.

1.3. Forskningsoversigt

Et af de væsentligste nyere bidrag til studiet af adelen og adelskulturen i skandinavisk middelalder kommer fra Lars Hermanson, der i dennes afhandling *Släkt, vänner och makt* har vendt sig mod den traditionelle tilgang til studiet af middelalderens samfund, der som oftest har anset denne periodes magtstruktur som værende opdelt mellem kirke og kongemagt, gerne i en koalition, mod en sidste ”tredje part,” der enten var udgjort af bondestanden eller aristokratiet. Denne tredje part blev ofte fremstillet som en oprørsk gruppe der stod i et spændingsforhold til de to første grupperinger. Dertil gør Hermanson op med flere vedholdende ældre antagelser i historiefaget om adelens magt som værende ensidigt forbundet med embedsmæssige eller tjenstlige forbindelser til kongemagten: ”Inom den nordiska forskningen kan vi finna klara paralleller till uppfattningen att aristokratins maktbas från början hade sitt ursprung i att medlemmarna tillhört kungens militära följe” og fremhæver her eksempelvis Hal Koch og Aksel E. Christensen som eksponenter for en opfattelse af at den kongelige hird i vikingetiden og middelalderen blev kongens

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 8 09-08-2021 12:49:53

regionale repræsentanter qua modtagelsen af kongelige len. Endelig modsiges hos Hermanson tillige Erik Arups ide om magten som værende forbundet med primært uddelegering af embeder fra kongens hånd. I Hermansons ideverden er magnaterne i stedet anset som en ganske ”resurskrävande” samfundsgruppe, som kongerne har været nødsaget til at opnå loyalitet og støtte fra for at kunne opretholde deres position. Endelig vender Hermanson sig mod tidligere analyser af Saxos *Gesta Danorum* der som oftest har fremlagt dette værk som en art propagandaskrift, som har skullet fremhæve kongemagten og kirkens ”seger över aristokratin.” I stedet mener Hermanson at Saxo nærmere har haft et fokus på Absalons aristokratiske baggrund, eksempelvis ved at fremhæve Absalons evner og gerninger som kriger. Dette følger Hermansons generelle antagelse om at magten i samfundet i denne periode blev udspillet i dynamiske og mangeartede relationer og bånd mellem forskellige elitekollektiver og slægtsgrupperinger i samfundet, som var bundet sammen på kryds og tværs og også havde tråde ind i kongeslægten. Selvom Hermansons studie tager sit primære afsæt i 1100-1200 tallets adels-elite i landskaberne Skåne, Jylland og Sjælland, da er et af de store fornyende træk ved værket blandt andet at det anser adelens interesser og relationer som værende forbundet på mangeartede måder, og også over grænser, både gennem slægtsmæssige bånd, såvel som i andre relationer, og dette tillige også ind i de nordiske kongefamilier, hvor adelen ses at havde fungeret som både med- og modspiller i de royale dynastiske konflikter som perioden bød på.

Banebrydende inden for studiet af adelen er hertil Troels Dahlerups arbejder, der blandt andet omfatter artiklen ”Variationer og mutationer. Adelshistoriske problemer i heraldisk belysning,” hvori Troels Dahlerup gør op med en længe holdt antagelse om at heraldikken var vejen til primært at identificere adelens genealogiske rødder og slægtsmæssige forbindelser. For hvor man traditionelt havde ment at våbenskjolde med indtagelse af elementer fra andre slægters våbenskjolde måtte betyde at der forelå en slægtsmæssig og genealogisk forbindelse, da hævdede Dahlerup i stedet at det snarere drejede sig om at en art tro tjenere, væbnere eller andre lavadelsfolk, fik et våbenskjold med elementer fra deres patronus våbenskjold i forbindelse med adlingen. Dertil påviste Dahlerup i artiklen ”Lavadelens krise” at mange af disse lavadelsfolk ikke havde nogen

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 9 09-08-2021 12:49:53

større formue og levede økonomisk på randen af at falde ned i bondestanden. Disse artikler fra Troels Dahlerups hånd tog udgangspunkt i den sene middelalder og renæssance, og har været medvirkende til at slå fast at adelen var en langt mere uhomogen og niveaudelt gruppe end hidtil antaget, og at der angiveligt har været ganske mange lavadelsgrupper i samfundet.

Hvor Troels Dahlerups indgangsvinkel til fastsættelse af krisetendenserne i lavadelen var påvisningen af disses andel af godsrigdom, da har Erik Ulsig i dennes værk *Danske adelsgodser i middelalderen* forsøgt at kortlægge adelens sociale stilling gennem ikke blot en undersøgelse af adelsslægternes godsrigdom i Skåne, Jylland og Sjælland, men dertil også ved en klarlæggelse af godsstrukturen. I sidste tilfælde har udgangspunktet for undersøgelsen været påstanden at jo større arrondering, og dermed samling af godssystemet i modsætning til det spredte strøgods, des større rigdom og styrke. Det overordnede billede som Ulsigs undersøgelse kortlægger viser en udvikling mellem 1100-1300 tallet fra en stor forekomst af arronderede godser og til i stedet en større forekomst af strøgods i 1300 tallet. Dette billede er mest markant i det sjællandske område, hvor kildematerialet er størst. Desværre er det primært højadelens godser der har været mål for undersøgelserne. Dette skyldes ifølge forfatteren det ringe kildemateriale der har været til rådighed, idet lavadelens godser for i al fald Valdemarstidens vedkommende blot indbefatter én kilde, nemlig Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog. Men der savnes her en nøjere redegørelse for hvem og hvad højadelen omfattede, og i og med at såvel herremænd som medlemmer af Huskarlestævnet indregnes af Ulsig om godsejere hørende begge til højadelen, synes denne definering ganske påkrævet.

I Erik Lönnroths *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige,* tænkes en større reform forbundet med leding og skatteleding at havde været indført i Valdemar Birgerssons regeringstid, som førte til at skatterne blev "stående skatter" baseret på en jordtaksering. Forbundet hermed er tillige indførelsen af marklandsinddelingen i Sverige. Fundamentet til en opdeling mellem skatteydende bønder og adelige frälsemænd og -kvinder, der var fritaget for skattepræstationer, var hermed lagt. Indførelsen af disse reformer tænkes primært at havde tjent kongemagtens interesser,

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 10 09-08-2021 12:49:53

særligt behovet for at kunne dække større militære udgifter i perioden. Ifølge Lönnroth har kongemagtens militære magtstilling dog især været baseret på i hvor høj grad denne har kunnet kontrollere de decentrale slotslen, der både kunne fungere som en forlænget militær bastion ud over landet, men som omvendt også kunne ændres til farlige modspillere når kongen ikke længere havde de fornødne økonomiske midler til at aflønne de høvedsmænd der forvaltede slottene. Værket er trods en traditionel tilgang til studiet af det svenske ledings- og skattesystem stadig det mest fyldestgørende værk til granskning af disse emner.

Af andre studier af særligt skatteledingen haves arbejder fra Kristian Erslev, der i *Valdemarernes Storhedstid* argumenterede for at erlæggelsen af betalingen til skatteledingen i midten af 1200 tallet blev ændret fra at havde været ensartet værdisat efter bolet overalt i Danmark til nu i stedet at blive ulig takseret i de forskellige lande, både i omfang og i beregning, idet denne tænkte at det jyske lovområde blev opregnet efter en guldvurdering, som beregningsmæssigt tog sit udgangspunkt i den matrikulerede ejendom, det vil sige, i den værdisættelse af ejendommen som forelå på købstidspunktet, mens det sjællandske lovområde blev beregnet efter den såkaldte skyldtaksation, hvori jorden blev værdisat efter hvor meget udsæd den kunne tage på det angivne tidspunkt. Grundet denne afvigelse i beregningsmetoder fremkom dermed en større forskel i ydelser mellem især det jyske og det sjællandske lovområde til skatteledingen. Opkomsten af en adelsleding baseret på en herremandsstands militære ydelser til ledingen på egen bekostning mod at få frelse, tænkte Erslev hertil var en sen innovation først opkommet og forbundet med Valdemarstidens ledings- og skattereformer.

Sture Bolin foretog i dennes *Ledung och Frälse*, en granskning af de skånske landskabers ledingsvæsen, både udgærds- og skatteleding samt frelse. Sture Bolin mente at bønderne og øvrige rurale grupper fra 1200 tallet og fremefter ikke længere deltog personligt i krigstjenesten, men derimod udelukkende ydede til skatteledingen. I stedet blev krigshvervet varetaget af herremændene. Det nye skattesystem baseret på bøndernes erlæggelse af fiskale ydelser frem for udgærdsleding blev i praksis anvendt til at aflønne herremændene, mente Bolin. Den samlede ledingsflåde og – organisation

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 11 09-08-2021 12:49:53

som den så ud i Valdemar Sejrs tid anså Bolin for gradvist at svinde bort fra det sene 1200 tal og fremefter, men som dog at genoplives igen i begyndelsen af 1300 tallet, men her i en ny form, hvor det ikke længere var jordbrugere og havne der skulle finansiere ledingsflåden, men derimod "rikets inkomsttagar," altså en personlig indkomstskat. Skåne som et grænseområde mellem national dansk skatteleding, adelsleding og udgærdsleding kontra national svensk leding og skatteledingssystem kommer markant til udtryk i Sture Bolins værk.

1.4. Adelsfolk m/k

Som nævnt indledningsvis menes ridder- og adelskulturen først at dukke op i midten af 1200 tallet. I dette afsnit vil der ses nærmere på om en adelsbevidsthed måske kan tænkes at havde været født tidligere end i 1200 tallet, og i så fald, hvordan opfattede adelen da sig selv? For at besvare dette spørgsmål vil der begyndes med at se på hvordan adelen *ikke* ønskede at være, og dermed hvilke værdier og normer der blev taget afstand fra i kilderne fra før 1200 tallet. For en af de tematikker der optog middelalderens verden var hvilke egenskaber og adfærdsnormer der kendetegnede idealet for en adelsmand. Dette kunne komme til udtryk i netop også en beskrivelse af hvad der bestemt ikke hørte til god opførsel for et medlem af adelsstanden. Det der især springer i øjnene ved studiet af disse fænomener, er at al den dårlige opførsel og uønskede normer som oftest kan indbefattes i et samlebegreb i højmiddelalderens kilder, nemlig det at være en *viking*. Dette fremgår af blandt andet den islandske *Knytlinge saga*, hvori det fortælles at den sønderjyske adelsmand og stormand Egil Ragnarssøn, der fungerede som høvedsmand på Bornholm, vækkede kongens mishag ved at foretage gentagende plyndringer inden for landets grænser, og hertil at omgive sig med et for stort folkehold "næsten som en konge" såvel som et stort antal krigere. Derfor indkaldes Egil til kongen som spørger adelsmanden: "Har du plyndret igen i sommer, Egil?" og Egil Ragnarssøn bekræfter at det har han, hvorefter kongen svarer: "Det er et slet foretagende du giver dig ud på når du gør dig til viking; det er hedningeskik, og det vil jeg forbyde dig." Egil opfordres dernæst til mådehold og til at denne ikke skal "gøre sig større end din slægt og afstamning berettiger dig til."[9] Af ovenstående passage fås således den oplysning at en

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 12 09-08-2021 12:49:53

stormand havde et eget følge af krigere og har ernæret sig ikke blot som kongelig embedsmand, men tillige ved plyndringer. I højmiddelalderen hvor kilden har sit ophav er denne form for plyndringer dog tilsyneladende ikke længere velset, og det er tillige forventet at man indretter sig efter normer baseret på ens stand, der sætter rammerne for adfærd og levevis og for hvor langt man kan avancere. I Saxos *Gesta Danorum* fra samme periode nævnes da også kun plyndringer udført af ledingsflåden for at proviantere og hertil kongefrænders plyndringer for at skaffe kapital til dynastiske magtkampe. I det sidste tilfælde fordømmes plyndringer i kongeriget og i de naboriger med hvem der er indgået aftaler om ikke at foretage denne slags aktioner. Endelig høres i *Gesta Danorum* tillige om plyndringer udført af landsforviste danskere for at kunne ernære sig.

Tidens afstandtagen til det at opføre sig som en viking eller sørøver ses generelt at være ganske udbredt i højmiddelalderkilderme, og der synes at være et stort fokus på at begrænse denne form for adfærd udgående fra angiveligt stormandsgårde i perioden. Endvidere ses fra særligt senmiddelalderens kilder at handelsvirke og deltagelse i den internationale handel i stor stil blev bedrevet af især tidens højadel, og angiveligt har været en af de måder hvorpå disse har kunnet klare den økonomiske krise i denne periode. Ofte ses adelsfolks sørøveri at havde været forbundet med handel, en sammenkobling der i øvrigt også ses i senmiddelalderens kilder, hvor handelsvirke og deltagelse i den internationale handel i stor stil blev bedrevet af især periodens højadel, og angiveligt har været en af de måder hvorpå disse har kunnet klare den økonomiske krise i denne periode. Der vendes tilbage hertil senere i værket. Men samme billede synes dog at tegne sig, ifølge arkæologiske fund, i allerede den tidlige del af middelalderen, fra vikingetiden og fremefter, og angiveligt har adelen igennem hele middelalderen bedrevet handel i en eller anden form ved siden af plyndringer.

Thomas Lindkvist har hævdet at vikingetogterne i det svenske område især må havde haft sit udgangspunkt fra stormandsgårde, hvor det tænkes at stormanden med et følge af krigere selv har udrustet et skib og på eget initiativ taget afsted på togter: ”Snarare har lider, vilka använts för härjningståg till sjöss, lagt grunden för en lokal överhet och lokal maktposition.”[10] Ifølge Lindkvist var magten, som dette kan udledes og fortolkes af de

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 13 09-08-2021 12:49:53

svenske runestene, "sjävvuxna," i forståelsen at denne magt og magtpositioner var baseret på en "egen kraft, rätt och mõjlighet" som var en nødvendig forudsætning for at kunne indtage en politisk og social magtposition i samfundet.[11] Hertil tænkes det at lith, såvel som tillige hirdmænd og andet følge, har været bundet til disse lokale stormænd, og at søbårne plyndringstogter har skabt fundamentet for lokale magtpositioner for disse adelsfolk, og at dette system er pågået frem til det 13.århundrede. Flere svenske forskere mener dertil at disse stormænd har kunnet rejse egne flåder og at dette kan ses som det der "på ett mer regionalt plan motsvarar ... Knut den stores thingmannalid."[12] Som belæg herfor er taget udgangspunkt i flere svenske runesten fra midten af det 11.århundrede, som viser at private lith-flåder organiseret regionalt af en stormand, har været på plyndrings- og tributtogter til eksempelvis England. Det er muligt at det har været det samme billede der har tegnet sig i også resten af Skandinavien, og at der således stadig i højmiddelalderen har været en glidende overgang fra en vikingekultur, som man i stigende grad har forsøgt at tage afstand fra. Dertil synes det muligt at adelsslægters formuer måske har været baseret og grundlagt på disse plyndringstogter, måske i kombination med handel, både i vikingetid og højmiddelalder.

Det er særligt resultater fra arkæologien der taler for at dette kunne havde været således. Her har man hævdet at der fra midten af 900 tallet og til midten af 1000 tallet har eksisteret nye, stormandsgårde, "side om side" med gamle såkaldte "eliteresidenser," som det er tænkt har været forløberne for førstnævnte og dermed der hvor det er tænkt at den tidlige vikingetids høvdinge har resideret.[13] Termen stormandsgård er måske lidt misvisende, for der er bestemt intet der taler imod at kvinder også kunne være indehavere af større gårde også de få århundreder tilbage i tiden, og at de tillige kunne have organiseret handel og udrustet skibe til plyndringer, selv om direkte kildebelæg herfor mangler. Fra det angelsaksiske England haves eksempelvis diplomer der viser at nonneklostre var indehavere af toldprivilegier til flere handelsskibe, såvel som at der allerede fra det tidlige 1000 tal her blev stillet krav til de større landlords og landladies om at stille med et skib til den engelske skibsfyrd. Det kan være at disse skibe i fredstider har været anvendt til også andre formål, eksempelvis handel.[14] Hertil viser Landskabslovene fra midten af 1200 tallet at arvereglerne i Danmark betød at både

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 14 09-08-2021 12:49:53

sønner og døtre arvede, og tillige slegfredbørn hvis dette var lyst på tinge, og endelig arvede ægtefæller hverandre. På den vis var der mange ugifte unge kvinder samt enker der sad inde med ejendomme, og har haft ansvaret for at drive og finansiere en landbrugsdrift og et folkehold på samme vis som deres mandlige frænder.

I de seneste år er der fremkommet nye resultater forbundet med studiet af eliteresidenser, tidligere benævnt centralpladser i forskningen, der viser at disse anlæg kan genfindes i stort omfang rundt i det sydskandinaviske område i perioden 7-11.århundrede, og her udviser en række fællestræk der kan udskille dem som en særlig kategori. Disse træk er blandt andet forekomsten af en større hal og dertil et forholdsvis stort antal grubehuse, som viser tegn på ikke at havde været permanente beboelser, men som i stedet tænkes at havde været anvendt til håndværk og/eller handel. Ydermere ses ofte tillige tilstedeværelsen af et kultsted, hvor der i mange tilfælde senere ses opført en mindre kirke samme sted. Bemærkelsesværdigt er det at disse eliteresidenser som oftest er at finde beliggende ved åer eller andre udløb til hav eller fjorde, gerne cirka 1-10 km væk. Det har ikke været muligt at sejle med større skibe fra residenserne og ud til eksempelvis fjorde eller hav, men det er muligt at man på anden vis har kunnet komme til havet, for hvis der ses på beliggenheden af såvel eliteresidenser som deres senere arvtagere, stormandsgårdene, så har disse været placeret nær velkendte og etablerede sejlruter i perioden. Iblandt disse eliteresidenser, eller stormandsgårde, som stadig er at finde i ogsa vikingetiden er blandt andet det sjællandske Tissø nær Kattegat. Lignende residenser er tillige at finde andre steder i Danmark, eksempelvis Uppåkra i Vest-Skåne, der er dateret til det sene 900 tal og ind i 1000 tallet. Her ses fund relateret til handel, der på mange måder ligner fund fra også det sjællandske Tissø, såsom mønter og vægte, i begge tilfælde med forbindelser til de østgående handelsruter.[15] I Uppåkra ses som ved Tissø både håndværk og markedsplads, og der er dertil udgravet en større gård. Skre mener tillige at Uppåkra kan havde været en aristokratisk eliteresidens fra allerede ganske tidligt, og at der i hele Skandinavien har været tendens til hierarkisering og opkomsten af sådanne større gårde under stormænd [– eller kvinder,] som ikke nødvendigvis har haft nogen forbindelse med en kongemagt.[16] Det ser således ud til at

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 15 09-08-2021 12:49:53

der overalt i det danske område, også i de jyske landskaber, kan genfindes disse større stormandsgårde forbundet med et internationalt handelsnetværk.

Spørgsmålet er i hvor høj grad det at være viking og være på vikingefærd har kombineret plyndringer og handel? Thomas Lindkvist mener at der har været et skel mellem det at være købmand og viking:

”Utlandsfärdernas karaktär skiftade. En extern produkttillägnelse med plundringar, härjningar och tributkrävningar har existerat likaväl som ett mer fredligt utbyte av produkter. Iakttagelser fra den västnordiska litteraturen har lett till slutsatsen att en klar och entydig skillnad mellan ”köpfärder” och ”vikingafärder” fanns. De sistnämnda var de som uteslutande syftade till plundring. Att vara ”viking” och att vara ”handelsman” var två skilda verksamheter.”[17]

Af anden mening er Inge Skovgaard-Petersen:

” ....forskellen mellem vikinger og købmænd kun kom frem i vareanskaffelsesleddet, om godset var røvet eller erhvervet ved køb eller produktion; transporten og den videre forhandling foregik under fælles betingelser.”[18]

En tredje mulighed er dog at vikingerne ikke direkte har bedrevet handel selv, men at der på vikingeskibene befandt sig dels vikinger og dels købmænd med deres varer, hvormed der således her foreslås endnu en konstellation, hvor vikingerne ikke direkte kombinerede handel og sørøveri, men i stedet overlod det første til handelsfolk. Uagtet hvorledes dette er foregået er der ingen tvivl om at indtægterne fra plyndringer i det fremmede, og muligvis handel dertil i den ene eller anden form, har bidraget til at opretholde stormænds og storkvinders position. Dertil har indsamling af tribut angiveligt også været en større indtægtskilde for vikingetidens elite. Nogle eliteresidenser vides dertil at være overgået fra oprindeligt at havde været stormandsanlæg til senere mulige kongsgårde, og det har været hævdet at også den nordjyske ringborg Aggersborg er at se i en sådan udvikling.[19] Dette bryder med den traditionelle antagelse om at ringborge-anlæggene med deres stramme struktur har været opført på samme tid af en bygherre, og det altid kongen, således som det eksempelvis er fremlagt af Poul Nørlund, der mener at Trelleborg ved Slagelses bygherre må havde været Sven Tveskæg, og at der ikke kan havde været tale om private anlæg, altså adelsfolks eller stormænds besiddelser, omend der dog kunne havde været

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 16 09-08-2021 12:49:54

en "mulighed for, at en af Hvideættens stamfædre har ejet den grund, hvorpå Trelleborg er bygget," men der ville i dette tilfælde, ifølge Nørlund, da havde været tale om en fra kongen befalet "statsaktion."[20] I den nyere forskning er kongemagtens rolle dog nedtonet, og det har blandt andet været foreslået at det ikke nødvendigvis har været en konge, men måske i stedet en stormand der har stået bag også en række af 700-1000 tallets andre bygningsværker i Danmark, eksempelvis den i 1998 udgravede trævej ved Nybro nær Varde i Jylland dateret til cirka 700-800 tallet, angiveligt cirka år 791, og dermed i vikingetiden, en vej måske anlagt for at kunne nå Varde å, hvorfra der kunne sejles til det sydjyske handelsemporium Ribe. Dertil har det hypotetisk været foreslået at der nær Nybro trævej måske kunne havde ligget en stormandsgård lig Tissø.[21] Flere større anlæg tænkes hertil at havde været forbundet med den sjællandske stormandsslægt Skjalm Hvide.

De seks ringborge, Trelleborg i Skåne, Trelleborg ved Slagelse, Nonnebakken i Odense, Fyrkat ved Mariager fjord, Aggersborg ved Limfjorden samt den nye ringborg ved Køge, er dog stadig en kilde til spørgsmål, og blandt andet borgenes beliggenhed har givet anledning til debat, for uagtet om anlæggene har været udført af enten adel eller kongemagt, da har adgang til søruter været en nødvendighed. Det har været fremført af Tage E. Christiansen at det ikke har været muligt at sejle ind til Trelleborg ved Slagelse, hvormed den, såvel som de øvrige ringborge, deraf angiveligt ikke har kunnet fungeret som træningslejr for Sven Tveskægs vikinger før erobringen af England, således som det har været foreslået af Poul Nørlund,[22] en ældre antagelse der har mødt stor modstand også fra historiker-kredse, blandt andet fra Curt Weibull. Det er særligt fundet af en spærring eller dæmning ved Pine Mølle mellem Trelleborg og Storebælt, som tænkes af havde hindret sejlads, ifølge Tage E. Christiansen. Denne tese er i nyere tid blevet støttet af nye Pollen-analyser som kundgør at Pine Mølle er ældre end Trelleborg.[23] Det må da til denne lidt tekniske diskussion i de arkæologiske kredse tilføjes, at uagtet om det har været muligt at sejle direkte til ringborgene, såvel som til de mindre stormandsgårde, da har de alle haft en beliggenhed tæt ved havet, og tæt ved åer førende til havet, og det har således været muligt på anden måde at transportere både mænd, proviant og udstyr ned til et ventende skib. Eksempelvis haves en kilde fra det

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 17 09-08-2021 12:49:54

senere 1100 tal der beskriver et privat togt, og det berettes at alt skibsudstyr blev bragt ned til skibets ankerplads ved kysten, hvor de søfarende siden tog afsked med deres slægtninge, mens de ventede på blæst nok til at kunne sætte sejl.[24] Hertil ses i Jyske Lov fra midten af 1200 tallet at havnebønderne selv skulle bringe deres proviant ud til skibene ved kysten og kunne straffes dersom de forsømte denne pligt.[25] Ydermere høres det i en anden kilde fra år 1258 at landboere skulle transportere biskoppen af Ribes proviant ned til biskoppens skibe ved afskibningshavnen.[26]

Sammenhængen mellem handel og pirateri samt definitionen af hvad der skal forstås ved en viking, eller ved vikingefærd, er ydermere taget op i forskningen af Erik Arup, der har fremlagt en tese som siden har været en ganske vedholdende antagelse i historiefaget, nemlig at termen viking, såvel som normanner, begge oprindeligt var forbundet med "mænd fra Viken" og fandt at disse betegnelser oprindeligt særligt var forbundet med nordmænd, og først siden blev en fællesbetegnelse for alle sørøvere fra Norden. At viking skulle være forbundet med Viken i Oslofjorden, hvor også det store handels-emporium Kaupang var beliggende, var dertil stærkt sammenkædet i Arups tese.[27] Af flere runesten fra Skåne kunne det da også tyde på at termen viking måske kunne referere til en form for stedbetegnelse. Dette ses eksempelvis på Västra Strö-monumentet hvor følgende runeristninger er at finde: "Fader lod disse runer hugge efter sin broder Asser, som fandt døden nordpå i Uikiku," og dermed i Viking, og på tillige en anden skånsk sten, Gårdstånga-stenen, ses igen uikiku angivet som måske en stedbetegnelse, idet der omtales drenge som havde været "i uikiku."[28] Erik Arup mente dertil at vikingerne i deres oprindelse var købmænd, og at disse som andre købmænd tog afsted i et skib lastet med varer, men at udvalget af varer fra Danmark dog var så ringe, at det har været mere fristende at borde eksempelvis et frisisk handelsskib for at skaffe bedre varer, og med tiden udvidede dette sørøveri sig mod også de kystbeliggende klostre og byer, eksempelvis Lindisfarne.[29]

En definition på hvad man generelt i perioden har forstået ved termen viking ses hos Adam af Bremen i det sene 1000 tal:

"Seland er overordentlig rig på guld, som samles sammen på sørøvertogter. Disse sørøvere kalder de selv wichinger, mens vi kalder dem ascomanner. De betaler skat til danerkongen for at få lov til at plyndre de

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 18 09-08-2021 12:49:54

barbarer, der bor i hobetal rundt om dette hav. Derfor hænder det også, at de misbruger den tilladelse, de har fået, over for deres egne landsmænd!"[30]

Det høres således at visse folk betaler tribut til konger for at få tilladelse til at plyndre i, formodentlig et område under dennes konges styre. Tilsyneladende sidestillede ærkebiskoppen denne form for sørøveri med det at være viking. I *Knytlinge saga* var det som nævnt tilfældige plyndringstogter uden tilladelse fra fyrster eller regenter der var betegnet som vikingeadfærd, og hertil tillige pirateri, idet det fortælles i samme kilde at et rigt lastet købmandsskib fra Norge på sin sejlads over Østersøen var forsvundet, hvilket siden blev opklaret var Egil Ragnarssøns fortjeneste, idet denne og dennes mænd havde bordet og røvet skibet og dræbt mandskabet.[31] Det vides ikke om Egil tillige også har bedrevet handel, men som nævnt ses det af kilderne fra såvel den tidlige som sene middelalder at handel og pirateri ofte gik hånd i hånd. Et andet spørgsmål er hvor stor handlen var i 1100-1200 tallet?

Anden forskning har vist at der før hanseaternes købmandsnetværks opståen i Skandinavien i midten af 1200 tallet har eksisteret en større sydskandinavisk handel end hidtil antaget. Tidligere mente man ud fra historiske studier at der var foregået handel i også denne periode, men med dog primært gotlandske købmand som primus motor, og at først Hedeby og siden Lübeck fungerede som de store internationale afskibningshavne,[32] og det er først med de nyere arkæologiske studier at der er påvist en langt større handelsaktivitet end førhen antaget, og omfattende et langt større geografisk område af Skandinavien. Denne konklusion er blandt andet baseret på studiet af vragfund af ganske store lastskibe fra perioden 1000-1250. Det er tænkt at disse skibe er indgået i de velkendte vikingehandelsruter fra England og kontinentet til Hedeby og derfra videre østpå til Sverige eller gennem Kattegat til Norge, og den modsatte vej. Tilsyneladende var der iblandt disse handelskibe varierende størrelsesforhold som er tænkt at afspejle ejernes økonomiske og sociale position, omend dog alle de undersøgte handelsskibe er at regne for større lastskibe. En professionel søhandel før de hanseatiske købmænds ankomst til Norden, kan havde medført en ændring i den måde varer og andet gods er blevet afhændet på i forhold til den tidlige del af vikingetiden. Måske har det været mere rentabelt at handle end at plyndre for de større høvdinge og stormænd

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 19 09-08-2021 12:49:54

[og -kvinder,] som det er tænkt har været ejere af disse handelsskibe, såvel som følgelig også borgerskabet i byerne.[33] Der har dertil været argumenteret for at selv koggen ikke er en hanseatisk innovation, men i stedet en dansk, og at hanseaterne således ikke blot overtog sejlruter allerede etableret af skandinaverne, men tillige deres skibsbyggeteknik. Det er vragfund gjort nær Stockholm og flere steder i Jylland, blandt andet ved Kolding og sågår Skagen, der har ført til denne antagelse, og konklusionen har været at alle disse skibe angiveligt har været bygget i Hedeby. Igen tænkes det også her at disse store skibe må havde indikeret at en omfattende søhandel er foregået ganske tidligt.[34] Der er således nok ingen tvivl om at jagten på økonomisk velstand og social opadstigen har været drivkraften bag vikingetidens plyndringstogter, og at dette har lagt fundamentet til adelens rigdom i århundrederne efter for de familier og slægter som klarede opgaven. Søren Sindbæk har hertil argumenteret for at den økonomiske velstand som vikingetiden bragte med sig tillige har været anvendt til at knytte sociale bånd mellem slægter og skabe netværk, og at rigdomme eksempelvis har været anvendt til at finansiere udgifter i forbindelse med ægteskabsalliancer.[35]

Højmiddelalderens kilder viser desuden at man i perioden har været ganske optaget af vikingetiden, herunder også vikingetidens plyndringer. Dette ses i blandt andet periodens Rimkrøniker, hvor der høres om sådanne togter i Skandinavien udført af vikinger. Eksempelvis ses en beskrivelse af danske plyndringer og rov i Blekinge i en periode hvor dette område var under svensk herredømme, og flere steder i Rimkrønikerne omtales sådanne togter og deltagerne heri som "vikinger."[36] Disse kæmpede til og med mod andre vikinger i Skandinavien. Tilsyneladende var dette ikke med erobring for øje. Nærmere en form for pirateri hvor man blot tog rov eller bordede andre skibe. Dertil beskrives et sådant sidste forsøg på angreb på et mindre skib, som en form for "øvelse" eller træning. Men det er nok farvet af Rimkrønikens ide om vikingefærderne som nærmest en ungdommelig leg, og en uforfærdet lethed præger generelt beskrivelserne af kampscenerne, der næsten har art af et spil, og det synes som om man i tiden har haft en tvedelt opfattelse af vikingetiden; dels en hemmelig subtil beundring for særligt modet og kækheden hos både mænd og kvinder, og dels en

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 20 09-08-2021 12:49:54

afstandtagen til det umådeholdne og respektløsheden over for eksempelvis ejendomsret, hierarki og social status.

Hvad angår de ovenfor nævnte øst- og vestgående vikingefærder som tillige runestenene vidner om, da kan det dog også være at det som nævnt blot har været mindre plyndringstogter ind i naboområderne i en tid, hvor der endnu ikke var lavet aftaler mellem kongerne om forbud herimod. Dette hører vi om i kilderne i eksempelvis Saxos *Gesta Danorum*, hvor der er indgået aftaler med Sverige og flere af de nordtyske fyrster om forbud mod plyndringer og ran i disses territorier, ligesom at det tillige ses at være forbudt at foretage plyndringstogter i eget land. Hvor sådanne aftaler ikke var lavet kunne der tilsyneladende frit plyndres, selv om der dog høres klager fra flere fyrster til den danske konge. Lignende aftaler ses allerede omtalt tilbage i Frankerkrøniken, mellem den danske kongemagt og den frankiske kejser Ludvig den Fromme i det tidlige 800 tal. Denne sidste forventede her at den danske konge da standsede vikingefærderne til Frankerriget, hvilket dog ikke var muligt,[37] og vidner om den blot spæde statsdannelse og manglende royal kontrol over adelsfolkene som prægede denne periode.

Det at kombinere sørøveri og handel var dog ikke blot eksklusivt henlagt til vikingetidens og højmiddelalderens tidlige del. Som det vil blive fremlagt senere, da ses lignende fremgangsmåder at havde pågået i også 1300 tallet og fremefter. I denne sene periode sås de større magnatfamilier, der havde overlevet periodens kriser, at forsøge at forøge formuen ved søbårne handelsaktiviteter, og det forstås hertil ud fra kilderne, at sørøveri mellem købmandskibene var en almen praksis, som man måtte døje og kalkulere med som tab for egne skib, men som man da også selv bedrev lige så flittigt, for måske at opretholde en balance, om man så må sige. En adelsmand, primært lensmand, kunne i denne sene periode have eget skib, eller leje sig ind i en del af et andet skib, og handlen blev udført som en form for "kommisionshandel," det vil sige, at en "handelsknægt" blev udsendt på adelsmandens vegne og her forestod handelen for denne.[38] I senmiddelalderen deltog adelsmanden således ikke længere i egen person i hverken handel eller pirateri. Klager og erstatningssager grundet pirateri mod handelsskibe udgør en stor del af kildematerialet fra senmiddelalderen, og viser at tendensen til

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 21 09-08-2021 12:49:54

fordømmelse af pirateri og plyndringer har været så udbredt, at der nu kunne indledes retssager og erstatning for tab opnås.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 22 09-08-2021 12:49:54

Noter til kapitel 1

1. P. Bourdieu, 1997, s. 25-26.
2. P. Bourdieu, 1997, s. 20-21 samt 24-25.
3. P. Bourdieu, 1997, s. 20-21.
4. P. Bourdieu, 1997, s. 115 samt 151.
5. P. Bourdieu, 1997, s. 152, 157 samt 189-190.
6. P. Bourdieu, 1997, s. 32.
7. J. Olrik, 1900-1901, s. 104.
8. P. Bourdieu, 1997, s. 21.
9. H. Bekker-Nielsen, 1977, s. 53 samt 56-57.
10. T. Lindkvist, 1990, s. 52.
11. T. Lindkvist, 1990, s. 55.
12. T. Lindkvist, 1990, s. 51.
13. K. F. Terkselsen, 2018, s. 205.
14. P. Sawyer, 1968, S86, S87 samt S91.
15. D. Skre, 2007, s. 456.
16. D. Skre, 2007, s. 458.
17. T. Lindkvist, 1990, s. 48.
18. I. Skovgaard-Petersen, 1977, s. 137.
19. K. F. Terkselsen, 2018, s. 188.
20. P. Nørlund, 1948, s. 149-150.
21. M. Ravn, 1999, s. 252.
22. P. Nørlund, 1973, s. 32-33.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 23 09-08-2021 12:49:54

23. K. Christensen, 2014, s. 321.

24. J. Olrik, 1900-1901, s. 140-141.

25. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 6, s. 123-124.

26. F. Blatt, 1938, bd. 1, rk. 2, nr. 257, s. 177.

27. E. Arup, 1925, s. 96, bd. 1.

28. L. Jacobsen & E. Moltke, 1942, s. 376 samt 381-382.

29. E. Arup, 1925, s. 95-96, bd. 1.

30. A. A. Lund, 2000, s. 203.

31. H. Bekker-Nielsen, 1977, s. 57-58 samt 60.

32. N. Hybel & B. Poulsen, 2007, s. 357-359.

33. A. Englert, 2015, s. 291-294.

34. F. Hocker & A. Daly, 2003, s. 187-193.

35. S. Sindbæk, 2007, s. 41-67.

36. I. C. Rosenørn-Teilmann, 1906, s. 108-109.

37. E. Albrectsen, 1976, år 836, s. 28.

38. G. Ilsøe, 1966, s. 331 samt 334-336.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 24 09-08-2021 12:49:54

Kapitel 2

Høj -og lavadel

I dette kapitel ses nærmere på adelens sociale grupperinger. Der er mange måder at fastsætte adelsfolks status på, eksempelvis økonomisk eller ved at bestemme graden af disses indflydelse og magt i samfundet. Her vil begyndes med det sidste.

En af de kilder hvor middelalderens forskellige adelsfolk grupperes er i Saxos *Gesta Danorum,* hvori der opereres med en række titler, der alle refererer til adelsfolk, og det fremgår af værket at Saxo anvender betegnelsen magnates, principes og nobilites om en gruppe af mænd som gentagende gange i kilden høres at optræde som rådgivere for kongen, også på den militære front.[39] Den første gruppe af adelsfolk, magnates, er angiveligt at sidestille med de stormænd som omtales i kapitel 8, bog 3 i Jyske Lov, som havde muligheden for at kunne udvælge mænd til ledingstogterne, nemlig udover kongen selv, hertugen [af Sønderjylland] og greverne samt bisperne og kongens frænder.[40] Den sidste gruppe af frænder behøver ikke nødvendigvis at være genealogisk forbundet med kongen. Som Lars Hermanson har vist i dennes afhandling *Släkt, vänner och makt*, da synes middelalderens samfund at være præget af forskellige adelige magtgrupperinger, der var forbundet med kongemagten gennem ægteskaber og venskabsbånd:

”Det bör även framhällas att dätidens elitgrupperingar på intet sätt var några väl avgränsade släktkollektiv. De horisontella förbindelserna mellan magnaterna innebar att flera överlappande band knöt familjerna samman.”[41]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 25 09-08-2021 12:49:54

Hermed kan det tænkes at frænder kunne være fostrebrødre fra adelstanden eller adelsfolk der via ægteskabsalliancer var forbundet med kongefamilien nært eller fjernt.

Erslev bemærker dertil at adelsfolk synes at optræde i *Gesta Danorum* i to af Saxo opdelte klasser, og ifølge Erslev da hørende til såvel en øvre og som en nedre adelsgruppe:

"Over det menige folk, over plebs, agrestes, hæver sig to forskellige klasser. Højst står, hvad Sakse oftest betegner som principes, Høvdinger, men for hvem han har talrige og vekslende navne, magnates, majores, principes, optimates, primates, duces, alt ubestemte betegnelser for noget over folket fremragende. Den anden, noget lavere klasse kalder han hyppigt milites; de tjener kongen eller også principes, er deres satellites, danner deres clientela."[42]

Men spørgsmålet er om Erslev har ret i dennes snævre opdeling? Der synes eksempelvis at havde været en forskel mellem principes og magnates i disses relation til kongemagten. Ifølge Saxo tør principes eksempelvis ikke sige til kongen at de ønskede at afbryde et felttogt, men prøver i stedet at opilne de menige, plebem, som principes tilsyneladende havde den militære kommando over, til mytteri. Ydermere forlyder det at principes været i en position, hvor de ikke har kunnet rådføre sig direkte med kongen, men dog også på samme tid har kunnet se hen til en angivelig større og mere omkostningsfuld straf end de menige. Af rang har de sandsynligvis været en mellemgruppe af adel med befalingsret militært over andre krigere. I al fald høres det hos også Saxo at principes havde hverv som hærførere over mindre enheder i ledingsflåden, og et andet sted i værket udbryder en Skorre Vagnsøn: "Stormænd [principibus] skal føre, og krigere [militibus] følge!"[43] I modsætning hertil berettes det at magnates ikke har samme forbehold, men direkte adspørger kongen om ikke felttogtet bør indstilles. Det synes således som om magnaterne har været af en højere rang militært og socialt end principes, og disse første kan angiveligt, som før anført, identificeres som den førnævnte gruppe af verdslige og gejstlige stormænd omtalt i Jyske Lov, der kunne udtage mænd til ledingshæren. Mere herom senere.

Om den militære ledelse over ledingsflåden høres det endvidere hos Saxo at blandt andet biskopperne ofte indtog hvervet som ledere over et helt landeområdes ledingsflåde, eksempelvis ærkebiskop Sven af Århus militære ledelse over den jyske

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 26 09-08-2021 12:49:54

ledingsflåde, ærkebiskop Eskil af Lunds ledelse af den skånske flåde samt tillige Absalon, her i position som biskop af Roskilde, i front for sjællænderne, dog i et samarbejde med hertug Kristoffer [af Sønderjylland] kong Valdemar I`s søn. Det høres endvidere i samme passage at Kristoffer med blot en hær fra eget hertugdømme havde foretaget et mindre ledingstogt, der dog var forbundet med samme førnævnte større fælles togt.[44] Kommandoen over den samlede ledingsflåde var dog kongens, men denne ses at uddelegere dette i flere tilfælde til andre, blandt andet i flere omgange til Absalon, eksempelvis i et af Vendertogterne, hvor biskoppen af Roskilde tillige med kong Valdemars søn, Knud, den senere kong Knud VI, stod i spidsen for den kongelige ledingsflåde grundet kongens sygdom. Ifølge Saxo frygtede Absalon her sammen med ætlingen Knud at skulle indtage den militære kommando, over ikke blot sjællændere samt skåninge, men tillige over jyderne, idet denne frygtede at sidstnævnte ikke ville adlyde denne, hvilket viste sig at holde stik. Striden endte dog med at de jyske *ducibus*, i Karsten Friis-Jensens oversættelse, *hærførere*, sidenhen lovede kongen at ville lyde dennes ordre, også når det ikke var kongen selv der i praksis varetog hvervet som øverstbefalende.[45] Andetssteds i *Gesta Danorum* høres det endog at Absalon egenhændigt samler og fører både den sjællandske og skånske ledingshær mod Rügen, mens kongen opholder sig i Jylland, og at kongen opgiver at følge efter med den jyske ledingsflåde grundet en større forsinkelse af sendebudet til Jylland. Dertil hævder Saxo at tilbage i Sven Estridsens tid havde endog stormanden Skjalm Hvide befalingen over tropperne fra hele Sjælland, såvel som det andetsteds fremgår at Skjalm Hvide i Erik Ejegods regeringstid af kongen havde fået det militære ansvar for ikke blot Sjælland, men også Rügen.[46] Ydermere fortæller *Knytlinge saga* at kong Valdemar ikke selv tager afsted til et ledingstogt til Venden, men "indsatte så høvdinger over hæren."[47] Andre steder i *Gesta Danorum* berettes det endvidere om andre adelsfolk der forestod ledelsen af mindre hærenheder, eksempelvis at adelsmanden Knud Prislavsøn skulle lede en tredjedel af ledingsflåden, som kongen ville lade blive tilbage og beskytte rygboerne, efter ledingsflådens tilbagetrækning. Det forstås af kildestykket at Knud Prislavsøn var en yngre adelsmand, som af kongen havde modtaget Lolland som fyrstelen. Tilsyneladende havde Knud Prislavsøn mulighed for at undslå sig denne opgave og argumenterede ved denne lejlighed for at denne ikke var nært beslægtet med kongen og

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 27 09-08-2021 12:49:54

derfor var uværdig til opgaven. I stedet for Knud Prislavsøn overtager da Absalon kommandoen.[48]

Hvor der som nævnt allerede forefandtes sanktioner over for de som undslog sig at ville deltage i et ledingstogt, da gjaldt tilsyneladende andre regler for magnaterne, og det høres i forbindelse med Absalons overtagelse af kommandoen fra Knud Prislavsøn, at biskoppen efterfølgende kontaktede flere venner blandt de sjællandske stormænd, hvoraf nævnes Thorbern, Peder Thorstensen, samt [Skjalm Hvide-frænderne] Sune [Ebbesen] og Esbern [Snare] for at høre om de stadig ville deltage i togtet under dennes kommando, og at de gav tilsagn om at de gerne ville deltage, hvilket førte til at kongen takkede de sjællandske stormænd samt Absalon. Absalons militære ledelse berettes det dog af Saxo faldt flere af stormændene for brystet, særligt de jyske stormænd, som det høres "klynke som kællinger" og klage over:

"at i gamle dage støttede kongerne sig på store mænds vurderinger, men nu til dags tog de mod råd og vejledning fra de dummeste folk de kunne finde."[49]

Tilsyneladende har stormændene vanligt været taget med på råd af kongen militært, og kongen ikke, som i den opståede situation, forladt sig ensidigt på dennes fosterbrors ideer.

Et andet eksempel på adelsfolks overtagelse af militære forpligtelser høres om i *Knytlinge saga*, hvor kongen overlader forsvaret af Bornholm til den førnævnte stormand, Egil Ragnarssøn, og det fortælles at kongen da siger til denne:

"...det skal være din pligt at sørge for alt søforsvar og hvad der ellers påligger kongen; dog vil vi tage tre gårde fra som vi ejer der; og så skal du styre de andre kongelige gårde jeg har på Bornholm."[50]

Ud fra denne passage kunne det tyde på at Egil har været kongelig ombudsmand, og at adelsmanden i denne funktion har fungeret som blot forvalter af kongens pligter. Der synes således ikke at havde været tale om et fyrstelen, hvor adelsmanden egenhændigt har overtaget den militære kontrol over et område, og igen har Egil Ragnarssøn måske været en adelsmand med en anden social rangering end eksempelvis de føromtalte magnater. Erslevs simple opdeling i blot en todelt gruppe af høj- og lavadelsfolk synes derfor at måtte udvides. For det synes muligt at der blot har været en homogen højadel

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 28 09-08-2021 12:49:54

bestående af magnates indbefattende de fornemmeste mænd i samfundet, der havde det til fælles at disse var forbundet med kongeslægten gennem ægteskaber, fosterskab og venskaber, og indtog de betydeligste positioner i samfundet, og som af Saxo betegnes som nobilites eller magnates, hvoraf enkelte, særligt biskopper, kongefrænder samt kongeætlinge, har kunnet udøve den øverste befaling over ledingsflåden, når kongen har været fraværende. Men ved siden af denne gruppe synes der hertil at være en knap så indflydelsesrig lavadelsgruppe, der har indtaget forskellige positioner, eksempelvis som ombudsmænd eller mindre hærførere, og denne gruppe synes at være sammensat af flere sociale grupperinger.

Troels Dahlerup har argumenteret for at der har eksisteret en række niveauer af lavadelsfolk, som har forsøgt at komme videre op ad den sociale rangstige. Denne opadstræben iblandt lavadelen er tænkt formentligt at være foregået både via gejstlige, og dertil militære og andre verdslige embeder, og hyppigt ses disse lavadelsfolk optræde som ikke blot væbnere og svende, men tillige som fogeder. Det er hertil tænkt at tilgangen til lavadelen især er kommet nedefra via et opadstræbende bondelag, og Dahlerup har endog hævdet at ikke blot avancement fra bondestanden til lavadelen-gruppen, men sågar i sjældent tilfælde tillige fra fæstestanden, er forekommet. Den omvendte vej, en social deroute fra adel til bondestand eller fra høj- til lavadel, synes dog også at kunne havde været en mulighed, særligt i den såkaldte agrarkrise, hvor mange adelsfolk ifølge tidens diplomer ses at havde måtte pantsætte ejendomme, oftest til kirken, i kortere eller længere tid, for at klare krisen. Troels Dahlerup mente at disse pantsættelser især ramte lavadelsgruppen, hvis økonomi var sårbar, og at vi i perioden derfor ser en opadgående og nedadgående social mobilitet ved den laveste del af lavadelen og øvre del af bondestanden.[51]

Modstand mod social mobilitet fra lavadel til højadel ses sent i 1400 tallet hvor der udstedes en række forordninger der synes at skulle begrænse såvel udlændinge som lavadelsfolks køb af adeligt gods og ejendom. Dette, tillige med en nedgang i antallet af mulige forleninger, er efter Dahlerups mening retteligt det der udgør en krise i denne sene periode for, ikke adelen som helhed som man tradionelt har ment, men derimod blot for lavadelen, idet den øvre højadel ikke blev ramt.[52] Denne antagelse er taget til

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 29 09-08-2021 12:49:54

efterretning i en stor del af historiefaget, og enkelte røster har endog trukket krisetendenserne for lavadelen længere tilbage i historien. Således mener Erik Ulsig at der allerede ganske tidligt i middelalderen har været tiltag for at standse bøndernes adgang til den såkaldte herremandsstand.[53] Dette finder Ulsig belæg for i blandt andet kapitel 14, bog 3 i Jyske Lov:

"Den mand som bor på sin egen jord og tager en anden mands fællig til sig, han skal – hvad enten han er herremand eller ikke – udrede lige så meget deraf, som han gjorde før,"[54]

og Ulsig mener at dette skal ses som et forbud mod at selvejerbønderne tager stilling som bryde hos herremænd og derved undgår at betale skat. Men dette forudsætter at man, som Ulsig, mener at herremændenes skattefrihed også indbefattede deres undergivne, en problematik der vendes tilbage til senere i værketss gennemgang af skatteleding og frelse. Det har dertil været hævdet af Erik Ulsig at bøndernes sociale opadstigen endog kunne nå helt op til højadelsgruppen:

"Tiden o. 1300 er imidlertid først og fremmest kendetegnet ved, at man møder en langt talrigere højadel end tidligere. Det kan bero på, at herremandsprivilegierne har givet de rigeste og driftigste storbønder mulighed for at hæve sig op i højadelens rækker."[55]

Det ses her at Ulsig sidestiller herremændene med højadelen. Spørgsmålet er dog om herremændene hørte til denne del af adelen. Der vil vendes tilbage til dette i næste kapitel.

Troels Dahlerup har ydermere argumenteret for at en større del af lavadelen, både gejstlige og verdslige, i senmiddelalderen endog ikke blot er kommet fra landet, men dertil fra den opadstræbende borgerstand i byerne, og at disse ikke har været ihændehavere af større godsbesiddelser, men i langt de fleste tilfælde har været embedsmænd og administratorer for, og/eller har haft forleninger på kongelige eller kirkelige ejendomme på landet, og til dels i byen. Dahlerup tænker at blot i ganske få tilfælde har disse lavadelsfolk angiveligt kunnet opnå ejendomsbesiddelser nok til at kunne besidde en hel hovedgård. I forhold til deres funktioner på gejstlige gårde ses disse eksempelvis at havde forestået de militære pligter som kirkens folk i denne sene periode ikke længere selv måtte udføre i Danmark.[56]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 30 09-08-2021 12:49:54

På trods af at Ulsig lig Erslev har plæderet for at den sociale mobilitet til herremandsstanden ikke nødvendigvis var forbundet med en anseelig formue målt i forhold til omfanget af godsbesiddelser ifølge kilderne, da indtager Ulsig andetsteds i dennes epokegørende værk, *Danske adelsgodser i middelalderen,* det standpunkt, at omfanget af jord- og ejendomsbesiddelser, såvel som graden af arrondering, kan anvendes som et parameter til at vurdere social op- og nedgang for de enkelte adelsslægter, idet Ulsig antog at strøgods var mest udbredt hos lavadelen:

"Fænomenet med social fremgang og tilbagegang for de enkelte slægter findes naturligvis til alle tider, men o. 1300 eller lidt senere er der snarest tale om et skred i forbindelse med en nivellering."[57]

Hermed er der således her rykket ind i de økonomiske tilgange til at fastslå adelens sociale position. Ulsigs kildemateriale dækker dog mest af alt det sjællandske område, i et mindre omfang det skånske, mens især det jyske område halter efter, og det kan derfor give nogle skævheder. I andre dele af forskningen har Ulsigs tilgang været kritiseret for ikke at medregne at rigdom ikke blot kan måles på egentlig personlig godsbesiddelse, men at eksempelvis biskopper tillige kunne indtage magtfulde positioner. Hertil må der mod Ulsigs indlæg gøres den generelle indsigelse at tilhørsforholdet til højadelen ikke nødvendigvis ensidigt kan bestemmes ud fra økonomiske parametre. For selv om det uden tvivl har været en god økonomi der i fortiden har indskrevet en bestemt slægt i denne stand, da ses det eksempelvis af kilderne forbundet med Sorø, hvor Hvide-slægten havde ejendomme i stort antal og begavede områdets kirker og klostre, at de enkelte Hvider rangerede økonomisk fra ufattelig velhavende slægtsmedlemmer og til ganske fattige, de sidste med formuer på størrelse med en bonde, og det endda en af de fattigste bønder, ifølge Sorø Gavebog. Dette til trods har tilhørsforholdet til denne mægtige slægt angiveligt givet fordele for de enkelte medlemmer, således som Vederloven tillige viser det, idet som det vil ses senere, de udtagne til kongens følge ikke blot var de velhavende, men også de som kom af ædel byrd, såvel som at flere Hvider ses indtræde i vigtige embeder, eksempelvis ærkebiskop Absalon. Ydermere skal der tillige tages forbehold for også skiftesystemet i perioden, som medførte at strøgods ses at være det almindeligste i middelalderen trods måske et ideal om at opnå et så velarronderet gods som muligt.[58] Som følge af

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 31 09-08-2021 12:49:54

arvelovene har ugifte kvinder og mænd nok i de fleste tilfælde været indehavere af mindre godsbesiddelser indtil et muligt ægteskab har kunnet udvide dette. Denne praksis holdt i øvrigt ganske længe viser undersøgelser, og begynder først for alvor at blive ændret fra midten af 1500 tallet og ind i 1600 tallet, hvor brødres arvelodder begyndte at blive holdt samlet, mens søstre blev forfordelt.[59] Først her blev en større arrondering sikret, og generelt set er det da også først fra 1600 tallet at hovedgårdsdriften begynder at blive almindelig.

En anden økonomisk indgangsvinkel til at bestemme om adelsfolk hørte til høj- eller lavadel er endvidere disses deltagelse i handelsaktiviteter. Kilder hertil forefindes særligt fra senmiddelalderen, hvor der som tidligere nævnt findes omtale af klage- og erstatningssager over ran og pirateri af adelens handelsskibe. Hertil ses endog egentlige handelsaftaler overleveret. Det er særligt tidens Rigsråder og de mest velhavende adelsfolk, såsom de skånske slægter Laxholm og Bille, og hertil den jyske Gyldenstjerne-familie, såvel som også den skånsk-hallandske slægt, Thott, der markerer sig ifølge kilderne. Den sjællandske Gøye familie ses dog også, tillige med en række biskopper fra hele landet, og dertil den hallandske Krummedige-slægt. Adelen fra de skånske landskaber fylder generelt godt op i kildematerialet. Flere slægter ses at havde været indehavere af egne handelsskibe, til tider flere familiemedlemmer i fællesskab.[60] Tilsyneladende har disse slægter indgået i de store handelscentre uden for hanseaternes monopol, nemlig blandt andet Danzig samt Holland, hvorfra internationale handelsruter til Norden var forbundet. Kilderne viser at eksempelvis krydderier blev bragt til Norden af disse adelsskibe, men den største eksportvare var dog kvæg, primært okser til Tyskland og det øvrige nordvestlige Europa, samt til dels korn, sild, heste og huder. Denne handel ses at fortsætte frem til cirka 1560, hvorefter byens købmænd i stedet videreforhandlede produkterne fra godserne, og ikke godsejerne selv. Hvorfor adelshandlen standsede her har undret:

”Men èn ting kræver stadig en forklaring: at den danske adels egenhandel – modsat den norske – ophørte omkring 1560. Det beror næppe så meget på Syvårskrigens trængsler, men snarere, som Erik Arup og Albert Olsen antog, på at nederlændernes rationelle handel, internationale priser og lave fragtrater gjorde adelshandlen urentabel.”[61]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 32 09-08-2021 12:49:54

Det var primært den absolut rigeste del af adelen der deltog i handlen i senmiddelalderen, og ikke lavadelen:

”Når det imidlertid ikke blev lavadelen eller mellemadelen, men så udpræget højadelen og bisperne, der i løbet af 1400 tallet tog handelsindkomsterne hjem, skyldes det den stigende efterspørgsel på korn og kvægprodukter fra Vesteuropa, der blev omsat i fristende opkøbspriser fra hollændere og hanseater. Det satte gang i de fremmedes forprang, landkøb og handel i ulovlige havne til priser, som torvepriserne slet ikke kunne hamle op med. Storgodserne sad inde med hovedparten af landbrugets overskudsproduktion, navnlig når de fik landgildeindkomsterne ind i naturalier.”[62]

Den danske højadelen klarede sig generelt godt igennem de mange økonomiske udfordringer som senmiddelalderen bød på. Ulsigs studier har vist at nok gik visse adelsfamilier under, men dette skyldtes børnedødelighed og ingen til at videreføre arven, selvom en aktiv ægteskabspolitik blev ført.[63]

Anderledes så det ud i eksempelvis Norge, der ofte er fremhævet i denne periode som et særligt praverende tilfælde, og måske kan der af denne vej udledes hvorfor adelen i Danmark kriserne så godt. For modsat det danske område og Sverige, hvor adelen overlevede de økonomiske, politiske og andre udfordringer som senmiddelalderen bød på, da var der ikke meget tilbage af den norske adel. Pesten tilskrives en rolle her: ”så døde i 1349-50 alle landets bisper, alle lagmænd bortset fra to samt en række medlemmer af Rigsrådet.”[64] Dette ramte særligt mærkbart den øvre del af adelen også: ”Højadelen uddøde næsten helt i mandslinjerne i anden halvdel af 1400 tallet, og når vi når frem i 1520`erne, er der stort set kun slægten Galle tilbage. Der udnævntes ikke ny adel, og det er stastistisk set katastrofalt.”[65] Traditionelt har årsagen til den norske adels nedgang hertil fundet årsagsforklaringerne i den norske adels ringere ressourcegrundlag end den danske og svenske adels, eksempelvis mindre godsdannelser og deraf færre indtægter, samt dertil landgildefald grundet pestens hærgen også i bøndernes og fæsternes rækker. Dette emne har ofte været berørt i forhold til studierne af ødegårdsproblematikken, og det har blandt andet været vist at Norge var det land i Europa som blev hårdest ramt af ødegårde i forbindelse med pesten i senmiddelalderen, og andre ødelæggelser, fx krige, langt større end England og Tyskland, og ”i de fleste tilfælde oversteget frekvenserne i de voldsomtst ødelagte områder i Tyskland.”[66]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 33 09-08-2021 12:49:54

Omvendt må det så fremhæves at situationen for adelen i Danmark forholdt sig bedre på netop disse områder, omend dog børnedødeligheden som nævnt også her gjorde sit. Hertil stod Danmark handelsmæssigt i en langt bedre position end Norge. De nordtyske købmænd sad tungt på handlen i Norge allerede ganske tidligt, mens de blot i en kort periode fik monopol på eksempelvis det givtige Skåne-marked mens det bestod. Derfor fik den norske adel heller ikke del af indtægterne fra denne front. En anden forskel mellem Norge og Danmark var hertil den store politiske magt som Rigsråderne i Danmark besad, modsat de norske.

Som nævnt bød især 1300 tallet og fremefter på økonomiske og demografiske udfordringer for adelen, som førte med sig at flere af de større adelsslægter gik under. Hvad angår antallet af adelige i middelalderen, da har det været antaget at der har været en stigning i nye slægter i tiden 1300-1400 tallet, grundet blandt andet manglende arvinger i de gamle slægter,[67] og det er da også som nævnt korrekt at børnedødeligheden i perioden spiller en rolle. Ydermere tænkes det af Knud Prange at der har været et større "gennemtræk" i adelen, hvormed Prange her mener at de adelige har giftet sig ind i både borgerskab og bondestand, og i sidste instans endt i disse sociale grupper. Denne tilslutter sig hermed Troels Dahlerups ide om åbningen mod bunden, hvorfra der strømmede nye lavadelsfolk ind, men tilsyneladende også den modsatte vej, ifølge denne hypotese. Denne proces mener Prange dog er stoppet fra 1536 og fremefter, hvor adelen i stedet er blevet en "afgrænset stand." Der opereres her med begrebet "smalle slægter" forstået som at disse slægter har været mindre i antal og omfang.[68]

Ved tillige studiet af tidens donationer til eksempelvis kirker og klostre er det måske hertil muligt at se hvem der udgjorde laget af høj- og lavadelige. Og dog, for det har været hævdet at det ikke nødvendigvis har været de rigeste som var patroner for kunst og udsmykninger i perioden. Axel Bolvig mener at der i senmiddelalderen ses et overtal af motiver i kalkmalerier der ofte viser bøndernes verden, og at årsagen hertil skyldes "de sociale og landbrugsmæssige ændringer" som førte til "skabelsen af en relativt velstillet og selvstændig fæstebondestand, der....trådte i karakter også i forhold til kirkerne og kalkmalerierne." Det er dog næppe fæstebondelaget, der har bidraget til kalkmalerierne som patroner, og det er dertil tvivlsomt om vi endog skal finde bidragsyderne i det øvre opadstræbende lag af

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 34 09-08-2021 12:49:54

bondesamfundet, eller på de laveste trin i lavadelens rækker. Selvom det har været udsagt i forskningen at der ikke synes at være nogle grænser for denne slags gaver, der tilmed også kunne begave udenlandske kirker og klostre,[69] så må det dog understreges at Landskabslovene stadig var gældende i det undersøgte tidsrum, 1340-1559, og at der var grænser for hvor meget af et hovedlod der kunne tages bort fra arvingene og bruges på i stedet sjælegaver, på trods af at kirken ihærdigt forsøgte det anderledes som tidens diplomer vidner om. Men op til et halvt hovedlod kunne dog bortgives ifølge loven, og det kunne selvfølgelig nok blive en formue.[70] Andre studier viser at patronerne var af primært adelig byrd, omend dog enkelte borgerlige også skænkede udsmykning til kirker og klostre.[71]

Hvis der vendes tilbage til spørgsmålet om hvorledes det er muligt at skelne mellem høj- og lavadel, så kan dette tillige afgøres ved at se på hvilke slægter der havde mulighed for og økonomi til at sende deres afkom på uddannelse i udlandet, som i datiden må havde været en bekostelig affære. For selvom Ingesman mener at også lavadelsfolk kan havde været rekrutteret til endog bispeembeder,[72] da har andre i stedet ment at det blot var højadelens sønner der kunne studere på de ganske dyre uddannelser i udlandet, og at lærde fra andre stænder blot blev latinlærere, skrivere eller landsbypræster.[73] Denne udvikling synes at fortsætte ind i 1500 og 1600 tallet, hvor man i nyere tid har plæderet for at embedsmændene især havde akademiske uddannelser bag sig, som oftest støttet af stipendier givet af tronen. Fokus på adelsfolkenes stigende tendens til at uddanne sig, og til læsning og intellektuelle sysler generelt i standen fra allerede særligt 1400 tallet og fremefter i Skandinavien, har dertil været fremhævet i den nyeste forskning som en modpol mod tidligere antagelser om adelens hensygnen i tøjlesløs dekadence. Adelens læse- og skrivekyndighed ses endvidere af 1500-1600 tallets adelsbreve, private breve skrevet af adelen selv, som er overleveret i et stort antal. I forlængelse heraf menes det endvidere at fremme i 1600 tallet var en af de væsentligste faktorer for ulighed i adelsstanden netop forskellen i uddannelse.[74] Dette førte, ifølge Leon Jespersen, til at adelen i Danmark fra midten af 1500 tallet begyndte at dele sig i to lag. Det forudsættes således her at i perioden op til 1500 tallet var adelen ”formelt set ikke lagdelt” ...”i modsætning til eksempelvis den svenske adel.”[75] Hermed tænkes det at

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 35 09-08-2021 12:49:54

tendensen til stigende ekskludering af lavadelen, som det har været hævdet af Ulsig, i denne sene periode har nået et højdepunkt.

Adgangen, eller manglen derpå, til Rigsrådet, og dermed til den mindre snævre forsamling af Råder i modsætning til det større Hof, kan endvidere anvendes til at sætte en mulig afgrænsning mellem høj- og lavadel. Som tidens diplomer viser, da var Rigsrådet ofte besat af kongetro adelsfolk, i svære perioder endog mest af alt af folk med familiære forbindelser ind i kongeslægten, og med andre former for relationer til kongefamilien. Adelsforskeren Harry Christensen har undersøgt vidneslisterne i diplomer fra 1400 tallet for at afklare hvorledes datidens Rigsråd har været sammensat. Tanken hos Christensen har været, idet kilderne er fåtallige, at gå ad indirekte veje til at finde frem hertil:

”En gammel, nok hvad man ville kunne kalde fiks ide hos mig – men i øvrigt en tanke, som ikke er fremmed for modtageren af dette skrift- går ud på, at rådernes optræden i brevene, specielt deres rækkefølge, måtte kunne bidrage til spørgsmålet.”[76]

Simon Keynes har anvendt en lignende metode i dennes diplomatiske studier fra 1980, så helt uholdbar er tilgangen vel ikke.[77] Af Harry Christensens studier fremgår det at de danske breve viser at de samme mænd optræder på vidneslisterne i en bestemt rækkefølge, og at Rigsrådet i 1400 tallet ses at være sammensat efter rang på følgende vis; efter kongen kommer bisper, verdslige rigsembedsmænd, gejstlige abbeder, priorer og provster, øvrige verdslige riddere samt endelig væbnere. Det ses endvidere at rådsmedlemmerne tilsyneladende er placeret efter hvornår de blev optaget i Rigsrådet. For eksempelvis biskoppegruppen er dette gældende i 47 tilfælde ud af hele 51, og der er således blot fundet 4 undtagelser hvor der er sket brud på princippet. Men dette er dog, ifølge Christensen, kun muligt at påvise for biskoppernes vedkommende, og forsøget på at opstille en ”normalrækkefølge” og orden for de verdslige rigsråder kommer efterfølgende til kort. Blandt andet fordi de verdslige rigsråder ikke altid alle er tilstede, ofte af geografiske årsager, og det synes som om at blot verdslige råder fra en bestemt region har mødtes til rigsrådsmøderne i dette område. I modsætning hertil har det dog også været fremhævet i forskningen at der var en tendens til at jyderne ikke var vel repræsenteret i Rigsrådet.[78] Andre årsagsforklaringer kan derfor tillige tænkes.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 36 09-08-2021 12:49:54

I Harry Christensens studium konkluderes det generelt at materialet er for spinkelt til at kunne sige noget sikkert om de verdslige råder, men det ses at alder ikke har betydning, da unge kan placeres før ældre. Omvendt fremgår det at de rigeste og mest anseete, særligt hoffets rigsembedsmænd og "højadelsfolk" har været placeret ganske højt på vidneslisterne.[79]

Det er som før nævnt antaget i forskningen at laget af lavadelsslægter gradvist svinder bort i løbet af senmiddelalderen, hvorunder hører den mulige opadstræbende tjenesteadel af måske tidligere bønder, hvis denne ide tages til efterretning. Lavadelen tænkes derfor helt at være forsvundet i slutningen af middelalderen, hvor kun få og mægtige højadelsslægter er tilbage. Årsagen hertil er at finde dels i senmiddelalderens kamp om ressourcer som følge af blandt andet landbrugskrise og dens eftervirkninger og dertil også grundet magtkampe internt i adelsstanden, forbundet blandt andet med vekslende loyaliteter og magtrelationer i forbindelse med konflikter forbundet med kongehuset. Reaktionen på den økonomiske krise i 1300 tallet og fremefter tvang især mindre godsbesiddere ud i pantsættelser, såvel som at mange lavadelsfolk endte som underordnede hos højadelen i takt med at sidstnævnte opkøbte lavadelens mindre godser og hovedgårde. Det er hertil hævdet at højadelen også vandt på deltagelse i udenrigshandelen i senmiddelalderen, hvoraf igen kan nævnes den skånsk-hallandske Thott-familie fra Varberg. Ladewig Petersen mener ydermere at i den sene del af 1400 tallet, og dermed efter cirka år 1440 hvor landbrugskrisen og de ændringer denne medførte tænkes at havde fundet et stabilt leje, har endvidere en øget landbrugseksport betydet en yderligere økonomisk vækst for højadelen, eller magnatgruppen, en udvikling der især afspejles i denne adelsgruppes køb af jord. Dertil mener Ladewig Petersen at:

"aristokratiseringen af den danske højadel og de sociale skel over lavadelen må være dybt forankret i den økonomiske situation. Godssamlingsprocessen tjente højadelens produktion af korn og kvæg,"[80]

som det som nævnt er tænkt har været eksporteret til Tyskland og Nederlandene. Den største årsag til lavadelens forsvinden synes dog at havde været forbundet med de ældre adelsslægters stadige forsøg på, ikke blot at lukke for tilgangen til adelsstanden fra bondestanden til lavadelsgruppen som antaget i forskningen, men hertil endvidere

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 37 09-08-2021 12:49:55

grundet en generel ekskludering af hele den eksisterende lavadelsgruppe fra adelsstanden.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 38 09-08-2021 12:49:55

Noter til kapitel 2

39. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 17.13, s. 222-223

40. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 8, s. 124.

41. L. Hermanson, 2000, s. 249.

42. K. Erslev, 1972, s. 219.

43. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 42.12, s. 398-399.

44. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 43.8 samt bog 14, stk. 45.1, s. 408 og 418.

45. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 15, stk. 6.2-6.3, s. 506.

46. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 11, stk. 5.3 samt bog 12, stk. 6.5, s. 14 samt 76.

47. H. Bekker-Nielsen, 1977, s. 168.

48. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 43.5-43.6, s. 408.

49. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 42.11, s. 398-399.

50. H. Bekker-Nielsen, 1977, s. 53.

51. T. Dahlerup, 1971, s. 20-21 samt 25.

52. T. Dahlerup, 1971, s. 38.

53. E. Ulsig, 1981, s. 156.

54. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 14, s. 126-127.

55. E. Ulsig, 1968, s. 114.

56. T. Dahlerup, 1971, s. 9-10, 13, 21 samt 34.

57. E. Ulsig, 1968, s. 89.

58. P. Skautrup, 1941, bog 1, kap. 4 og 5.

59. J.V. Jensen, 2001, s. 472.

60. G. Ilsøe, 1966, s. 321-322.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 39 09-08-2021 12:49:55

61. E. Ladewig-Petersen, 2001, s. 428.

62. P. Enemark, 2001, s. 412.

63. E. Ulsig, 1968, s. 76-82.

64. E. Albrectsen, 2000, s. 100.

65. E. Albrectsen, 2000, s. 102-103.

66. N. Hybel, 1988, s. 325.

67. K. Prange, 2001, s. 33.

68. K. Prange, 2001, s. 40.

69. L. Bisgaard, 2001, s. 209-210.

70. E. Kroman, 1945, bd. 2, kap. 8, s. 231.

71. H. Christensen, 2001, s. 232.

72. P. Ingesman, 2001, s. 269.

73. H. Christensen, 2001, s. 225.

74. L. Jespersen, 2001, s. 371.

75. L. Jespersen, 2001, s. 371.

76. H. Christensen, 1988, s. 209.

77. S. Keynes, 1980.

78. H. Christensen, 1988, s. 211 samt 216-217.

79. H. Christensen, 1988, s. 217 samt 220.

80. E. Ladewig-Petersen, 1966, s. 239-240.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 40 09-08-2021 12:49:55

Kapitel 3

Herremand og hirdmand

Som fremført af Aksel E. Christensen så har forskningen i herremandsstanden især været optaget af èn stor problemstilling, nemlig klarlæggelsen af hvorvidt en herremand var at forstå som en hærmand, altså en *milites*, eller om denne i stedet er at se som en "herres mand"? Man kunne tilføje; eller begge dele? Hvis der ses på kildeudsagnene, da ses omtalen af herremænd i flere kilder, eksempelvis i forordninger og håndfæstninger. Men hovedkilderne til forståelsen af herremanden er dog særligt Jyske Lovs ledingsbestemmelser. Selvom det blot er i Jyske Lov, kapitel 15 i bog 3, at der ses en direkte omtale af en herremand, hærræman, så er det udbredt i forskningen at antage at en herremand tillige må være identisk med de i kapitel 7 og 8 i Jyske Lov, bog 3 omtalte mænd. Af kapitel 7 ses følgende bestemmelser:

"Vm konings mæn oc biscops. Hwor thær konings mæn oc biscops mæn æræ. hwat heldær the hauæ eth bo eth fleræ. tha æræ the scyldigh ath hauæ full wapen. oc faræ i lething a theræ eghnæ kostæ. Æn sithæ the hiemmæ vten laghæ forfalth æth orloff. gialdæ koning aff hwær gaerth en thrithings hafnæ. æth wæIIræ innæ bondæ af han wyl ey gialdæ sum saght ær."[81]

Af tekststykket ses det således at kongens og biskoppens mænd skal bære fuld våben og fare i leding på egen bekostning, og undlader de dette, da er straffen for ledingsforsømmelserne at betale tredingshavne af hver gård de ejer. Gøres dette ikke, falder de i rang til innebonde. Der vendes tilbage til ledingssanktionerne i gennemgangen af skatteleding og frelse. Et indblik i hvorledes kapitel 7 i Jyske Lov kunne foregå i praksis i biskoppedømmerne haves fra *biskop Gunner af Viborgs levned*, skrevet i Øm kloster antageligt ikke længe efter biskoppens død i 1251. Heri ses at:

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 41 09-08-2021 12:49:55

”Når kongen udbød leding, anvendte Gunner så stor omhu på dem af sine folk, som han måtte stille til hæren, at han sørgede for fuld mands våben og panserede krigsheste til hver enkelt, og selv holdt han regnskab over alle deres udgifter og fornødenheder.”[82]

Det ses af det citerede tekststykke at biskoppen selv forestod at udruste krigerne i bispedømmet, og det må forstås af ordvalget at der her har været tale om herremænd. Ifølge kapitel 7 i Jyske Lov, bog 3 skulle biskoppens mænd ellers som nævnt selv sørge for fuld udrustning og ”fare i leding på egen bekostning og tage deres sold,” så det forstås af ovenstående hyldestskrift til biskoppen at denne har været ganske generøs. Det ses tillige at herremændenes hær var et kavalleri. Selvsamme biskop angives iøvrigt tillige i dette værk at havde været til stede ved mødet i Vordingborg år 1241, hvor Jyske Lov blev nedskrevet og det fortælles ovenikøbet at kongen ved udarbejdelsen af loven ”tog for største delen hans [Gunners] råd til følge.”[83]

Næste tekststykke omhandlende herremændene i Jyske Lov er kapitel 8, hvoraf det fremgår:

”Hwo mæn ma taghæ. Koning ma sægh mæn taghæ yuær alt hans rigi i hwylk skipæn sum han wyl. oc hærtogh i hans hertogh dom. oc andræ konings børn. æth frendær. æth greuær. taghæ ey mæn vtæn theræ ræth. oc theræ eghæn lææn. Æn bispær sculæ och ey mæn taghæ vdæn theræ biscops dom.”[84]

Der opnås således et indblik i hvem der kan ”tage” herremænd, nemlig foruden kongen, biskopperne, hertugen [af Sønderjylland], greverne samt kongens frænder. Dette sidste henviser angiveligt til de mange fyrstelen, som kongerne udstedte. Hvor kongen ifølge loven må udtage herremænd overalt i Kongeriget, da måtte biskoppen og hertugen kun tage mænd i deres eget henholdsvis biskoppe- og hertugdømme. Spørgsmålet er endvidere om fyrstelensmændene fik overdraget ledingsrettighederne, både over udgærdsleding og skatteleding? Det er særligt i studiet af Kong Valdemars Jordebog og dennes lakuner, hvoraf det vides fra andre kilder at flere af disse udeladte områder i jordebogen har være givet bort som fyrstelen, eksempelvis Lolland. Når disse områder ikke er medtaget i kongens regnskab over skatteledingsindtægterne og andre indtægter må det således betyde at andre har overtaget disse rettigheder fra kongen. Men betød det også at rettighederne over ledingen blev bortgivet, herunder indtægterne fra og strafudøvelsen over de herremænd der undlod at stille når leding blev udbudt?

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 42 09-08-2021 12:49:55

For selvom det ofte har været hævdet at fyrstelensmændene, og dermed de kongelige frænder og andre adelsfolk, rådede over ledingshæren i eget len, og dermed også fik overdraget denne rettighed fra kongen, så er dette muligvis først en senere innovation, og der sås eksempelvis mellem kongemagten og hertugerne af Sønderjylland, som var et af de første fyrstelen givet til Valdemar Sejrs børn, gentagende konflikter om netop dette militære spørgsmål, idet kongemagten, lig ordlyden i Jyske Lov, forventede at hertugen og undersåtter indgik som en del af den kongelige ledingsflåde, mens omvendt hertugen ønskede flere af de kongelige regalier overført til hertugen. Dette fremgår eksempelvis af en kilde fra år 1254, der kunne give et muligt indblik i hvordan det kongelige ledingsudbud har skullet fungere i forhold til hertugen af Sønderjylland. Af brevet ses det at kong Kristoffer 1 giver Valdemar, søn af Kristoffers bror, Abel, hertugdømmet i Slesvig, på følgende betingelser:

"idet han gav ham hertugdømmet Sønderjylland, der også kaldes Slesvig, i hænde med Banneret som len, så at han skulle være Riget huld og tro og forpligtet til tjeneste, når han tilsagdes. Han skulle sidde i Rigens Råd og være Rigets fyrste. Fra Urne landsting og fra ham skulle der appelleres til Riget. Når leding og skibsfærd udbødes, skulle undersåtterne i Fyrstedømmet følge kongen. Dog blev det ikke udtrykkeligt skrevet i brevet, hvorvidt han skulle have lenet som arveligt len eller ikke."[85]

Teksten er fra Hvitfelds *Cronologia*, en samling diplomer nedskrevet af Hvitfeld selv baseret på nu tabte kilder, og det har længe været debatteret hvorvidt den sidste sætning i brevet ikke er Hvitfelds egen bemærkning, snarere end en passage fra den oprindelige tekst. Den resterende tekst tænkes dog som en valid kopi, og det ses, her 13 år efter Jyske Lovs udstedelse, at hertugdømmet stadig tænkes at udgøre en del af den kongelige ledingsflåde og være underlagt kongens ledelse, som loven ville det. Men denne idealsituation forblev ikke i praksis, og fremme i år 1295 høres det i et værnebrev udstedt af Hertug Valdemar II af Slesvig/Sønderjylland til Trinitatiskirken i Slesvig, at:

"Vi tilstår samme kirke dette gods, frit og undtaget af være til evig tid for al ledingstynge, ombudsmandskrav, inne, stud, kværsæde og alle ydelser, byrder og tjenester, som vides at tilhøre vor ret såvel på landet som også i staden."[86]

Tilsyneladende har de mange tvister sent i 1200 tallet mellem hertugdømmet og kongemagten åbnet op for at fyrstelensmændene generelt har overtaget

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 43 09-08-2021 12:49:55

ledingsrettighederne i disses len som det synes at fremgå af senere kilder, hvilket især blev bestyrket af at mange forleninger begyndte at gå i arv til sønner. Det var i øvrigt primært rigsråds-adelen der var indehavere af fyrstelenene tillige med kongefrænderne, i al fald i det sene 1300 til 1400 tallet.[87]

Som omtalt før da skulle herremændene selv dække udgifterne til disses deltagelse i adelsledingen. I Jyske Lov, bog 3, kapitel 7, Codex Holmiensis manuskriptet, tilføjes det endvidere at herremændene mod at bekoste deltagelsen i ledingstogtet, vil modtage *mæce*,[88] der som oftest ses oversat med *sold*. Den vanlige udlægning af termen sold i forskningen er at anse denne som en betaling til et følge af mænd, der har indvilliget i at deltage i et togt mod at få en andel af afkastet fra plyndringer og tribut. Dette ses eksempelvis at havde været anvendt i allerede vikingetiden hvor deltagerne i togter til udlandet modtog sold finansieret gennem blandt andet Danegeld. Sture Bolin har en anden udlægning af Jyske Lovs term, mæce. Ifølge Bolin har mæce snarere været en form for fast aflønning mere end blot en arbitrær udbetaling af afkast i forbindelse med togterne.[89] Hos Saxo ses det latinske ord "stipendium" tillige oversat med sold, men stipendium anvendes her dækkende et bredt spektrum af betalinger for udført militær tjeneste, det være sig i forbindelse med deltagelse i private ledingstogter, lith eller i funktionen som hirdmand. Et eksempel på udbetalingen af stipendium høres om hos igen Saxo, som fortæller af en af kongens *regis militiam*, Plov, mødte op hos kong Erik Emune i Ribe for at modtage denne ydelse.[90] Af denne titulering, samt tillige ud fra den øvrige kontekst, må det udlægges at dette stipendium har været givet til en kongelig kriger, og der er i oversættelsen valgt termen "kongens hirdmand" for regis militiam. Helt unikt høres endog i *Gesta Danorum* at den danske kong Sven plyndrer en russisk flåde for at kunne betale sold til dennes mænd. Studier af Danmarks Riges breve viser en glidende overgang fra Landskabslovenes betaling af herremændene med sold, til i stedet "betaling" ved skattefrihed, retten til jurisdiktion og andre privilegier, som samtidig i stigende grad ses at blive bundet til ejendomsbesiddelse. Senere følges denne udvikling af arveret til disse privilegier.

Herremændenes godsbesiddelser har endvidere været omdiskuteret. Erik Ulsig, der i dennes undersøgelse af middelalderens adelsgodser primært beskæftigede sig med

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 44 09-08-2021 12:49:55

magnatgruppens ejendomme, mente at den omtrentlig eneste kilde til herremændenes besiddelser var Kong Valdemars Jordebogs Falsterliste, følgende her Kristian Erslev.[91] Af Falsterlisten ses 74 navngivne mænd, der ifølge Erslevs opfattelse var at identificere som hørende til herremandsstanden. På trods af at disse 74 mænd hørte til de større godsbesiddere på øen, da havde godt halvdelen af disse 74 falstringe, ifølge Erslev, ikke engang gårde der i omfang levede op til Jyske Lovs krav til en normalejendom, eller de beregninger som tillige er gjort i forskningen for at stadfæste hvor stor en normalejendom på Falster har været, eksempelvis Svend Aakjærs beregninger og sammenligninger med sjællandske ejendomme.[92] Erik Ulsig mener hertil at herremændenes skyld og besiddelser generelt på denne liste viser at disse omtrentligt har været som bønder at regne, og Falsterlisten kan således ydermere påvise at herremandsstanden kunne være særdeles fattig.[93]

Andre igen har ment at herremændene havde ganske andre fornemme aner og at disse udgjorde en form for "udvidet hird" der blev rekrutteret fra "en kreds af store slægter, mægtige ved godsbesiddelse, ved slægtsskab indbyrdes, samt ved betroede statserhverv."[94] Det synes dog at være den sidste gruppe af adelsfolk der her mest af alt blev refereret til, idet det blev videre forudsat at disse var "kun Kongens tjenestemænd og landets embedsmænd; deres begunstigelse var kun grundet i denne deres stilling."[95] Af anden mening var J. Kinch, der i dennes værk *Om den danske adels udspring fra thinglid*, argumenterede for at herremandsklassen havde direkte rødder i Knud den Stores Thinglith, omtalt i Sven Aggesens udgave af Vederloven, idet Kinch, modsat den store skare af historikere, godtog Vederlovens eget udsagn om at denne regelsamling havde sit oprindelige ophav tilbage i det tidlige 11.århundredes vikingetid. Ifølge Kinch var der allerede i midten af det 11. århundrede etableret også et thinglith i Knuds skandinaviske rige i takt med at den økonomiske byrde ved at holde en stående hær i England blev for belastende for Knud den Store og dennes sønner, omend dog et mindre thinglith blev bevaret i England. I Kinchs ideverden havde medlemmerne af disse thinglith allerede i vikingetidens sidste år udviklet sig til en herremandsklasse bestående af en jordejende stand, der havde megen ligheder med de angelsaksiske thaner, eller thegns.[96] Andre har tillige spundet andre tråde mellem herremændene og Vederloven, idet det er tænkt at

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 45 09-08-2021 12:49:55

denne regelsamling oprindeligt var nedfældet skriftligt som normsæt for en hird, men ganske tidligt efter dens opkomst i stedet i praksis blev en regelsamling rettet mod den opkommende herremandsstand.[97]

Et andet stort spørgsmål i forskningen har netop været hvilken forskel der var på en herremand og en hirdmand? Kristian Erslev mente hirdmænd måtte havde været en lille gruppe af mænd hørende til kongens husstand, en art lønnede tjenere, som kæmpede personligt for kongen. Disse adskilte sig fra herremandstanden, der blot ydede til ledingen mod at få skattefrihed. Ifølge Erslev var herremandsstanden en sen innovation fra Valdemarstidens ledings- og skattereformer, og dermed med et ophavstidspunkt nær Jyske Lovs oprindelse og udstedelse.[98] Aksel E. Christensen mente at hirden i sin oprindelse havde været en kongelig livgarde der i højmiddelalderen blev omformet fra at have en ren militær karakter til i stedet en hird hvis medlemmer nu bestred forskellige embeder i kongens administration, eksempelvis i hvervet som ombudsmænd. I takt med denne udvikling blev der stillet anderledes krav til optagelsen i hirden, som nu indbefattede blot de mægtigste og rigeste mænd, mens bryderne, som Christensen mente tidligere havde været en del af kongens hird, nu blev udeladt. Christensen antog således at bryden var af lav byrd, og selvom Landskabslovene blot nævner bryder forbundet med bondestanden, da kunne man vel også formode at forvalter-bryder kunne varetage ledelsen af godser?

Ovenstående udsyn falder i tråd med Aksel E. Christensens overordnede ide om udviklingen af en tjenestemandsstand som kom til at være kendetegnende for den danske adel i perioden frem til det 13. århundrede, hvor den spæde opkomst af i stedet en fødselsadel begyndte at tegne sig.[99] Aksel E. Christensens ide om en tjenesteadel er blevet imødegået af Lars Hermanson, der mener at Christensens tese, såvel som også udsynet hos Erik Arup, ligger inden for en bredere formet model, der fremstiller middelalderens samfund, særligt i kong Niels regeringstid, som præget af:

”en toppstyrd institutionell, hierarkisk modell där den politiska makten på ett eller annat sätt var beroende av kunglig delegering,”[100]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 46 09-08-2021 12:49:55

hvormed der her refereres til kongens uddeling af embeder. I modsætning til igen Christensen er der andetsteds i forskningen i stedet hævdet at udviklingen af en fødselsadel snarere skal ses i sammenhæng med herremændene, og det har dertil været fremført at fødselsadelen er opdukket allerede i Erik Menveds tid, idet der i denne periode ses opkomsten af arvelige våbenmærker.[101] Dermed tænkes herremandens jorde og ejendomme at havde været videreført til dennes sønner, der har indgået i herremandsgruppen via arv. Men som det også fremhæves så er det dog først fra Erik af Pommerns tid at der haves sikre belæg for at denne udvikling er forekommet, som det ses af tidens diplomer, hvor skattefriheden gives som et adelsprivilegium til ikke blot modtageren, men også dennes efterkommere.

Hirdmændene tænkes at havde stået uden for ledingsordningen efter Poul Johannes Jørgensens udlægning, idet denne mente at disse "så længe de tjente i Kongens gård kun undtagelsesvis havde været jordjere,"[102] og at hirdmændene derfor, i lighed med de senere herremænd, havde været skattefrie. Helt afgørende for muligheden for en opkomst af herremandsinstitutionen med dens mulige aflønning i form af sold, var ifølge Poul Johannes Jørgensen, netop omlægningen af ledingsvæsenet i 1200 tallet som medførte en større indtægt til kongen fra ledingsskat og studen, som kan havde været anvendt til at betale herremændene. Der er i første omgang her tænkt på kongens egne herremænd. Tilgangen til hirden fra særligt bondestanden tænkes hertil at havde været stor, og at dette førte til næste udviklingstrin; herremandsstanden og endog opkomsten af adelsstanden.[103] Jørgensen mener at hirden og herremandsgruppen forbundenhed er klart at skue idet denne mener at hirdmændenes organisation fortsat bestod nu med i stedet herremænd, eksempelvis "dens inddeling i fire fjerdinger eller worthhæld, som vistnok nu hver omfattede herremændene fra en vis del af landet."[104] Oplysningerne om dette system fås i Vederloven og der vil ses nærmere på dette i gennemgang af gårdsretterne. Bolin mente at hirden havde sin oprindelse i det 11.århundrede, men at dens størrelse og omfang har varieret gennem tiden, således at hirden til tider har været udgjort af blot et fåtal af krigere, og i andre perioder været en større hærskare, og Bolin var generelt af den mening at der ikke har været noget markant skel mellem de adelsfolk som blev optaget i kongens hird, og de som ikke gjorde, idet det afgørende for adgangen til hirden var

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 47 09-08-2021 12:49:55

erlæggelsen af en troskabsed til kongen, og ikke den sociale baggrund.[105] En anden mulig kilde til hirdmændenes historie fremgår muligvis af Odensetavlen, hvor de mænd der fulgte Knud den Hellige og blev dræbt sammen med denne i Albani kirke ses optegnet. Disse mænd omtales her som socii, fæller, hvilket kunne henvise til at disse var hird-fæller. Mændene er blot angivet ved deres fornavne; Asmundus, Blacca, Suuen, Aga, Thurgotus, Bernhardus, Gudmer, Ecskill, Tocki, Palni, Ati, Suna, Rosten, Milo, Radulfus, Thurgotus samt Vilgryp.[106] Det bemærkes af flere af disse fæller bærer ikke-nordiske navne, og det har været hævdet af Guy Halsall at der overalt i Europa fra allerede den ældre europæiske middelalder og fremefter, fandtes et følge af mænd, en art bodyguards, der var betalte for at beskytte en stormand eller konge, og som kunne være af blandet etnisk oprindelse.

Hvad angår kilderne til hirdmand-institutionen, da haves få primære kilder hvori termen optræder, nemlig Vederloven og dertil en række runesten. Så selvom termen hirdmænd ses anvendt i mange oversættelser af latinske tekster, så synes dette dog mest af alt at bero på en udlægning af hirdmand-institutionen med afsæt i fortolkning af hirdmændene som de fremtræder i Vederloven. Dette ses blandt andet i oversættelsen af Saxos *Gesta Danorum*, hvor termen hirdmand ofte anvendes på trods af at den latinske tekst anvender flere divergerende betegnelser for krigere. I *Gesta Danorum* høres hertil om et mindre personligt følge som omgav kongen, bisperne og stormændene, af Saxo benævnt clientela, men til tider dog også milites. Vi møder disse mænd i eksempelvis bog 14 under det første Vendertogt, hvor kong Valdemar og Absalon inviteres til middag hos den nordtyske fyrste Henrik i dennes telt, og hvoraf det berettes at clientela ved denne lejlighed måtte spise for sig selv. Helt unikt og som en særlig gunstbevisning for den kongelige gæst høres det, ifølge Saxo, at tyske magnates forestod serveringen.[107] At clientela ved en sådan begivenhed har været undtaget fra at deltage i måltidet vidner måske om en rangforskel mellem magnates og clientela, idet det kan formodes at det ville havde været æreskrænkende at mænd fra en lavere rang blev serviceret på denne vis af magnaterne. Dertil synes det at fremgå af teksten at clientela normalt ville havde deltaget i måltidet, angiveligt som udgørende kongens, fyrstens og Absalons personlige følge. Andetsteds i *Gesta Danorum* høres igen om biskoppens clientela, idet det

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 48 09-08-2021 12:49:55

fortælles at Absalon i sin clientela havde islændingen Arnold med på det pågældende togt for underholdningens skyld, fordi han var en dygtig historiefortæller.[108] Endvidere fortæller Saxo om Absalons clientela at denne gruppe, såvel som også Absalons stalde, stabuli, var ledet af en Niels. Det vides ikke meget om denne Niels´ sociale tilhørsforhold, men det berettes dog at denne ved en anden lejlighed tilsyneladende førte et skib. Om dette har betydet at denne var skibsfører, gubernator, tillige, eller blot var indehaver af et skib, fremgår dog ikke entydigt.[109] Men flere andre steder i *Gesta Danorum* fremgår det at en hirdmand var en del af højadelen. Eksempelvis fortælles det at kong Sven havde folk af lavbyrd som lønnede hirdmænd, men at dette var imod sædvanen.[110] Ydermere lader Saxo det fremgå at unge højadelsfolk og kongesønner lærte krigskunsten i tjeneste hos andre som hirdmænd, eksempelvis Valdemar, Knud den Helliges søn, som var hirdmand hos igen kong Sven.[111]

Netop hirdmand-institutionen i også *kong* Niels tid har været særligt omtalt hos Saxo, idet denne hævder at kong Niels besluttede at reducere dennes hird til blot 6-7 mænd. Tage E. Christiansen mener at Saxos tavshed om hirdens udvikling i Saxos egen tid må betyde at hirden efter dens nedgang i kong Niels regeringstid aldrig er blevet genrejst, og at den store spalteplads som Saxo levner til dette emne skyldes en idealisering af et netop ikke længere eksisterende, men snarere blot glorificeret fænomen.[112] Det har endvidere været hævdet at der har været en stor tilgang til herremandsstanden i Valdemars Sejrs tid fra bøndernes rækker, og at dette fortsatte et stykke tid efter kongens død, og at denne tilgang har været så omfangsrig at en forordning af 1251 synes at forsøge at standse tilgangen til herremandsstanden. Men det kan dog tænkes at man i denne forordning hverken har forsøgt at mindske adgangen til herremandsstanden endsige fjerne fundamentet for sidstnævnte. Det kunne i stedet tænkes at man har forsøgt at fritstille de mænd, der allerede var omfattet af en ed til en herre, således at disse kunne indgå i nye relationer med andre herrer.

Erik Arup mente at kildernes riddere var de samme i 1100 og 1200 tallet, mens derimod væbnergruppen var ny, og havde fundet sin rekruttering iblandt havnebønderne, der herved havde en mulig for social mobilitet, ifølge Arup.[113] Andre igen har foreslået at havnebønderne har været en form for "foreløbere for væbnerklassen" og

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 49 09-08-2021 12:49:55

har været en gruppe der synes at havde opnået adelsrettigheder og visse "fiskale begunstigelser."

Kristian Erslev var enig med Arup i at ridderstanden havde eksisteret længe, men anså denne gruppe for at skifte karakter i det sene 1200 tal med indførelsen af ridderslagningen, som første gang blev udført ved et hof i år 1287 i Nyborg:

"Tidligere var enhver herremand blevet kaldt ridder, miles: nu fremtrådte derimod ridderne som en særlig klasse inden for herremændenes rækker."[114]

Hermed indtrådte ridderne som en del af herremændene. En lignende ide er siden fulgt af Erik Ulsig, der mente at der var forskel på herremændene omtalt i midten af 1200 tallet i Jyske Lov, idet disse kan anses for at havde være en anden herres mænd, mens omvendt senmiddelalderens herremænd var at forstå som herre for andre mænd, nemlig for væbnerne:

"Således var da senmiddelalderens herremænd herrer og dermed nogle helt andre end dem, man møder i Jyske Lov, som ikke var herrer, men herrers mænd."[115]

Ulsig tænkte dertil at der har eksisteret flere lag inden for herremandsstanden, en antagelse der har været delvis modgået af Knud Prange, der mente at det ikke var muligt med det nuværende tilhåndsværende kildemateriale med præcision at placere de enkelte adelsfolk på forskellige niveauer inden for forskellige lavadelsgrupper, men at der ikke kan være tvivl om at der fandtes adelsfolk der enten befandt sig "i toppen eller i bunden af adelen."[116] En anden ide i forskningen har været at riddertitlen indikerede at adelsmanden hørte til højadelen. Denne ide har igen Knud Prange vendt sig imod. For det første mener Prange at der er for få kildebelæg til at kunne klarlægge dette med bestemthed, da mange riddere oftest kun nævnes en enkelt gang i kilderne, og til tider er nærmest ukendte, af Prange betegnet som "skyggeriddere." Dertil har ikke alle riddere givetvis været velhavende, men i mange tilfælde blot været fattige "arme riddere."[117] Det synes således at ridderne var at forstå som værende lig herremændene.

Som nævnt under forskningsoversigten da har Troels Dahlerup argumenteret mod den traditionelle antagelse om at våbenskjoldes optagelse af symboler fra andre slægters våbenskjolde havde baggrund i en genealogisk forbindelse. I stedet mente Dahlerup at

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 50 09-08-2021 12:49:55

mænd der var under en anden herre modtog et våbenskjold med elementer fra herrens våbenskjold som et symbol på denne forbindelse. Dette gjaldt særligt væbner - og riddergruppen. Opkomsten af en fast social afgrænsning mellem en ridder- og en væbnergruppe ses endvidere at dukke op i kilder fra det sene 1200 tal, hvor betegnelsen "milites et armigeri," som det er tænkt skal oversættes med riddere og væbnere, optræder for første gang i et diplom fra 1282,[118] omend dog dette mest af alt forekommer i håndfæstninger fra 1300 tallet og fremefter, blandt andet i Kristoffers II`s håndfæstning af 1320, hvor termen "milites et armigeri" ses anvendt i det latinske manuskript, mens en dansk tekst fra det 15.århundrede bruger "riddere oc ridder mentz mæn" og en anden dansk tekst fra samme århundrede, i stedet bruger følgende betegnelser, "Riddere oc swæne."[119] Ydermere ses i samme periode opkomsten af en ny formel etablering af fire forskellige samfundsstænder, nemlig biskopper/kirkefolk, milites et armigeri, borgere samt bønder.

En fortsættelse af herremandsvæsenet, eller ridderværnet, ses helt frem til begyndelsen af 1600 tallet, hvor det afløstes af den såkaldte rostjeneste:

"Den adelige rostjeneste, således som vi møder den på reformationstiden, var i mange henseender en direkte efterkommer efter det middelalderlige ridderopbud."[120]

En forskel var der dog, ifølge Knud Jespersen:

"den middelalderlige rytterhær bestod af riddere, herremænd, der på kongens bud ydede kvalificeret krigstjeneste...uanset størrelsen af deres jordegods, og hermed friede de helt deres gods fra skatten."[121]

Derimod stillede:

"den tidlige nytids herremænd...et varierende antal forskriftsmæssigt væbnede ryttere til rostjenestens styrke – et antal der var afpasset efter størrelsen af den pågældendes jordegods, og hermed friede han hele sit gods for skattepligt. Der var med andre ord sket en graduering af krigstjenestepligtens omfang i forhold til jordegodsets størrelse."[122]

Det er tænkt at udviklingen væk fra en personlig krigstjeneste og over til i stedet en militær ydelse baseret på jorden, også har ændret adelsmandens identitet, idet det menes at før denne forandring var den personlige krigstjeneste "det, der først og fremmest konstituerede hans adelsskab."[123]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 51 09-08-2021 12:49:55

Denne udvikling tænkes at være påbegyndt i den sene del af 1400 tallet og fundet sin endelig stadfæstelse i år 1525. Cirka 1625 ses Rostjenesten derimod at havde været omformet til to rytterenheder, som adelen supplerede det kongelige rytteri med og hvortil der var sanktioner for ikke at deltage. Næppe var den indført før den, ifølge historikerne, snart mistede sin betydning, og allerede sent i 1600 tallet ophørte rostjenesten. Hertil tænkes rostjenesten i vid omfang at havde medført at adelen mistede dennes "militære magtmonopol" til i stedet kongen, hvilket igen førte andre ændringer med sig:

"Under disse omstændigheder er det næppe overraskende, at den adelige godsejer efterhånden kom til at opfatte rostjenesten som en sur pligt i stedet for en ret, som han havde i kraft af sit adelsprivilegium."[124]

Adelens personlige krigstjeneste bestod således indtil 1600 tallet, men blev som det sås ovenfor i praksis gradvist afviklet før da. At krigstjenesten alligevel fortsatte ganske længe menes at skyldes at adelen selv nødig ville miste denne, da dette var den eneste "modydelse" for de mange privilegier adelen nød. Knud Jespersen fremhæver her rigsadmiral Herluf Trolles tale fra år 1565, hvori denne stadig omtaler sig og sine adelsfæller som "vi herremænd," såvel som at Trolle tillige fremhæver standens forrang og privilegier som bundet i at disse skulle forsvare og beskytte fædreland og folk.[125] I forskningen har tabet af adelens militære ydelser hertil været anset som en af de største anstødsstene fra de øvrige samfundsgrupper mod adelens forsatte privilegier, og som førte til modstand og reformer.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 52 09-08-2021 12:49:55

Noter til kapitel 3

81. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 7, s. 124.

82. H. Olrik, 1966/67, s. 9.

83. H. Olrik, 1966/67, s. 8.

84. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 8, s. 124.

85. F. Blatt, 1938, bd. 1, rk. 2, s. 112.

86. C.A. Christensen, 1942, nr. 192, s. 146.

87. H. Lerdam, 2001, s. 107-110.

88. P. Skautrup, 1941, s. 106 samt https://www.kb.dk/permalink/2006/manus/41/dan/49/?var=1

89. S. Bolin, 1934, s. 141.

90. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 1.13, s. 148-149.

91. E. Ulsig, 1968, s. 33 samt K. Erslev, 1972, s. 201.

92. S. Aakjær, 1926-1943, bd. 2, s. 45.

93. E. Ulsig, 1968, s. 33.

94. J. Steenstrup, 1874, s. 105.

95. J. Steenstrup, 1874, s. 105.

96. J. Kinch, 1875, s. 247, 261-262 samt 278-279.

97. K. Erslev, 1972, s. 229 samt 232-233.

98. K. Erslev, 1972, s. 232-233.

99. A. E. Christensen, 1976, s. 29-30 samt 127-129.

100. L. Hermanson, 2000, s. 28.

101. K. Erslev, 1971, s. 205-206.

102. P. J. Jørgensen, 1974, s. 376-378.

103. P. J. Jørgensen, 1974, s. 378.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 53 09-08-2021 12:49:55

104. P. J. Jørgensen, 1974, s. 380.

105. S. Bolin, 1934, s. 50-51.

106. M.CL.Gertz, 1907, s. 4.

107. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 25.10, s. 278-279.

108. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 36.2, s. 344-345.

109. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 49.2, s. 428-429.

110. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 9.3, s. 189.

111.K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 4.1, s. 167.

112. T. E. Christiansen, 1966, s. 83 samt K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 13, stk. 1.1, s. 86.

113. E. Arup, 1961, bd. 2.a, s. 123.

114. K. Erslev, 1971, s. 203

115. E. Ulsig, 2006, bd. 106, hf. 1, s. 7.

116. K. Prange, 1988, s. 206.

117. K. Prange, 1988, s. 196 samt 202.

118. F. Blatt, 3. bd, 2. rk, nr. 20, s. 14-15.

119. E. Kroman, 1971, s. 187, 199 samt 209.

120. K. J. V. Jespersen, 1977, s. 31.

121. K. J. V. Jespersen, 1977, s. 31.

122. K. J. V. Jespersen, 1977, s. 31.

123. K. J. V. Jespersen, 1977, s. 31.

124. K. J.V. Jespersen, 1977, s. 32.

125. K.J.V. Jespersen, 2001, s. 604.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 54 09-08-2021 12:49:55

Kapitel 4

Adelsledingen

Landskabslovenes leding set nedskrevet i midten af 1200 tallet, i først Skånske Lov fra år 1216 og siden Jyske Lov fra 1241. År 1284 følger dernæst Erik Glippings Forordning for Sjælland, som har et par enkelte kapitler vedrørende ledingsvæsenet for det sjællandske område, men som der måske snarere skal ses som en reform eller ændring på det allerede etablerede ledingsvæsen, afhængig af hvorledes dette anskues i forskningen.[126] Det er nemlig diskutabelt hvorvidt ledingsvæsenet som det beskrives i lovene for de enkelte lande skal anses som værende gældende regler for hele kongeriget. Som oftest ignoreres forskellene i forskningen og man tager lidt hist og pist og sammenligner på kryds og tværs regelsæt og forordninger uden at stoppe op og spørge: Kan eksempelvis Skånske Rets ledingsbestemmelser måske blot havde været gældende ret i dette lovområde, og vice versa for det jyske og sjællandske lovområde? Det er særligt i forhold til studiet af udgærdsledingen at man i forskningen blot er gået ud fra at den må havde været ens, eller at man har kunnet tage lidt fra denne lov og lidt fra den anden, og derved opstille en tese for en samlet struktur for periodens udgærdsleding. Omvendt har det siden Kristian Erslevs dage været kutyme at anskue den såkaldte skatteleding som værende forskellig fra land til land, men med måske dog en form for forsøg på at finde en vis lighed som det vil ses senere i bogen. Et forsøg på at finde et middelståsted i forhold til denne diskussion er frembragt af Poul Johannes Jørgensen, der mener at Landskabslovene aldrig har været rigsretter, ej heller Jyske Lov, men at denne lov i stedet har været gældende primært i det jyske område, omend at de jyske bestemmelser dog kan havde været anvendt i Sjælland og Skåne, idet ”man lejlighedsvis og uden at have nogen hjemmel dertil benyttede den som retskilde både i Sjælland og

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 55 09-08-2021 12:49:55

Skåne." Dette skulle ifølge Jørgensen endog siden havde medført at brugen af Jyske Lov i de øvrige retsområder blev så omfattende således at Sjællandske og Skånske Lov omtrent helt blev fortrængt.[127] Ud over Landskabslovene haves andre retsregler omhandlende leding, nemlig Thords Artikler, der forefindes i en latinsk original samt flere ældre danske kopier i kortere udgaver. Det er tænkt at denne Thord er at identificere med Thord Lille som var landsdommer cirka år 1300, og dermed en efterkommer af den skånske-sjællandske Lille-slægt, med forgreninger ind i både Hvide-familien og Galen-slægten, men hertil også i det jyske. Ikke blot landskabslovene men tillige forordninger ses at være udstedt til de forskellige landsdele langt ind i senmiddelalderen, og den føromtalte Thords Artikler er nævnt i Erik Menveds Forordning for Nørrejylland af 1304, hvori det bestemmes at denne skal oversættes fra latin. Thord Lille er forøvrigt selv til stede ved det møde hvor forordningen bliver til, og bevidner dette. Det synes som at adelen har været involveret i udformningen af disse regler, og på samme vis Jyske Lov, hvis fortale kundgør at "alle de bedste mænd" har medvirket til lovens tilblivelse.[128]

Hvis der ses nærmere på adelsledingen, da forefindes kildematerialet til denne først og fremmest i førnævnte Jyske Lov, i de allerede omtalte paragrafer vedrørende herremandsstandens ledingsydelser, nemlig bog 3, kapitel 7, 8, 15 og 18. Som allerede nævnt skulle denne gruppe af angiveligt lavadelsfolk yde til ledingen mod at få frelse. Hertil haves Vederloven der beskriver generelle regler for særligt krigere hørende til adelsfolk og royale gårde, og som blandt andet omtaler hirdmændene, en stormands og -kvindes, samt konges og dronnings, betalte følge. Denne gruppe tænkes ikke at høre til herremandsledingen, men var med som følge til de stormænd der deltog i adelsledingen, og hørte ad den vej til adelsledingen. Hertil anlægges i dette værk ydermere en ny vinkel på forståelsen af adelsledingen, idet det traditionelt er antaget at adelsledingen alene var udgjort af herremandsledingen. I stedet tænkes det her at adelsledingen også omfattede de magnates som kunne udtage mænd, eksempelvis biskopperne som vi gentagende gange i kilderne hører deltog i ledingsflåden, også efter Landskabslovenes indførelse, og dertil de hirdmænd der altid fulgte disse.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 56 09-08-2021 12:49:55

Fælles for alle militære grupper hørende til adelsledingen var at disse var beredne. I Jyske Lov høres om roerne, havnebønderne, samt trællenes, stillen til ledingsskibene, og det må tænkes at også havnebønder har roet de skibe hvor magnater og andre adelsmænd har befundet sig. Axel Bolvig henleder opmærksomheden på et kalkmaleri der viser en ridder på vej til et ventede skib med roere, hvilket er et af de mulige sjældne kilder til adelsledingen ud over de før nævnte. Ydermere kan det være at disse roere, eller havnebønder, tillige har været fodfolk, idet Saxo i *Gesta Danorum* flere gange fortæller om anvendelsen af fodfolk. Tilmed påstår Saxo at "danskerne havde nemlig endnu ikke lært sig at bruge rytteri, når de førte krig i udlandet."! Istedet hyrede de rytteri fra eksempelvis Slesvig. Dette i modsætning til venderne, der havde rytterhære til rådighed. Danskerne fik dog siden et eget rytteri, høres det dog også. Men Saxo synes dog at tale imod andet kildeudsagn og arkæologien. I vikingetiden hvor lith primært bestod af beredne adelsfolk med følge, men med nok også rorskarle til sejladsen må det formodes, anskaffede man sig heste ved ankomsten til de riger man ville plyndre eller erobre. Saxo fortæller i *Gesta Danorum* at man for første gang medbragte heste på ledingsflåden i dennes tid, og det er muligt at dette er korrekt, idet den nok ældste kilde til dette fænomen, Frankerkrønikens, omtale af kong Godfred med flåde og hele det danske rytteris ankomst til Franken i begyndelsen af 800 tallet, ikke nødvendigvis har betydet at flåden ankom med heste og mænd om bord. I stedet har Godfreds mænd angiveligt først anskaffet sig heste ved ankomsten til Frankerriget. Dertil har der i denne periode endnu ikke været tale om en ledingsflåde.[129]

Om en form for adelshær kan der allerede tales om ganske tidligt. Vikingernes lith er angiveligt som nævnt udgået fra storgårde, hvor stormænd med følge og andre krigere har taget afsted på togter. Det har i denne forbindelse været hævdet at der særligt på Sjælland har eksisteret et militært baseret aristokrati som har været bosat i stormandsgårdene, idet der i udgravningerne af høvdingeanlæg er gjort fund af militære genstande, og hertil tillige af genstande tænkt forbundet med "aristokratisk kultur," eksempelvis rideudstyr.[130] Meget taler stærkt for at de enkelte adelsfolk har haft trænede ryttere eller en hird til deres rådighed, måske på deres stormandsgårde som en del af forsvaret af denne, hvilket især Tissø-udgravningerne synes at bevidne, eller måske lejede svende mod sold. Det er særligt ved de store ringborge at ryttergravene er fundet.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 57 09-08-2021 12:49:56

Ikke blot ved Aggersborg, men også nord for Trelleborg ved Slagelse er udgravet flere ryttergrave, blandt andet et fund dateret til det 10.århundrede, og det er foreslået at de mest betydningsfulde krigere har været begravet uden for borgen. Der er kun gjort enkelte våbenfund inde i selve ringborgen, og generelt er der få våbenfund i de danske udgravninger. Muligvis kan omfanget af våben i dette område i perioden havde været større end de arkæologiske udgravninger umiddelbart blotlægger, idet det er antaget at våben måske har været arvet fra generation til generation. Ud fra sidstnævnte antagelse mener Randsborg at fund af våben i danske ryttergrave fra vikingetiden må betyde at disse krigere havde "opnået deres militære status uafhængigt af det traditionelle samfund," idet det tænkes at disse krigere har modtaget deres våben fra andet hold. Dette er en interessant observation, og det kunne tænkes at der måske her har været tale om våben givet i mangeartede relationer, eksempelvis gennem militære broderskaber, fæller, felag eller hird tilknyttet en stormand eller konge. Dette underbygges af at mændene i flere ryttergrave nær ringborgene er fundet placeret i mindre grupper af tre mænd sammen, som synes at indikere at de har været forbundet til hverandre som krigere på en eller anden vis. Der har endog i forskningen været skabt forbindelser mellem Vederloven og ringborgene, idet udgravningslederen, Nationalmuseets direktør, Poul Nørlund, mente, med henvisning til Saxos udgave af Vederloven hvoraf det fremgår at om vinteren skulle kongen sørge for hirdens underholde ved at fordele dem i samlag eller "contuberniis," at:

"Inddelingen i de fire kvarterer indenfor ringvolden synes at foregribe hirdens inddeling i fire fjerdinger, en inddeling, der bibeholdtes endnu ned igennem 1200 årene, og måske kan gå tilbage hinsides oprettelsen af Knud den Stores hird, tinglid eller thegnlid, i England."[131]

Inge Skovgaard-Petersen mener dertil endvidere at vikingerne indgik i et særligt fællesskab sammen:

"I det nordiske materiale forekommer nok så hyppigt en anden form for organisation: felaget, fællesskabet om et togt, hvad enten det drejede sig om handel, officiel ledingskrig, eller privat vikingetogt."[132]

Det nordiske materiale der befatter sig med et felag omfatter dog kun de islandske sagaer fra højmiddelalderen og fremefter, men det er da muligt at der har eksisteret et

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 58 09-08-2021 12:49:56

særligt fællesskab mellem mandskabet uagtet hvilken form togtet tog. I Kong Valdemars Jordebog findes dertil den såkaldte Broderliste med over 215 personer fordelt i grupper på ofte tre personer og omfattende både gejstlige og verdslige adelsfolk fra Jylland, Fyn og Sjælland - men dog desværre ikke fra Skåne - samt dertil kongen.[133] Christiansen fremhæver at Broderlisten synes at vise tilfældige smågrupper uden nogen ledelse, og at dette udelukker at kilden eksempelvis kunne havde været en liste over hirdmedlemmer, som det ellers traditionelt har været antaget.[134] Hermanson mener at i højmiddelalderen fandtes mange former for broderskab; "såsom horisontella släktgrupper och broderskap grundade på andliga, militära och ekonomiska relationer" og denne fremhæver dertil at Broderlisten synes at mangle enhver form for indbyrdes hierarki.[135] Tage E. Christiansen mener hertil at Broderlisten er at se som en form for fraternitates, som var "oprettet mellem to eller flere personer, slægtninge eller fremmede, snart med ideelt sigte, snart med højst konkrete formål som fælleseje af jordegods eller kirker" og fremhæver dertil at dette fænomen var almindeligt forekommende i Europa i perioden.[136]

Et andet spørgsmål har været hvilken social status mændene på Broderlisten har haft. Har det været hirdmænd, som foreslået, eller herremænd - i fald disse to grupperinger tænkes som værende forskellige - eller noget helt tredje? Tage E. Christiansen har forsøgt at identificere mændene på listen, og ud fra sammenligninger med andre kilder, eksempelvis vidneslister på diplomer, er konklusionen at Broderlisten synes at havde indbefattet landets fornemmeste mænd, men med dog den gendrivelse at denne antagelse ikke kan være andet end gætteværk og er behæftet med megen usikkerhed.[137]

En anden mulig opbygning for et militært følge er hertil foreslået fra arkæologisk side. I den østlige del af Sverige er fundet flere runesten som synes at havde været forbundet med det samme togt anført af en Ingvar. Tilsyneladende var flere af mændene på dette togt i familie med Ingvar, og Björn Varenius mener at der har eksisteret en særlig social orden baseret på familien som model, og at dette har indbefattet grupper af mænd, eksempelvis i et følge. Medlemmer af følget var ofte, mener Varenius, genealogisk beslægtet, således at en far ledte, og sønner deltog i følget, men behøvede ikke at være det. Uagtet om det ene eller andet var tilfældet, da fulgte man altid

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 59 09-08-2021 12:49:56

strukturen for en familie med husfaderen i spidsen i et hierarkisk opbygget netværk.[138] Det er da muligt at andre former og opbygning af følge eller felag har fundet sted, især måske inden for lavadelen, idet aflønning af en hird har været en bekostelig affære. Angiveligt har man først skulle akkumulere noget kapital inden det har kunnet lade sig gøre at hyre mænd, og har måske deraf anvendt genealogiske forbundne medlemmer af følget i begyndelsen.

Eksempler på adelsfolks togter i højmiddelalderen før Landskabslovenes indførelse haves i kilderne i ikke blot *Gesta Danorum*, men blandt andet dertil i en anden kilde fra 1100 tallet, *Danernes rejse til det Hellige land*, som beskriver adelsfolks forsøg på at igangsætte et korstog til Jerusalem. Oplægget til korstoget sker under et stormandsråd i Odense, og efter mødet høres det at 15 yngre adelsfolk forsamler sig og beslutter at ville drage mod Jerusalem, men:

"Det var kun fem mænd af de femten, der ikke slap deres vedholdenhed ved løftet, men hurtigt lagde hånd på den aftalte skibsudrustning, og disses navne er følgende: Agge, søn af Stig Hvide, der var modnest af alder og derfor også ved sit råds myndighed gjaldt for den første. Den anden hed Alexander og var ærkebisp Absalons søstersøn. Disse forenes i stalbroderskab og fællesskab om alt og arbejdede sammen på et skibs udrustning. Den tredjes navn var Åge, der i lige grad udmærkede sig ved kækhed og høj byrd; han var nemlig søstersøn af den ærværdige mand biskop Toke. [Af Århus] Han higede fremfor alle med glødende iver og længsel efter at gennemføre den fattede plan og aflod ikke med, ligesom en slibesten, at hvæsse og ægge alle, hvem han kunde. Han knyttede til sig en meget virksom fælle ved navn Skore, hvem han også gav part i det skib, han selv havde bygget. Fremdeles var der en lige så højbåren mand, Peder, Hvide-Palnes søn, rig på gods og fæ i overflod; han vides at have været ene om at arbejde på sit skibs bygning. Også Sven Thorkilsøn var en af dem; han valgte Matthæus, en ædelbåren boglærd mand, men dog hærmand, til at følge sig på færden og dele møje med ham."[139]

Den forfærdelige korstogs-tanke udgjorde desværre tillige en mindre del af adelsmandsidealet i perioden, og som det ses var det forstemmende nok endog medlemmer af den absolutte elite iblandt adelen der ovenfor besluttede sig for at deltage i forehavendet. Betegnende for en fælle i ovenstående kildestykke var således mænd der var sammen om at planlægge og rejse kapital til et søtogt og til fælles skibe, mens det praktiske arbejde blev overladt til håndværkere som det høres byggede de valgte såkaldte snekker, i kilden tillige benævnt "vikingeskibe," da denne skibstype var bedst velegnet til at medbringe større proviant. Tilbage i vikingetiden ses på lignende vis

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 60 09-08-2021 12:49:56

mænd tage afsted på færd i samejede skibe, og her indgå i en form for fællesskab. Dette ses eksempelvis på en fundamentsten fundet i Frue Kirke i Århus, benævnt Århus-sten 6, som har følgende inskription:

"Toste og Hove rejste sammen med Fredbjørn denne sten efter Asser Saxe, deres fælle, en meget velbyrdig dreng. Han døde som den største unidding blandt mænd; han ejede skib sammen med Arne."[140]

I *Danernes rejse til det Hellige land* er der dog ikke at gøre med et lith, men i stedet er der tale om et angiveligt privat togt, hvorunder korstogene kan regnes. Definitionen af et privat kontra et offentlig ledingstogt findes oprindeligt allerede hos Saxo i *Gesta Danorum* hvor denne skelner mellem, privati armis og armis publica. Iblandt de togter der regnes for private, udover korstogene, hørte hos Saxo de føromtalte plyndringer og rov udført af kongefrænder for at rejse kapital, og det fremgår i værket i forbindelse med omtalen af tronstridighederne mellem Sven, Knud og Valdemar, at Saxo synes at fordømme Svens brug af det offentlige ledingsvæsen sammen med egne private styrker. For Kristian Erslev var de i kilderne omtalte private hære derimod lig et lille følge af mænd, hirdmænd, der trofast fulgte kongen, eksempelvis de nævnte mænd på Odensetavlen, Tabula Othiniensis, hvor der ses angivet navnene på de mænd som kæmpede ved Knud den Helliges side i Albani kirke, og som vi ud fra Ælnoths fortælling må forstå har fulgt kongen trofast under dennes flugt fra Jylland over Fyn mens det ulmende oprør mod kongen tog til. De var dermed ikke at sidestille med herremændene der i dennes ideverden hørte til ledingshæren, armis publica.[141] Det er muligt at de private ledingsudbud har udgjort en form for overgang fra lith til offentlig ledingsudbud, og at der i perioden efter vikingetidens afslutning og fremefter kan anes en glidende overgang til i stedet en kongelig domineret ledingshær, som i sin vorden stadig havde en privat karakter, og hvor eksempelvis deltagelsen i togterne hvilede på en frivillighedens grundprincip? Hvad angik de offentlige ledingsudbud, armis publica, da berettes hos hos Saxo at ærkebiskop Absalon som den første modtager besked om angreb på Rügen:

"Absalon handlede omgående og med alt det hastværk der skulle til hvis han skulle forhindre at vores forbundsfæller bukkede under: han sendte brev ud til alle ender af Sjælland og udkommanderede alle mænd i våbenfør alder til flåden. Den flåde satte han sammen af små og store skibe, fragtskibe og

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 61 09-08-2021 12:49:56

krigsskibe mellem hinanden, ligesom han lod bønder og stormænd i flæng tage de skibe de ville. Samme ordre udgik til øerne rundt om Sjælland. Men til fynboerne og skåningerne lød befalingen at de skulle møde frem i den fastsatte havn inden for seks dage, ellers kunne det være lige meget, for længere tid kunne man ikke tillade sig at bruge på forberedelser. Men faktisk var de folk der blev indkaldt til leding, så glødende forhippede på at parere ordre at de kappedes om at komme hurtigst frem og enten nåede frem i tide eller ligefrem før tiden."[142]

Det bemærkes straks at det ikke er kongen, men biskoppen af Roskilde, og senere ærkebiskop af Lund, Absalon, der udkommanderer den kongelige ledingsflåde, og det er da heller ikke den vanlige fremgangsmåde for et offentligt ledingsudbud heller i denne periode. Kongen kunne som nævnt dog uddelegere hvervet som militær leder, men dette dog kun til kongefrænder, ifølge Saxo. Som militære rådgivere før og under togterne benyttede kongen sig af stormændens råd. Det fremgår som allerede nævnt da også hos Saxo at det vakte mishag hos stormændene at kong Valdemar i stigende grad benyttede sig af blot fosterbroderen Absalons krigsstrategier og råd, og at han endog lod ham lede ledingsflåden. Som tidligere omtalt så deltog stormændene ifølge *Knytlinge saga* frivillligt i togterne, og et varieret antal adelsfolk kunne således være med i krigsopbuddet.[143] De opkomne kongelige ledingsbøder som flere kilder fra 1100 tallet beretter om, og som allerede ses i det famøse gavebrev til Sankt Laurentius kirken i Lund fra år 1085,[144] var ifølge Saxo ikke den eneste mulighed for at straffe forsømmelser til den offentlige leding, idet denne fortæller at manglende fremmøde kunne resultere i endog tab af jord. Der haves således måske før Landskabslovenes tid allerede ganske omfattende sanktioner for ledingsbrud.

I forhold til korstogene da er det muligt at der dertil har været udlagt andre jorder til specielle militære formål. I al fald ses det i et brev af 1291 fra biskop Jens I af Århus, at denne efter anmodning sender en afskrift fra pave Urban IV til forgængeren i bispesædet, biskop Tyge af Århus, hvoraf det fremgår at kirkens mænd havde mulighed for enten personligt at tage på korstog eller sende mænd afsted, og at [biskoppen af Århus] passende burde henlægge dele af godset til omtalte formål.[145] Det kan dog undre at kirkefolk stadig kunne deltage personligt i krigstjenesten, idet kanonisk ret forbød dette, hvilket allerede Jyske Lov fra 1241 har indtaget i dennes ledingsregler.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 62 09-08-2021 12:49:56

Hvis der ses på Landskabslovenes adelsleding, da møder vi i Jyske Lov som det eneste sted i Landskabslovene, men dog ikke i kilderne generelt, termen herremænd. Om disses ydelser til ledingsflåden fremgår det som allerede nævnt at de ifølge Jyske Lov blev udtagne til togterne og selv skulle bekoste udrustningen og ledingsfærden. Til gengæld blev de fritaget for skatteledingsbetalingen. I de øvrige landskabslove er herremændene ikke nævnt, men vi ser dem omtalt i senere forordninger og håndfæstninger tillige. Ydede kvinderne til herremandsledingen? Ifølge Jyske Lov, kap. 18, bog 3, da var herremandspositionen tilsyneladende personlig og bortfald efter herremandens død:

"Ofte går det også således, at den jord, som herremænd køber, tillige med den, de før havde går til skibenet efter deres død."[146]

Hvormed det tillige må forstås at disse jorder kom under bondeledingen efter herremandens død, såvel som at det at være herremand har været en livslang position. Som enke til en herremand har adelskvinderne således ikke ydet til adelsledingen, men derimod efter mandens død til i stedet bondeledningen, hvor hun skulle betale til skatteledingen samt stille en mand for sig til ledingstogterne. Selvom adelskvinderne ikke selv var aktive som krigere, så ses det dog af kalkmalerier at kvinder ellers både red og deltog i falkejagt, og dertil måske ovenikøbet i turneringer, idet Bolvig mener at der i Ørsted kirke ved Assens på Fyn på skibets nordvæg i kirken er afbilledet noget der kunne ligne to kronede turneringsriddere, hvoraf den forreste er en kvinde, der "sidder på damemaner." "Hvad er det for en mærkelig turneringsklædt kvinde, der jager et par hunde hen imod en mand" spørger Axel Bolvig undrende.[147] Igen kan det havde været en jagtscene, men det kan således endvidere tænkes at kvinder har deltaget i turneringer. Vi finder dog næppe et bevis på at kvinderne hertil i et eller andet omfang skulle havde deltaget i udgærdsledingen eller adelsleding i egen person; selv i højmiddelalderens Rimkrønikers skildring af den frimodige skjoldmø Alfhild henlagt til et fiktivt vikinge-univers har Alfhild måtte aflægge dennes kvindedragt, og skjult håret under en hjelm så at de angribende fjender først narres til at tro at det er små drenge, og blændværket afsløres først da en hjelm ryger af og "over skuldren bølged ned, et rigt og dejligt kvindehår."[148] Der var tilsyneladende også kønsforskelle på tidens hårmode.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 63 09-08-2021 12:49:56

Til adelsledingen hører vel retteligt ikke blot herremandsledingen, selvom de to ofte slås sammen, men det må forstås ud fra i al fald Jyske Lov, at der også har været et lag af adelsfolk, der kunne udtage herremænd til ledingen. Det fremgår ikke direkte af kilderne hvordan herremændenes "herrer" har stillet op militært. Det vides eksempelvis ikke om den venlige forespørgsel til højadelens medlemmer om mulig deltagelse som Saxo beretter om, og som tilsyneladende var baseret på frivillighed, således som det også genfindes i *Knytlinge saga*, har været gængs praksis i tiden.[149] Som tidligere omtalt omfattede disse herrer biskopperne, kongefrænder, kongen, samt hertugen og grever. Såvel hertugen som flere af kongefrænderne var dertil indehavere af fyrstelen, hvormed de egenhændigt havde overtaget de kongelige indtægter og kontrol over ledingsflåden i lenet. Hertil har det endvidere været hævdet at biskoppernes modtagelse af regalier fra kongen har været i et omfang hvor det er at se som en art len. Der mangler dog fyldestgørende kildemateriale, idet ingen kilder synes at vise at privilegierne til kirken var af et sådant omfang, hvormed det må forblive ved en hypotese. Ifølge dokumenter fra en af de såkaldte "kirkekampe," en tvist mellem Erik VI Menved og ærkebiskop Jens Grand af Lund, da ses det at kongen var af den mening at biskoppedømmet stadig lå under konges befaling:

"Skønt hans [kongen] Riges Skiben er oprettet til hans og Rigets forsvar mod fjender, forbød ikke desto mindre fornævnte Ærkebiskop sine mænd i de Skiben, i hvilke han har styre og forsvar, at komme ham til hjælp mod disse angribere, og han underettede dem og mange andre om, at han i denne del af landet havde påtaget sig forsvarskampen, og på den måde unddrog han kongen mulighed for forsvar til hans og Rigets undergang, til stor skade og tynge for ham og Riget."[150]

mens omvendt ærkebiskop Jens Grand istedet mente at kontrollen med ledingsflåden var overgivet til denne:

"Dersom fremdeles en nødvendig leding forestår, skal den med hensyn til ærkebispens mænd og undergivne udbydes af ærkebispen og ikke af kongen, og dersom nogen straf eller bøde skal pålægges hans mænd på grund af udeblivelse eller forseelser, skal ærkebispen pålægge den, og den deraf flydende indtægt tilkommer samme."[151]

Det må dog forstås ud fra denne konflikt og andre kilder fra perioden, blandt andet privilegiebreve, der viser hvilke og hvor omfattende privilegier der blev afgivet fra

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 64 09-08-2021 12:49:56

kongen til kirken, at kongen i dette tilfælde havde ret, idet der ingensteds ses så omfattende rettigheder videregivet til biskopperne i de ganske mange kildebelæg der findes.

Hvad angår lenene da antages disse i forskningen for at være opdelt mellem for det første de såkaldte regnskabslen, og dermed len hørende direkte under kongen og forvaltet af en mindre lensmand, en ombudsmand, og det er tænkt at disse len har omfattet en eller flere herreder, administrative områder, der kunne være ganske store med flere herredsfogeder hørende under lensmanden. Hertil fandtes de føromtalte fyrstelen samt pantelen. Det er blot i de to sidste tilfælde at der er tale om en fuldstændig overdragelse af de kongelige rettigheder i området, og der ses som nævnt ingen privilegier til kirken hvori en så drastisk overdragelse finder sted, ej heller tilsagn om at ledingsbøderne gives til kirken. Det er blandt andet derfor at konge og kirke her kommer i konflikt. Ydermere skal det påtænkes at de privilegier som kongerne udstedte til kirkerne angiveligt skulle vidimeres ved hvert kongeskifte, idet dette fremgår af tidens diplomer at havde været vanlig praksis. I Erik VI Menveds tid ses ydermere en ny udvikling, idet kongen i dennes bekræftelsesbreve begynder at indskrive formuleringer, der synes at tidsbegrænse privilegierne til blot midlertidige ordninger indtil kongen igen har brug for at kunne kræve mandskab fra også biskoppedømmerne. Dette ses blandt andet af et diplom fra år 1300 udstedt af Erik VI Menved, hvoraf det fremgår at de givne privilegier kun består som før "indtil vi kan forhandle med vore råder om, hvorledes der skal forholdes med dem og de øvrige klostre med hensyn til den slags friheder."[152] En ildevarslende sætning, der kan havde henvist til blandt behovet for hjælp til de massive militære udfordringer som Erik Menved stod over for i denne periode, blandt andet truslen fra banemændene til faderens, Erik V Glippings, drab i Finderup Lade, der ved en dom blev erklæret fredsløse og forvist fra landet, med efterfølgende ophold i Norge med den norske konges velsignelse. Iblandt de dømte var Marsk Stig Andersen fra Hvide-slægten, der trods dette dynastis støtte til kongemagten i især Valdemar I og II regeringstider, siden blev en mægtig fjende for flere konger, herunder Erik Menved. Dette fremgår tillige af ovenstående klagepunkter fra Erik Menved over ærkebiskop Jens Grand, endnu en adelsmand forbundet med også Hvideslægten, hvoraf det ses at

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 65 09-08-2021 12:49:56

kongen endog mistænkte ærkebiskoppen for at konspirere med nordmændene og de landflygtige danskere i Norge, og at kongen mente at angrebet på Danmark tilmed var sket "med nævnte Ærkebiskops råd."[153]

I modsætning til biskoppedømmerne, da var situationen ganske anderledes for de såkaldte fyrstelen som blev givet til kongefrænder, beslægtet genealogisk eller relateret til kongen på anden vis. Her opnåede lensmændene som før nævnt en langt større magt over ledingen i området, blandt andet retten til ledingsindtægterne. Det samme gjorde sig følgeligt gældende for pantelenene.

Beliggende i lenene var dertil en række borganlæg, og det har været diskuteret hvorvidt disse borganlæg kom i stand på initiativ af adelsstanden eller om de snarere indgik i en større royal forsvarsplanlægning. Ifølge *Gesta Danorum* blev der i højmiddelalderen anlagt en række nye borge både af adel og kongemagt. Helge Paludan mente at de af stormændene anlagte borge var forbundet med ledingsflåden, og tillagde kongemagten den afgørende betydning for opførelsen af disse:

"Valdemarernes anlæggelse af faste borge på sømilitært strategiske steder i riget i århundredets sidste halvdel tjente i høj grad til at skabe kontrol med de lidet disciplinerede flåder."[154]

Hvad Paludan med de sidste bemærkninger hentyder til er dennes opfattelse af ledingsflåden som et vigtigt "magtinstrument" for kongemagten i perioder med interne magtkampe i riget. Saxo har dog i *Gesta Danorum* en anden tilgang til forståelsen af borgopførelserne:

"Det var også i den periode at Esbern byggede Kalundborg og med denne nye befæstning rensede havnen for fjendtlige sørøvere. Både han og Ingvar og Oluf sluttede sig på eget initiativ til Absalon i hans utrættelige indsats mod sørøveriet."[155]

Saxo kæder således borgene sammen med de mange togter, tilsyneladende private, som omtales i *Gesta Danorum*, og i flere tilfælde påbegyndt på foranledning af Absalon, mod sørøveriet, og der ses ikke umiddelbart nogen royal indflydelse. Hertil anlagde Absalon som bekendt det befæstede København, igen en udbygning af det tidligere "havn," eller "købmændenes havn," og hertil kom Nyborg anlagt af Knud Prislavsen, samt ved Helsingør, Flynderborg og på Sverigessiden af Øresund, Kärnan.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 66 09-08-2021 12:49:56

Om kongernes borge i 1100 tallet fortæller Saxo at der ved Korsør blev anlagt borgen Tårnborg, angiveligt af kong Valdemar, og dertil Søborg, en ældre borg oprindeligt ejet af adelsmanden Eksil, og siden opkøbt af kongen, som efterfølgende gjorde borgen større.[156] Sven Aggesen omtaler dertil at Valdemar I skulle havde udbygget Dannevirke og anlagt et vagttårn på Sprogø, og i den senere del af middelalderen høres hertil om borganlæggelser i kilderne, blandt andet i de lybske årbøger, der om året 1268 kan fortælle at "Erik Danekonge byggede borg i Kolding [Koldinghus] mod Erik, Jyllands hertug."[157] Udover de skriftlige kildebelæg er der hertil fra perioden arkæologisk fundet spor af anlæggelser af andre borganlæg fra også 1100 tallet i blandt andet Svendborg.[158]

Alle de i *Gesta Danorum* omtalte anlæg fra 1100 tallet er af Aksel E. Christensen antaget for at udgøre en samlet "rigsomfattende forsvarsplanlægning" og ifølge denne foranlediget af Valdemar I, måske som et værn mod en mulig trussel fra hertug Henrik Løve af Sachsen eller den tyske kejser.[159] De kongelige borge tænkes i den traditionelle forskning både at havde styrket kongens magt, men også svækket den på sigt, idet flere kongelige borge måtte pantsættes, og siden fulgte pantsættelsen af store dele af riget. Et lignende billede tegner Erik Lönnroth for Sveriges vedkommende, idet denne antog at især truslen fra nordtyske fyrster – samt de skandinaviske naboer - medførte en stor opførsel af svenske slotte, eller befæstninger af allerede eksisterende, på strategiske eller øde beliggende områder i begyndelsen af 1300 tallet, og at dette har været at betragte som en royal veltilrettelagt forsvarsplanlægning.[160] Spørgsmålet er dog om de danske borge alle skal ses som værende opført som del af en kongelig militær strategi, eller de ikke snarere kan anskues som i stedet mere frit anlagte såvel adelige som royale forsvarsværker i en urolig tid i lighed med tendensen i 1000 tallet?

Hvor Saxo blot nævner magnatgruppens borganlæg da har det været hævdet i forskningen at også andre lag af adelsfolk opførte borge, omend dog det tænkes at:

"Herremændene synes, når det kom højt, at have skabt primitive motteanlæg, borge bestående af et enkelt tårn, beliggende på en banke og omgivet af et hegn...og der er al grund til at betvivle, at det danske aristokratis egne militære anlæg har spillet nogen rolle for den politiske magtkamp i Danmark i denne periode."[161]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 67 09-08-2021 12:49:56

Hertil fremgår det af Valdemar III`s håndfæstning at riddere og væbnere fik mulighed for at kunne anlægge nye bygninger på egne gårde:

”Item quilibet milies vel armiger seu alius quisquam liberam habeat licenciam edificia lignea aut lapidea in sua propria curia et ciues in sua ciuitate construendi.”[162]

Det har været tænkt at denne paragraf er indført for at herremænd har kunnet befæste deres gårde og anlægge mindre borge, idet det er tænkt at herremændene nærmest har konkurreret med kongen og bispkopperne om disse borgopførelser, og at herremændenes anlæggelser nok muligvis var mindre, men dog anseelige i antal. Om der er foregået et sådant kapløb er uvist, men det vides fra kilderne at Erik Menved gjorde det lovpligtigt i dennes tid for herremændene i Nørrejylland at opføre borge, og her kan der muligvis være tale om en form for royal forsvarsplanlægning idet Erik Menveds i forskningen benævnte ”tvangsborge” muligvis gav denne en fremskudt magtstilling for kongemagten i det nørrejyske, en position som dog adelen senere fik bugt med ved 1320 valghåndfæstningen, hvor dette krav bortfaldt. Hertil har bønderne tilsyneladende tidligt været forpligtet til at udføre befæstningsarbejde for herremændene. Dette indskrænkes dog i midten af det 13.århundrede. Det er dog dertil spørgsmålet om disse tvangsborge i praksis havde den store effekt særligt i Nørrejylland hvor kongens magt ikke synes anseelig, som det gentagende gange fremgår af kilderne i denne periode.

Selvom det således er tvivlsomt om borganlæggelserne har fungeret som et større kongeligt forsvarsanlæg i praksis, så ses det dog fra den senere del af middelalderen at borge og forsvarsanlæg tjente som beskyttelse under de mange interne kampe i adelsstanden, der ofte var forbundet med konflikter i de nordiske kongehuse, og det har været udsagt i forskningen at denne periode kan sammenfattes således:

”Senmiddelalderens væbnede adelsmand indgik i mindre skarer, som blev ført af borgherrer. Hans kamp drejede sig om borge og bønder.”[163]

Det har hertil været vist af Bjørn Poulsen at adelen i senmiddelalderen primært var centreret om hvad der er kaldt ”den lille krig,” og dermed horder eller bander af adelsfolk udgående fra lensslotte og de større gårde, som overfaldt andre adelsfolks borge og

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 68 09-08-2021 12:49:56

disses bønder, der eksempelvis var kongetro eller det modsatte, både større ran, men også overtagelse af privilegier og jorder med vold.[164] Disse tilstande er følgelig nok en konsekvens af de storpolitiske forhold i kongeriget i perioden, og det er spørgsmålet om ikke de forudgående perioder, hvor kildematerialet er fattigere, måske oplevede lignende forhold under eksempelvis herremandsoprør, og måske bondeoptøjer tillige, såvel som under kongelige dynastikonflikter? Interessant er det endvidere at disse adelige kampe og kilderne herom fremviser adelige rytter-horder der bedriver vold, voldtægt, hærgen og plyndringer i stærk modstrid med tidens adelsmandsidealer. Måske har der i hele perioden været en stor spændvidde mellem ideal og virkelighed?

Ved siden af adelsledingen forefandtes den i forskningen benævnte bondeleding. Denne gennemgås kort her af to årsager; dels fordi herremændene ifølge Jyske Lov ved ledingsforsømmelse blev sanktioneret ved at skulle yde til den såkaldte skatteleding under bondeledingen, som vil blive gennemgået nærmere i næste kapitel, og dels fordi de ydermere kunne ende som endog innebonde, hvis de fortsat misligeholdt deres pligt til at stille til adelsledingen, hvormed de således også skulle yde til ledingstogterne under bondeledingen.

Hvis der først ses generelt på ledingsbestemmelserne i Landskabslovene i forhold til den i forskningen benævnte "bondeleding," så fremgår det at fæstere ydede til udgærdsledingen, hvorom der i lovens kapitel 11, bog 3 siges:

"Vm Landboos vth gærth (Om landboers udgærd): "Landboer – hvis de end er: biskoppens, præsters, klostrets, kirkens, bondens eller hirdmænds (hyrtæ mæns), som ikke før var fri med privilegier, skal udrede leding og landeværn, hvis de dyrker rebdragen jord, med mindre kongen selv fritager dem."[165]

Om selvejerbønderne nævnes disse ydelser til krigsledingen i blandt andet bog 3, kap. 12, og dertil udsiger Jyske Lov i bog 3 kapitel 1 generelt at:

"Når der udbydes leding, da skal hver især – så mange de er i en havne – drage sit år uden at blive udnævnt dertil."[166] og hertil ses i kapitel 2 i samme lov omtale af en bonde, "bondæ," i forbindelse med forbud mod at sende en tjenestekarl, "en leghædreng," for sig til leding[167]. En havnebonde kunne være både mand og kvinde ifølge Jyske Lov, men i dette sidste tilfælde måtte hun, lig de lærde samt unge og gamle mænd, sende en anden for sig til ledingstogtet. Man ønskede her mænd der var "føre," føræ og altså ikke en svækling.[168]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 69 09-08-2021 12:49:56

Det ses endvidere af ovenstående teksstykke nævnt at de folk der var i en havn kun skulle tage afsted på ledingstogt i "sit år," sith aar, hvilket indikerer at der har været en form for turnusordning, og det har været foreslået i forskningen at havnebønderne måske har stillet op i et system vekslende mellem udgærdsleding og vagtværn.[169] Dette beror blandt andet på en tolkning af Jyske Lovs udsagn om bondens ydelser til skatteledingen, kapitel 12, bog 3, hvoraf det fremgår at:

" Den bonde, der har en mark guld i jord eller mere, skal udrede tredingshavne"[170]

og det er heraf tænkt at en fuld havn har været lig 3 havnebønder, der på skift har stillet til ledningstogterne. Vagtværn nævnes allerede hos Saxo i *Gesta Danorum,* hvor det fortælles at stormænd og biskopper indbyrdes aftalte at stille skibe og mandskab til rådighed for at bevogte særligt udsatte områder mod sørøveri, såsom Roskilde og andre større købstæder.[171] Disse frivillige vagtværn har ydermere i andre dele af forskningen været opfattet som "vikingelav," eller "fribyttergilder," hvilket her vil sige en sammenslutning af borgere i Roskilde som stod sammen om at bekæmpe sørøveri. Hvis der ses nærmere på tekststykket i *Gesta Danorum*, da fremgår det at der var tale om en art skibsværn af byen betalt af borgerne i Roskilde, og at "byttet" taget fra angribende pirater blev fordelt mellem deltagerne i værnet. I forbindelse med udførelsen af dette søværn havde borgerne ret til at beslaglægge andres skibe til formålet mod at ejerne af skibet fik en andel af "rovet" fra piratskibene. Det er tillige bemærkelsesværdigt at deltagerne i disse søforsvars-togter i Roskilde fjord, ifølge Saxo, udførte religiøse ceremonier før sejladsen.[172] En anden helt unik ide i forskningen forbundet med tolkningen af denne passage i *Gesta Danorum* er kommet fra Kinch, der mener at der ud fra den store kreds af mænd tilknyttet Vederlaget, tillige blev udskilt og udviklet et mindre broderskab forbundet med Roskilde, og ser dette broderskab som forbundet med en særlig "ridderånd."[173] Angiveligt har det været nødvendigt med et veletableret værn, idet piratangreb på netop Roskilde by ses optræde gentagende gange i *Gesta Danorum* og synes at være et tilbagevendende problem for den, efter Saxos udsagn, rige handelsby, og måske som følge heraf fortælles det da også senere i *Gesta Danorum* at der cirka år 1170 blev etableret et fast vagtværn, en innovation der oftest ses omtalt som "hærreformen" i forskningen. Denne reform gik i sin enkelhed ud på at blot hver fjerde

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 70 09-08-2021 12:49:56

skib blev anvendt i aktiv tjeneste til ledingsudbuddet, mens resten af flåden skulle fungere som en art vagtværn. Det har været antaget at denne reform har været et af de første spæde tiltag til de ledingsregler der senere ses nedskrevet i landskabslovene. Ifølge Saxo blev denne form for sø -eller skibsværn siden spredt til også de rurale områder, ja endog til det meste af Sjælland.[174]

I Skånske Lov omtales kun bøndernes udgærdsleding, men dog skatteledingsbestemmelserne for både bønder og landboere. Af Skånske Lov ses det at der fra hver havn skal sendes en mand til udgærdsleding, men modsat reglerne i det jyske lovområde, hvor havnebønderne gerne måtte skifte plads med hverandre, og en anden havnebonde kunne stille for en anden, da må en mand under den skånske ledingsret udelukkende sende sin egen søn for sig. I Skåne skulle ydes til udgærdsledingen hvert 4 år eller når en fjendtlig hær "ligger for landet."[175]

Om gårdsædernes ydelse til flåden står der intet i hverken Jyske Lov eller de øvrige landskabslove, men fra privilegiebreve til kirker i blandt andet Århus, ses at gårdsæder skulle fritages fra ydelser til ledingen ved et sådant kongebrev, og lignende privilegier ses dertil fra også de øvrige landskaber.[176] Eriks Sjællandske Lov tillader i et begrænset omfang trælle på ledingsskibene, nemlig maksimalt fire, og disse skulle fungere som kokke eller være i øserummene, og måtte ikke erstatte en roer, og dermed en havnebonde.[177] Det har tillige været diskuteret om bryderne ydede til ledingen. Det kan dog i al fald tænkes at de såkaldte "fællig-bryder" har ydet i en eller anden aftale med den bonde de var i fællig med. Men måske har også "forvalter-bryder" ydet i al fald i det sjællandske område, idet der af et værnebrev fra Erik Glipping til Esrum Kloster fra år 1268 ses at kongen fritager:

"Vi tilstår dem alle deres bryder og landboer, deres gårdsæder tillige med deres gods, såvel det, som de har i købstaden eller i andre købinger, som det, de har på landet, at være fri og undtagne for ledingsbyrde, fogedens krav, inne, stud og de øvrige kongelige krav."[178]

Foruden de nævnte forpligtelser til ledingen da viser kilderne tillige at eksempelvis landboere, gårdsædere og bryder har ydet til bro- og befæstningsarbejder på militære fæstningsværker og tilsyneladende har også bønderne tidligt været forpligtet til at

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 71 09-08-2021 12:49:56

udføre befæstningsarbejde for herremændene. Dette indskrænkes dog i midten af det 13.århundrede ifølge Abel I`s og Kristoffers I`s forordninger af henholdsvis 1251 og 1252-1259.[179] Dertil høres det i et diplom fra midten af 1200 tallet at der foreligger en aftale mellem biskoppen af Ribe og dennes landboere i Tønder om at landboerne af hver 5 ottinger lovfæstejord skal stille en vogn til kørsel af biskoppens ting under hvert ledingstogt: "Fremdeles er de pligtige at bringe afgiften til vor kældermester med deres egne vogne til Lustrup."[180] Dette er en af flere diplomer der desuden viser at biskopperne stadig deltog personligt i ledingstogterne.

Et andet spørgsmål er hvorvidt byens borgere skulle yde til udgærds- eller skatteleding? Den mulige pligt hertil fremgår ikke af Landskabslovenes ledingsbestemmelser, men flere andre kilder, stadsretter såvel som privilegie- og værnebreve eksempelvis, synes at vise at borgerskabet har ydet til ledingen i et eller andet omfang. Det fremgår således af en stadsret fra år 1254 for København mellem byens borgere og biskoppen af Roskilde, Jacob 1 Erlandsen, at biskoppen har mulighed for at stadfæste at:

"Ingen af Københavns indbyggere skal være pligtig at deltage i noget krigstog med skib, hest eller våben, undtagen til forsvar af Bispens gods, hvis der sker et angrib på det, dog så nær Staden, at de kan nå frem og tilbage på samme dag."[181]

Denne forpligtelse gjaldt alle byens [krigsduelige] borgere og forsømmelse heraf medførte tab af pågældendes hovedlod, en ganske hård straf. Hertil ses af førnævnte værnebrev af 1268 til Esrum kloster, som nævnt at gårdsæder, landboere og bryder både kunne have gods "i købstaden eller i andre købinger, som det, de har på landet," og at dette skulle "være fri og undtagne for ledingsbyrde."[182] Ydermere høres det i den yngre københavnske stadsret fra år 1294 udstedt af biskop Jens Grand I af Roskilde en omtale af agre "som nogle borgere ejer i nærheden af staden København,"[183] hvormed det slås fast at også borgerne kunne være ejendomsbesiddere i såvel by som land, og det må formodes at de har ydet til ledingen i al fald fra disses landlige besiddelser, men dog angiveligt også af ejendommene i byerne, for det synes af ovenstående at fremgå at landbefolkningen ikke blot kunne have ejendom i købstæder, men at der også gik leding af disse ejendomme, og ikke blot af landsbyens tofter med tilliggender. Lignende ordlyd haves fra andre

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 72 09-08-2021 12:49:56

værnebrev, eksempelvis et fra hertug Abel af Sønderjylland år 1249, og hertil ses i den førnævnte københavnske stadsret fra 1254 en særegen bestemmelse om at borgere endvidere har aflagt ed på at disse ikke må:

"pantsætte, bortskænke, sælge eller mageskifte sin grund eller ved en anden retshandel afhænde den til fyrste, ridder eller herremand uden biskoppens vilje, og uden at samme grund lovlig er blevet ham tilbudt."[184]

Igen en indikation for at tillige de rurale grupper har ejet ejendom i købstæderne også. Men dog måske ikke på samme vilkår som en borger. For ifølge Københavns Stadsret af 1294, givet af biskop Jens I Grand af Roskilde, da fremgår det at:

"Fremdeles skal en kvinde, der er bosat i København og ægter en mand, som kaldes Herremand, forlade Staden København og sælge sit arvegods, eller overlade det til sine arvinger, hvis de er borgere i København inden nævnte 3 måneders forløb."[185]

Der ses endvidere i en bestemmelse i denne udgave af stadsretten at det er bispens foged og dennes svende, "der vogter staden," men at borgerne er forpligtet til at hjælpe disse med deres forehavender, og kan straffes for undladelse heraf.[186] Men omvendt fremhæves det dog at forpligtelsen blot igen gjaldt byens krigsduelige borgere. Samlet må disse kilder skulle forstås som at byens borgere også kunne deltage i landeværn af rurale områder uden for byen, og måske kan det også læses som at kongemagten kan havde gjort krav på at også borgerskabet skulle stille til de kongelige ledingstogter, og dermed i udgærdsledingen, selvom borgerskabets mulige ledingspligt som sagt ikke er nævnt i Landskabslovene.

Borgerskabets mulige militære indsats er endog i forskningen blevet sammenkædet med Vederloven, idet det har været hævdet af Kurt Villads Jensen at Vederloven kan havde været forbundet med Knudsgilderne, og måske ovenikøbet er at forstå som en art Vederlags*gilder*, der kan igen betragtes som "religiøse ridderordener" og "et stykke hen ad vejen et dansk modstykke til Tempelherrer."[187] Denne sidste udlægning skal der ikke befattes med her, men hvad angår gildeväsenet da er dette stadig ikke helt afdækket i forskningen, men der har længe hersket en grundlæggende opfattelse af dette må havde været en form for broderskab, i kilderne benævnt fraternitas, der som oftest var

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 73 09-08-2021 12:49:56

forbundet med udvalgte erhverv, der gav hverandre støtte og værn. Dette skete gennem en form for udvidede interne forpligtelser over for hverandre på områder hvor slægten før ydede beskyttelse eller bidrag, eller måske *til dels* ydede, for man kan vel snarere sige at disse fællesskaber er opstået måske mere som en følge af at de rådende slægtsforpligtelser og de forhåndsværende retsregler i samfundet ikke har været fyldestgørende og specifikke nok i forhold til de afgrænsede og smalle områder af samfundslivet som gilderne synes rettet mod. Catharina Andersson mener at gilderne kan betegnes som et "starkt socialt nätverk baserat på ömsesidig lojalitet medlemmarna emellan."[188] Johannes Steenstrup gør hertil opmærksom på at mange gilder som grundlag ofte havde genealogiske frænder optagne, således at flere gilder oprindeligt eksempelvis primært var udgjort af medlemmer der slægsmæssigt var forbundne med hverandre, en kreds der dog siden udvides til at omfatte også andre der på en eller anden måde var knyttet til disse slægter.[189]

I Københavns Stadsret ses dertil bestemmelser om forpligtelser til at udføre befæstningsarbejde på Københavns byvolde, både almindelig vedligeholdelse såvel som før et snarligt angreb. Straffen for forsømmelse af sidstnævnte pligt var bøde med udpantning i lovbryderens hus indtil bøden blev betalt.[190]

Af føromtalte værnebrev fra Erik Glipping 1268 fremgår det endvidere at:

"idet vi yderligere inddrømmer dem, at samme bryder, landboer og gårdsæder ikke er pligtige at deltage i bygning, istandsættelse og befæstning af købstæder, borge og tårne, medmindre engang hele landet anmodes derom."[191]

Af denne kilde må det udlægges at det har været vanligt at klostres og kirkers undergivne har skullet bidrage med bygnings- og befæstningsarbejder, og at, som den sidste sætning indikerer, frihedsprivilegier forbundet hermed har været midlertidigt inddraget i ufredstider. Ufred betød ikke nødvendigvis angreb udefra, og bestemmelser om hjælp til vedligeholdelse af forsvarsværker blev eksempelvis tillige anvendt i også de mange dynastiske kampe efter Valdemars Sejrs tid, hvor det af et andet frihedsprivilegium til Vor frue Kloster i Roskilde ses at nonneklosteret "i de onde tider" var nødsaget til at "grave og skære planker," hvilket vel har været nogle til forsvaret

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 74 09-08-2021 12:49:57

forbundne pligter.[192] Fra år 1299 haves dertil en anden kilde, der mere udførligt beretter at kong Erik Menved og dennes mænd førend et, efter forlydende, snarligt forestående angreb på kongeriget, tager til Skåne for at besigtige hvilke forsvarsværker der skal sættes i stand før angrebet, og i den forbindelse klager kongen over at da denne:

"personligt med våbenmagt kom til landsdelen Skåne for at tage syn over og istandsætte befæstningsværkerne og sætte landet i forsvarstilstand på grund af fjendernes angreb [Kongen af Norge]...og for at forsvare denne landsdels steder og mænd mod dem."[193]

da havde ærkebiskoppen forbudt sine undergivne at sørge for levnedsmidler til kongens mænd og andre "nødvendige ting ved salg eller lån eller på anden måde," og bandlyste dertil alle de som forbrød sig mod ærkebiskoppens ordre.[194] Der fås her et indblik i hvad i al fald kongen anså som normal praksis i forbindelse med forsvar af landet.

Hvad angik sanktionerne for misligeholdelse af pligten til udgærdsledingen, da var det den såkaldte styrismand, gubernates, der foretog sanktioner for uregelmæssigheder i erlæggelser af denne pligt i det jyske lovområde. Dette gjaldt for eksempel for manglende bidrag til udrustningen af ledingsskibene som var en fælles udgift for alle mænd i skipænet. Disse bidrag omfattede skjolde og skibsudstyr, samt dertil må det tænkes, tillige angiveligt også den øvrige militære udrustning, idet det af Jyske Lov fremgår at en havnebonde skulle have "et skjold og tre folkevaben: sværd og kedelhat og spyd," og hvad angik sanktionerne over for de som ikke ville bidrage til skibsudrustningen, og/eller ikke ville transportere dette ud til skibet, da fik disse ifølge loven inddraget deres kvæg af styrismanden. Tilsyneladende i en form for pant, idet havnebonden senere kunne indløse kvæget ved dobbelt betaling af det beløb lovbryderen skulle havde erlagt.[195] Skibet blev enten købt eller bygget af skibsmandskabet, og når skibet var færdigbygget skulle hele mandskabet trække det ud på havet og ved hjemkomsten fra ledingstogtet trække det op på land igen. Sanktion for udeblivelse fra denne sidstnævnte pligt medførte en bøde fastlagt af skibsmandskabet som gik til "skibsmandskabets tarv." Betalte synderen ikke, eller udskød betalingen, blev denne straffet med yderligere 3 mark oveni den første bøde, og disse 3 mark gik til styrismanden. Igen ses der at være forskel på landskabslovene.[196] Fra de sjællandske landskabslove ses i stedet omtalt skibsleje, dog ikke i Landskabslovene selv, men derimod i Kong Valdemars Jordebog,

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 75 09-08-2021 12:49:57

hvor dette ses at havde været opkrævet på Falster beliggende under dette lovområde, idet det fremgår, at der blev erlagt ydelser til kongen fra Syndre og Nørræ herreder "af skibsleje."[197] Skibsleje i det jyske område synes først at være blevet introduceret med Forordningen for Nørrejylland fra år 1284. Om bønder og andet skibsmandskab i det jyske lovområde egenhændigt har bygget skibet er dog langt fra sikkert. I den norske ledingsret fra 1200 tallet, Gulatingslovi, som på mange måder er mere detaljeret end de danske landskabslove, da ses det at det var håndværkere der i praksis udførte arbejdet og at der tillige skulle betales til håndværkernes løn. Ifølge denne ledingsret fik håndværkerne i hvert "fjordungen" "ein øyre for kvar pening som skulde vera til løn år handverkarane," og håndværkerne var tillige forpligtet til at møde op til skibsbygning:

"No skal handverkarar segjast til, alle dei som er innan fjordungen, till dess det vert nok. Kvar stamnbyggjar er saka 6 merker um han forsømer å møta fram."[198]

Således var der endog en bøde for forsømmelse heraf.

Af Skånske Lov fremgår det at styrismanden kunne få et skib stillet til rådighed af kongens ombudsmand, og det må så være for de styrismænd der ikke selv havde et kongeligt len, men dog også at styrismanden kunne være ejer af et eget skib, hvilket da betød at denne kunne kræve skibsleje af kongen i stedet.[199] Det har i det sidste tilfælde således nok ikke været en almindelig bonde som har været styrismand, hvis der ses på de øvrige kilders angivelser af hvem der havde rådighed over et skib. Det har da også været diskuteret hvem disse styrismænd har været, og fra hvilket socialt lag de stammede. Af også Jyske Lov fremgår det dog at disse kunne være ombudsmænd. Det ses endvidere af samme paragraf at en styrismand, der tillige var ombudsmand, kunne mistede sit lææn, len, dersom denne eksempelvis forlangte for mange afgifter til ledingstogtet af havnene ved Mikkelsmesse. Var han ikke ombudsmand, da skulle denne i stedet betale 3 mark til kongen, og altså 3 mark guld under jysk lov.[200] Et andet økonomisk krav til styrismanden var endvidere at denne skulle kunne stille sikkerhed for de som ikke kunne betale bøderne, og dette af et omfang af igen 3 mark. Pengene til sikkerhedsstillelse behøver nu ikke stamme fra styrismandens egen formue, for der var adskillige indtægter forbundet med hvervet. Af hver havn kunne styrismanden eksempelvis hertil forlange 9 skæpper rug ved Mikkelsmesse de år hvor der var

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 76 09-08-2021 12:49:57

ledingstogter, og disse skulle anvendes til at anskaffe sig hest og brynje. I Skånske Lov fremgår det omvendt at havnemændene skulle give styrismanden 16 skæpper mel af hver havn beliggende i et skipæn samt hertil så meget kost som dette mel vejede i smør, flæsk og oksekød. Som i Jylland skulle der betales brynjepenge og skibsleje, i Skåne af 1 mark, hvilket synes at være eneste lighedspunkt. I Skånelandene skulle styrismanden ydermere have en ørtug malt og en ørtug havre, samt af hver havn skjold og spyd.[201] Hvad angik provianteringen, da skulle denne bringes ud til styrismanden, hvilket således igen afveg fra Jyske Lovs bestemmelser, hvor havnebønderne selv skulle bringe deres proviant ud til skibet, og som nævnt kunne straffes herfor, dersom de forsømte denne pligt.[202] I Jyske Lov var styrismændene forbundet med et fastlagt embedsområde, styrishavnene. Det ses af bog 3, kap. 20 at styrishavnene i dette lovområdevar arvelige, men modsat de ellers gældende arveregler her i perioden, så var det kun ægtefødte børn og ikke slegfredbørn, der kunne arve, og far kunne tillige arve efter søn. Derimod var det ikke muligt for kvinder at arve en styrishavn, ifølge loven. Hvis disse regler ikke kunne efterleves gik styrishavnen til kongen. Hvad angik styrishavne beliggende i bispedømmer, da angives det blot at disse ”fulgte” bispedømmet.[203]

Af Jyske Lov ses endvidere at kirkens mænd skulle yde til ledingen, dersom de havde købt jord, som der gik leding og landeværn af. I praksis må det som nævnt tænkes de fandt en egnet mand at stille for sig. Ifølge kilderne skulle lægbrødre, i al fald i det sjællandske område, dersom de var indehavere af egen jord, af denne jord erlægge til skatteledingen og til udgærdsledingen - medmindre et privilegium frilod dem. Det fremgår blandt andet af et værnebrev fra Kong Erik V Glipping til Esrum kloster:

”Vi vil også, at deres lægbrødre, der bor i deres grangier, uden videre skal være udelukkede fra de allerede nævnte byrder.”[204]

Det kan være at fattigdom har tvunget flere til denne løsning for en ganske anseelig ejendom ses tillige at være skænket af en Anders Malling til Århus Domkapitel og biskop Tyge I. Anders Malling giver alt hvad denne ejer til kirken, nemlig jord og gods af en værdi af 10 mark guld og 2 mark sølv ”i jord.” Til gengæld for dette vil Århus Domkapitel og ærkedegnen hvert år give Anders Malling ”en god overklædning og 6 mark penge, gængs mønt, hvert år til beklædning, uden nogen indsigelse.” Denne skulle fremefter

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 77 09-08-2021 12:49:57

arbejde som lægbror: "Fremdeles skal Anders arbejde til gavn for det fælles bord efter evne, således som han måtte blive bedt."[205] Der ses således her et eksempel på hvorledes skattepligtig jord på over hele 10 mark guld jord kunne forsvinde ind under kirken, hvormed således også Anders Malling i samme stund undgik at skulle yde til denne skat samt til udgærdsledingen.

Et andet spørgsmål er om det er muligt at estimere hvor stor flåden har været? Johannes Steenstrup har forsøgt at anslå dette for den norske flåde, idet det fremgik af den norske ledingsret at landet har været opdelt i ialt 309 skibsreder, som hver skulle stille med et skib. Ud fra Steenstrups beregninger måtte den samlede norske flåde havde omfattet godt 14.000 mænd, hvilket dog Steenstrup tænkte var for lille et antal, og denne mente i stedet at den norske ledingsflådes samlede bemanding snarere nærmere sig de 40.000-50.000 roere.[206] Det er dog langt sværere at finde frem til disse tal i en dansk kontekst. Flere kilder angiver dog tal for skipæn, der ifølge Kristian Erslevs definition var at sidestille med mandskabstallet for et givent skib, og henleder i denne forbindelse opmærksomheden på eksempelvis Gokstadskibet der tænkes at havde haft en besætning af et omfang af 40 roere. Gokstadsskibets vragdele er fundet ved Viken i Oslo-fjorden, men antages at være af dansk oprindelse. Dette passer tillige med det eneste vidnesbyrd fra landskabslovene om kravet til skibstallet, nemlig Erik Sjællandske Lov, bog 3, kap. 18, hvoraf det fremgår at et lovligt skib havde 40 havne, og dermed 40 roere.[207] At senere kilder viser ganske andre tal for havne mente Erslev skyldtes en udvikling i eksempelvis skibenes størrelse, men at der oprindeligt har været udarbejdet et skipæn-system i en tid med 40 roere per skib.[208] Det ses dertil, ud fra en tolkning af Hallandslisten der opererede med 25-42 havne per skipæn, at man i perioden har forsøgt at tilstræbe at opnå et ideal på 40 havne per skipæn.[209] Visse af de tidligste langskibe havde dog et langt større mandskab ifølge arkæologien. Udgravninger af langskibet "Roskilde 6" i Roskilde fjord har dertil åbenbaret at besætningen på dette skib dateret til første halvdel af 1000 tallet var oppe på mindst 100 mænd, herunder 78 roere. Det er antaget at dette skib har været forbundet med en stormand eller høvding, eller en konge. Ud fra årringe-undersøgelser er skibet nærmere dateret til cirka år 1025-1026, og træet er fastlagt til at stamme fra Vestfold eller Østfold i Oslo Fjorden. På dette tidspunkt var

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 78 09-08-2021 12:49:57

Vestfold stadig under den danske konges overherredømme, og nyere norske arkæologiske undersøgelser har tillige vist at en langt større del af Oslofjorden end hidtil antaget angiveligt har været under dansk indflydelse.

Det må endvidere ud fra blandt andet Landskabslovene samt *Knytlinge saga* forstås at et skipæn var et administrativt territorium som hvert herred var opdelt i. Det har dertil været hævdet at herrederne har været de oprindelige administrative områder hvorfra leding er blevet udbudt, og at havne og skipæn kan antages at være omtrent overlappende, således at der til hver skipæn hørte et bestemt antal havne, som også anført ovenfor. I *Knytlinge saga* findes en beskrivelse af kongeriget, dets geografi, antal kirker samt hertil tillige antallet af skibe til ledingen. Heri fortælles det således at bispedømmet ved Hedeby havde 130 skibe til ledingsflåden, mens bispedømmet under Ribe domkirke havde 120 skibe, Århus bispedømme 90 skibe, Viborg bispedømme 100 skibe, Hjørring bispedømme 50 skibe, Odense bispedømme 100 skibe, Roskilde bispedømme 120 skibe samt Lund bispedømme 150 skibe. I *Knytlinge saga* forefindes hertil endnu en angivelse af skibstal, idet det fortælles at den nordtyske hertug Henrik klager over at det gods som kong Valdemar har plyndret sig til i Rügen retteligt tilhører hertugen, og at denne derfor beordrer øst-venderne til at hærge i Danmark. Den danske konge giver da ordre til biskop Absalon samt kongens søn Kristoffer om at forsvare landet, og det berettes at disse fravælger at forsvare sig mod fjenden på land, og derfor udbød leding, nemlig èt skib per herred.[210]

Havnetal per herred ses endvidere i Valdemars Jordebog, eksempelvis i det jyske Skodburg herred hvor det står angivet at "sammesteds har Nicholaus Slæt Kongens skipæn, i hvilket er 42 hafne."[211] Der er her angiveligt at gøre med en kongelig ombudsmand. Dette svarer omtrent til Erslevs og Bolins tal og tillige til *Knytlinge sagas*, såvel som førnævnte Erik Sjællandske Lovs udsagn om at et skib havde 40 roere, men i modsætning hertil ses fra det fynske Guthum herred under også det jyske lovområde, at:

"I Guthum herred udenfor skoven er 30 hafne, af hver hafne 1/2 øre havre og 18 penninge. Ovenfor skoven er 24 hafne, af hver hafne ½ øre havre og 18 penninge. I Gysæl er 10 hafne."[212]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 79 09-08-2021 12:49:57

En lignende opremsning af havne med erlæggelser til skatteledingen i mark penge og naturalier ses endvidere i også det fynske herred Winnyng herred. Her er havnene angivet som at være henholdsvis 24½ havne i Agnslef Fjerding, 10 havne i Colthorp fjerding, 8 havne i Ørbæc Fjerding, 16 havne i Sølyng Fjerding samt 8 havne i Frøthorp. Det bemærkes at herrederne er opdelt i fjerdinge, og det har været tænkt at disse fjerdinge overlappede med et skipæn. Frøthorp er ikke angivet som fjerding i teksten, men er som det ses en ny by, en torp, og kan være kommet til efter en oprindelig opdeling af herredet. Af Kong Valdemars Jordebog ses det at i det jyske lovområde, og det uden Fyn, er der over 100 herreder. Dette til trods virker de kirkelige skibstal i *Knytlinge saga* en kende overvurderet. Det er som nævnt tænkt i forskningen at disse herreder med tiden synes at blive sammenlagt til større og større enheder, len, hvorfor da også ombudsmanden ofte kaldes lensmand i forskningen relateret til Danmark i middelalderen, hvilket på ingen vis var det samme som den europæiske udgave af en lensmand, men snarere her som nævnt tidligere har været en kongelig forvalter i modsætning til fyrste- og pantelensherren. I Valdemars Jordebogs Hallandsliste ses at endvidere navngivne styrismænd står angivet som forbundet med hver skib eller skipæn, samt hertil hvor mange havne der hørte til hver skib. Ydermere ses det samlede antal mænd i hvert herred der deltog i den skånske ledingsrets 4 årige turnusordning. I eksempelvis Halmstat herred ses det at:

”Eskils skipen sammesteds har 16 hafne. Thorlaks skipen har 40 hafne. I det herred er 1726 bønder.”[213]

En havn var altså at forstå som en roer, eller en havnebonde eller krigsduelig mand, der blev sendt afsted til udgærdsleding. Af Hallandslisten fremgår det at der forefandtes 534 havne i hele dette område, hvormed blev der således blev sendt 534 mænd til udgærdsledingens turnusordning fra Halland, idet der som ovenfor anført skulle stilles en mand per havn til udgærdsledingen i dette lovområde. Hvor mange havnebønder der blev sendt afsted fra de øvrige danske områder vides ikke med sikkerhed, så en estimering af den samlede flådestyrke kan være svær.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 80 09-08-2021 12:49:57

Noter til kapitel 4

126. E. Kroman, 1971, kap. 11, s. 141.

127. P. J. Jørgensen, 1974, s. 42.

128. E. Kroman, 1971, stk. 7, s. 182 og stk. 1, s. 179 samt E. Skautrup, 1941, s. 4-5.

129. K. Friis-Jensen, 2005, bog 13, stk. 2.1-2.2, s. 89 og bog 13, stk. 49, s. 169. E. Albrectsen, 1976, år 804, s. 12-13. A. Bolvig, 2002, s. 152.

130. K. Randsborg, 1981, bd. 8, hf. 1, s. 211.

131. P. Nørlund, 1948, s. 162.

132. I. Skovgaard-Petersen, 1977, s. 137.

133. S. Aakjær, 1926-1943, bd. 1, s. 84-87.

134. T.E. Christiansen, 1966, s. 111.

135. L. Hermanson, 2000, s. 11.

136. T.E. Christiansen, 1966, s. 112.

137. T.E. Christiansen, 1966, s. 107-108.

138. B. Varenius, 2002, s. 249-251.

139. J. Olrik, 1900-1901, s. 137-139.

140.https://natmus.dk/fileadmin/user_upload/Editor/natmus/undervisning/billeder/viking/Viking-dokumenter/Pdf_Runesten.pdf, s. 2

141. K. Erslev, 1972, s. 48.

142. K. Friis-Jensen, 2005, bog 16, stk. 4.5, s. 522-523.

143. H. Bekker-Nielsen, 1977, s. 173.

144. C. A. Christensen, 1975, bd. 2, rk. 1, nr. 21, s. 25-26.

145. C. A. Christensen, 1942, bd. 4, rk. 2, s. 16-17.

146. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 18, s. 128-129.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 81 09-08-2021 12:49:57

147. A. Bolvig, 2002, s. 152.

148. I. C. Rosenørn-Teilmann, 1906, s. 126.

149. H. Bekker-Nielsen, 1977, s. 173.

150. F. Blatt, 1943, bd. 5, rk. 2, nr. 42, s. 40.

151. F. Blatt, 1943, bd. 5, rk. 2, nr. 44, s. 46.

152. F. Blatt, 1943, bd. 5, rk. 2, nr. 113, s. 105.

153. F. Blatt, 1943, bd. 5, rk. 2, nr. 42, s. 39.

154. H. Paludan, 1995, s. 143.

155. K. Friis-Jensen, 2005, bog 14, stk. 36.5, s. 346-347.

156. K. Friis-Jensen, 2005, bog 14, stk. 44.1, s. 410-411.

157. J. Olrik, 1906-1908, s. 30.

158. A. E. Christensen, 1977, s. 343.

159. A. E. Christensen, 1977, s. 342.

160. E. Lönnroth, 1940, s. 55-56.

161. H. Paludan, 1977, s. 466-467.

162. E. Kroman, 1971, stk. 27, s. 216.

163. B. Poulsen, 2001, s. 66.

164. B. Poulsen, 2001, s. 66-71.

165. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 11, s. 126-127.

166. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 1, s. 120-121.

167. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 2, s. 120-121.

168. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 1, s. 120-121.

169. N. Lund, 1996, s. 254-255.

170. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 12, s. 126-127.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 82 09-08-2021 12:49:57

171. K. Friis-Jensen, 2005, bog 14, stk. 6.2, s. 178-179.

172. K. Friis-Jensen, 2005, bog 14, stk. 6.2, s. 178-179.

173. J. Kinch, 1875, s. 306-307.

174. K. Friis-Jensen, 2005, bog 14, stk. 6.2, s. 180-181.

175. E. Kroman & S. Iuul, 1968, s. 97-98.

176. F. Blatt, 1941, bd. 2, rk. 2, nr. 125, s. 107.

177. E. Kroman, 1945, bog 3, kap. 18, s. 90-91.

178. F. Blatt, 1941, bd. 2, rk. 2, nr. 109, s. 94.

179. E. Kroman, 1971, stk. 6 og stk. 16, s. 51 og 46.

180. F. Blatt, 1938, bd. 1, rk. 2, nr. 257, s. 177.

181. F. Blatt, 1938, bd. 1, rk. 2, nr. 138, s. 101.

182. B. Christensen, 2002, nr. 52, s. 95.

183. F. Blatt, 1942, bd. 4, rk. 2, nr. 121, stk. 22, s. 81.

184. F. Blatt, 1938, bd. 1, rk. 2, nr. 138, stk. 13, s. 102.

185. F. Blatt, 1942, bd. 4, rk. 2, nr. 121, stk. 9, s. 78

186. F. Blatt, 1942, bd. 4, rk. 2, nr. 121, stk. 38, s. 83.

187. K. Villads-Jensen, 2002, s. 77-78.

188. C. Andersson, 2010, s. 66.

189. J. Steenstrup, 1874, s. 465.

190. F. Blatt, 1938, bd. 1, rk. 2, nr. 138, stk. 9, s. 102.

191. B. Christensen, 2002, nr. 52, s. 95.

192. F. Blatt, 1941, bd. 2, rk. 2, nr. 110, s. 95.

193. F. Blatt, 1943, bd. 5, rk. 2, nr. 42, s. 39.

194. F. Blatt, 1943, bd. 5, rk. 2, nr. 42, s. 39.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 83 09-08-2021 12:49:57

195. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 6, s. 122-124.

196. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 5, s. 122.

197. S. Aakjær, 1926-1943, bd. 1, s. 106.

198. K. Robberstad, 1952, bog XIII, kap.12, s. 276-277.

199. S. Iuul & E. Kroman, 1968, s. 97-98.

200. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 3, s. 120.

201. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 3, s. 120 samt S. Iuul & E. Kroman, 1968, s. 97-98

202. S. Iuul & E. Kroman, 1968, s. 97-98.

203. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 20, s. 130.

204. B. Christensen, 2002, nr. 52, s. 95.

205. F. Blatt, 1941, bd. 2, rk. 2, nr. 77, s. 69.

206. J. Steenstrup, 1874, s. 206.

207. E. Kroman, 1945, bog 3, kap. 18, s. 90-91.

208. K. Erslev, 1972, s. 187-189.

209. S. Bolin, 1934, s. 90.

210. H. Bekker-Nielsen, 1977, s. 51-52.

211. S. Aakjær, 1926-1943, s. 103.

212. S. Aakjær, 1926-1943, s. 126.

213. S. Aakjær, 1926-1943, Hallandslisten.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 84 09-08-2021 12:49:57

Kapitel 5

Skatteleding og frelse

I dette kapitel ses hertil nærmere på frelse, den skattefrihed som herremændene nød, og som ses omtalt i Jyske Lov, bog 3, kapitel 15 og 18. Da sanktionerne for ledingsbrud for herremænd dog indbefatter bøder der beregnes efter skatteledingen således som den optræder i den såkaldte "bondeleding," berøres denne del af havnebøndernes skatteledingsbestemmelser dog også her. Disse regler for den fiskale erlæggelse er primært at finde i Skånske Ledingsret samt Jyske Lov og i mindre omfang i de sjællandske landskabslove.

Med skatteledingen trædes ind i et af de store debatemner i forskningen, nemlig beregningen af skatteledingsydelsen, og især igen hvorvidt denne har haft ligheder imellem de enkelte landskaber. Kristian Erslev argumenterede i *Valdemarernes Storhedstid* for at erlæggelsen af betalingen til skatteledingen i midten af 1200 tallet blev ændret fra at havde været ensartet værdisat efter bolet overalt i det danske område til nu at være blevet mere ulig i de forskellige lande, både i omfang og i beregning, idet denne tænkte at det jyske lovområde blev opregnet efter en guldvurdering som tog sit udgangspunkt i den matrikulerede ejendom, det vil sige, i den værdisættelse af ejendommen som forelå på købstidspunktet, mens det sjællandske lovområde blev beregnet efter den såkaldte skyldtaksation, hvori jorden blev værdisat efter hvor meget udsæd den kunne tage på det givne tidspunkt. Grundet denne afvigelse i beregningsmetoder fremkom dermed en større forskel i ydelser mellem især det jyske og det sjællandske lovområde til skatteledingen. Hvad angik de skånske landskaber, da udelod Erslev dette område, der allerede var velstuderet af Sture Bolin. Ifølge Bolin var

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 85 09-08-2021 12:49:57

bolet beregningsgrundlaget i det skånske lovområde. Hybel og Poulsen mener at skyldens, eller landgildens, samordning med skatteledingen, kun er evident for det østdanske områdes vedkommende, og det er muligt at det samme billede for det øvrige Danmark ikke nødvendigvis har været gældende.[214] Jyske Lov opstiller dog et lignende system for fæsterne:

"En landbo der svarer otte ørtug i landgilde, skal udrede tredinghavne."[215]

mens omvendt selvejerbønderne synes at beskattes efter et andet system end Sjælland. Hvad angår Skåne da kan skyldtaksationen muligvis være indført senere, men som udgangspunkt har Sture Bolin nok ret i at bolet stadig ved Landskabslovenes indførelse var beregningsgrundlaget.

Som jeg tidligere har argumenteret for så blev der i det jyske område ydet til skatteledingen fra selvejerbønder af det høstede udbytte, mens der fra det sjællandske, som Erslev ville det, og angiveligt dertil måske det skånske område i stedet blev ydet via en beskatning af såsæden.[216] Dette første fremgår nemlig af Jyske Lov, bog 3, kap. 16, hvor der står at:

"Leding skal altid udredes af den afgrøde, som man har fået, og ikke af den, der vokser, eller som skal sås."[217]

Hertil ses i Jyske Lov, kapitel 17, bog 3 at:

"Leding eller kværsæde udredes der, hvor laden står og (korn) lad lægges"[218]

At det er fra laden at skatteledingen for selvejerbønder beregnes og betales fra bestyrker igen at det må havde været det høstede udbytte som skattebetalingerne i det jyske lovområde blev beregnet ud fra. Dette kan måske forklare den store forskel mellem de sjællandske og de jyske områders erlæggelse af ledingsskat, idet man fra det jyske område skulle yde tredingshavne efter 1 mark gulds jord, mens der fra det sjællandske lovområde ifølge kilderne, eksempelvis Roskildebispens Jordebog fra år 1370, blev ydet blot i skyld, *terræ in censu*, den af Erslev benævnte skyldtaksation. Det kan være Erslev har ret i at forskellen skyldtes at det sjællandske område i denne periode var overgået til en beregning af såsæden, eller udsæden, for både selvejerbønder

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 86 09-08-2021 12:49:57

og landboere, men Erslevs forklaring på hvorfor de fiskale ydelser fra det jyske lovområde er angivet i guld, der som nævnt har sine rødder i en tese om en anderledes ejendomsvurdering i Jylland baseret på en matrikulering af den hele ejendom, mens omvendt kun tilliggender blev beskattet på Sjælland, synes dog ikke at kunne havde været tilfældet. Blandt andet fordi adskillige kildestykker i Landskabslovene angiver at toften og tilliggender ikke må adskilles i beregningen.[219] Altså må den hele ejendom i begge lovområder havde været anvendt som beregningsgrundlag for værdisættelsen. Endvidere er det spørgsmålet om der kan tales om en *matrikulering*, altså en ældre på angiveligt købstidspunktet værdisættelse af den fulde ejendom, som Erslev mente var sket i det jyske område. Hvorfor skulle man havde indført og fastholdt et hurtigt forældet beregningsgrundlag i Jylland, der eksempelvis ikke medtog jordforrentning og andre værdistigninger- eller -fald over tid? Dette har været særligt nødvendigt i perioden fra begyndelsen af 1300 tallet og fremefter præget af, måske ikke ligefrem en landbrugskrise, men måske snarere en recession, ifølge Nils Hybel og Bjørn Poulsen.[220] C.A. Christensen har eksempelvis hævdet at jordpriserne er faldet drastisk i perioden, og ud fra beregninger af tidens kapitalisationsfaktor hævdet at denne lå på blot 10, i modsætning til Kristian Erslev som antog denne for at ligge på et stabilt leje på 24 fra Jyske Lovs opkomst og frem til begyndelsen af 1500 tallet.[221] I fald Christensen har ret ville dette betyde at en jordejers forventede udbytte, kapitaliseringen, for eksempel i form af skyld fra landboere og fæstere, også har ligget lavt. C.A. Christensen kristiserede med rette Erslevs tendens til at tage udgangspunkt i sene kilder, her fra 1500 tallet, og dernæst slutte tilbage i tid – som jo tillige går imod Erslevs egen metodelære – og dertil forvente at jordpriserne ville være de samme så mange år efter.[222] Men der er nu generelt flere indvendinger at bringe mod begges antagelser. Kapitalisationsfaktoren beregnes ved at dividere jordprisen med skylden, og med udgangspunkt i Jyske Lov, kapitel 13, bog 3, derfor 1 mark guldjord med skylden fra de landboere der ydede tredingshavne, 8 ørtug i landgilde. Dette skal dog igen omregnes fra mark metal til mark penge, eller til mark korn, afhængig af hvorledes skatteledingsydelsen blev erlagt, og det er her problemerne opstår. Det er nemt at finde kapitalisationsfaktoren hvis der regnes fra mark metal til mark metal, men skal der omregnes til fx mark korn eller mark penge, så går alle studier siden Erslev ud fra

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 87 09-08-2021 12:49:57

dennes regne-teknik opstillet i *Valdemarernes Storhedstid,* og disse regnestykker er ikke uden problemer.[223] Ud over at Erslev igen formoder at finde et stabilt og længerevarende leje for både mark korn såvel som mark penge, igen forløbende frem til 1500 tallet, så viser kilderne fra 1200-1300 tallet at kornsorterne blev vurderet forskelligt i pris. Igen er dette kritisabelt, idet der ses store forskelle i værdierne for de forskellige mark-enheder.

Som jeg tillige har forsøgt at vise tidligere, så giver det mest mening at forstå selvejerbøndernes skatteydelser, og beregningerne af en ejendom med tilliggenders værdi, ud fra en værdisættelse af jordens bonitet, hvormed der her gøres op med en tidligere opfattelse i historiefaget om at værdisættelserne ikke var forbundet med jordens kvalitet.[224] Kildebelæggene taler dog stærkt for at det netop har været således. Dette synes eksempelvis at være udgangspunktet i det skånske område, idet det af Skånske Lov fremgår at når der skulle foretages arveskifte så skete fordelingen af markjorder og hustofter således, at dersom en arving fik en jord af dårligere kvalitet end de øvrige, så havde denne ret til at få mere jord i kompensation, men denne kompensation måtte dog tilbageleveres, dersom jorden siden blev forbedret.[225] Det må antages at der her er tale om jordens ydeevne. Dertil høres det hos Anders Sunesen, at jorden tillige kunne skiftes hvis der kom klager over at bolene var af forskellig *størrelse*, og igen må det formodes at størrelse har at gøre med bonitet. Bolet angives hertil af Anders Sunesen som værende lige store opdelte jordlodder, en lighed angiveligt referende til igen jordens kvalitet. Sunesen angiver dertil at en bondes ejendom med tilliggender skal være af lige størrelse, hvormed et lignende lighedsprincip har været rådende her.[226] De opdelinger af bolet som ses i samme lov i fjerdinge, ottinge og halvdele, må igen tænkes at hidrøre fra angivelserne af jordens bonitet. Den praktiske udførelse af denne værdisættelse af bolene ses muligt angivet hos Anders Sunesen, hvor af det fremgår at der blev udført rebning dersom bolene var af ulig størrelse. Jorden blev således opmålt med reb på ny, for at gøre bolene ensartet i værdi. Som Johannes Steenstrup siger, da er bolene vel at se i lighed med det senere Hartkorn, og baseret på en kvalitetsbestemmelse ud fra størrelse og skyld, og som jo i sidste ende må bero på hvor meget jorden kunne give i afkast:

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 88 09-08-2021 12:49:57

”Allerede tidligt må i det østlige Danmark ved ordet BOL (mansus) være forstået et jordstykke med bestemt størrelse og kvalitet.”[227]

idet det må formodes at også Steenstrup har antaget at størrelsen her ikke er et fastlagt areal men skifter efter lighedsprincippet, og at jævnlig rebning har sikret at alle havde lige meget. Dette giver tillige mening i forhold til ganske vekslende skyld-takseringer over tid som vist i blandt andet C.A. Christensens studier, hvoraf det fremgår at skylden er gået ned i dårlige tider, og op i bedre.[228] Fæstebonden, eller landboeren, som det hed på Landskabslovenes tid, er, i al fald i det jyske område, med andre ord blevet beskattet ud fra jordforrentning og kapitalisationsværdi som følger skylden. Det forklarer vel også at der ikke har været flere oprør eller protester fra fæstebønder og landboere. En beskatning lig Kristian Erslevs ville havde presset landboerne betydeligt dersom en fast beskatning havde været gældende i 300 år uagtet vind og vejr, sol og regn og hvad der ellers har betydning for jordernes ydeevne. I stedet ses den slags oprør snarere ved indførelse af ekstraskatter, hvor reaktionen kom prompte.

Skatteledingen kan dog endvidere ses, som angivet af Sture Bolin, som værende opdelt i en række særskilte ydelser. Først og fremmest ”den almindelige ledingsydelse,” men dertil tillige i studen, og endelig kværsæde. Ud fra en granskning af Hallandslisten i Valdemars Jordebog bemærkede Bolin at nogle havne ydede stud, mens andre igen kværsæde, og Bolin konkluderede deraf at studen måtte være en anden form for ledingsskat ved siden af den almindelige. Da studen blev erlagt i havre, foreslog Bolin hypotetisk at studen kunne være en forpligtelse til at yde havre til ledingens riddere og deres heste, mens kværsæden måske var en form for frikøb for leding.[229] Det er hertil antaget at studen angiveligt har været en ganske ældre fiskal ydelse der mere bredt har omfattet en form for ydelse eller service til kongen på dennes rejser, en ydelse der kan havde været ganske nødvendig da kongens nathold tænkes at havde varet frem til den sene del af middelalderen.

En anden udlægning af kværsæde definerer denne som en form for sanktion for manglende ydelse til ledingen:

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 89 09-08-2021 12:49:57

”Kværsæde var det, de ledingspligtige til enhver tid måtte betale, når de ikke ydede den leding, de skyldte kongen.”[230]

Ifølge denne tolkning gjaldt denne bøde alle former for ledingsforsømmelser til kongen, såvel i forhold til udgærdsledingen fra bønderne, som herremandsledingen eller andre militære tjenester. Med denne udlægning blev der gjort op med en årelang formodning om at der fandtes forskellige områder hvorfra der enten blev ydet til ledingen eller erlagt en kværsædeafgift. I stedet blev det tænkt at kværsæden indgik som en del af ledingen og ikke som et alternativ hertil. Udgangspunktet for denne fortolkning for i al fald de jyske landskaber var kapitlerne 16 og 17 i Jyske Lov, bog 3. Af kapitel 16 fremgår det at:

”sidder en mand i kværsæde og pløjer jord i et skiben og lægger i lade der, hvor han sidder, og ikke andet sted, da skal han udrede kværsæde og ikke leding. Men sidder manden i et skiben og pløjer jord, der ligger i kværsæde, og lægger lad i det skiben, som han sidder i, da skal han betale leding og ikke kværsæde.”[231]

Begrebet kværsæde, qwærsæth, har der dog ikke endnu været nogen tilfredsstillende forklaring på, ej heller fra filologisk side. At begrebet refererer til noget til militæret knyttet er der ingen tvivl om, måske en afgift til at dække de udgifter der har været for kongen til at restaurere forsvarsværker eller andet. Det vides ikke med sikkerhed ud fra de kildebelæg der haves til rådighed. Det er tillige tænkt at kværsæde kan havde været en ydelse fra jorder der ikke var blevet indtaget under havnene, måske i de tilfælde hvor de var sent opdyrket.

Ud fra læsning af Skånske Lov må en havn i forhold til skatteledingen være lig henholdsvis 1 mark sølv, der ifølge Anders Sunesen i denne periode var lig 3 mark penge, mens en havn i det jyske lovområde var lig 3 mark guld, og fra Sjælland angiver den senere Eriks Sjællandske Forordning fra år 1284:

”Den, som har en mark skattejord eller ni øre eller ti øre eller ogsaa elleve øre i jord, skal deraf rede fuld havne: men har han tolv øre skattejord, da skal han rede for halvanden havne.”[232]

Erik Arup tolkede Jyske Lovs udsagn om at havnebonden der havde 1 mark guld i jord ”eller mere” skulle udlægges som at dette ”eller mere” var lig alle decimaler mellem 1

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 90 09-08-2021 12:49:57

og 2 mark guld, således at denne først ydede flere tredingshavne, når en ekstra hel mark guld var nået. Erik Arup tog det således som givet at det var muligt at betale flere tredingshavne, og med udgangspunkt i igen bøndernes skatteleding, kap.12, mente denne endvidere at selvejerbønderne skulle erlægge en ny ekstra tredingshavn hver gang de erhvervede nye jorder og ejendomme af en værdi af en mark guld. Det må dog tænkes at der maksimalt kunne ydes en tredingshavn som Jyske Lov også fastsætter, idet selvejerbøndernes ydelse af tredingshavne gjaldt for de som havde en mark gulds jord "eller mere," æth meræ.[233]

En stor diskussion i historiefaget har været hvem der skulle yde til skatteledingen, og særligt hvorvidt herremændenes frelse indbefattede disses undergivne? I den nyere forskning har vanligt Ulsigs teser været fulgt. Denne mente at selvom Jyske Lov siger at landboere betaler skatteleding til kongen, så gjaldt dette ikke for herremændenes undergivne.[234] Hvad angår denne antagelse om at en herremands landboere var skattefrie, da er dette udsyn især forbundet med begrebet familia, idet det afgørende er at landboerne regnes for at være en del af en herremands husholdning. Det er antaget at termen er indkommet med kirken og dens latin i den nordiske middelalders skrevne dokumenter, og her i en verdslig kontekst blandt andet har henvist til folk der var underlagt en herre, og fik værn af denne mod at betale ydelser, lig det i den tyske forskning benævnte Grundherrschaf.

Omvendt mente Johannes Steenstrup ikke at herremændenes frelse omfattede disses fæstere, omend denne dog tænkte at disse sidste kunne opnå skattefrihed ved et privilegium, og det skulle derfor ud fra denne tese være en særskilt tilladelse givet af kongen, og ikke blot et følge af herremændenes skattefrihed.[235]

I forhold til gårdsæderne, da er det spørgsmålet om også disse har ydet til skatteledingen og i fald hvor meget? Selvom gårdsædernes mulige skattebetalinger ikke nævnes i Landskabslovene, så haves dog i de kirkelige jordebøger optegnelser over gårdsædernes ydelser i skyld, og i fald disses mulige ydelser til en skatteleding også er bundet til skylden som for landboerne, da kan det tænkes at man, eksempelvis i det

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 91 09-08-2021 12:49:58

jyske område, i tiden blot har anvendt de betalingsbetingelser der blev krævet i Jyske Lov af de allerfattigste landboere:

”Men betaler han [landboen] mindre end fire ørtug sølv, skal han – hvad enten hans jord er rebdraget eller kendeland – udrede otte ørtug sølv til kongen.”[236]

For det er bemærkelsesværdigt at der af kirkens jordebøger fra perioden netop bruges betegnelsen ”terræ in censu,” skyld, som ydelse fra gårdsæderne til kirken, og dermed netop den betegnelse som der i forskningen anses som værende lig landgilden fra landboere til jordejeren, og som bundet til skatteledingen. Hertil haves ikke blot flere diplomer der fritager gårdsæder fra ydelser til ledingen, men dertil også diplomer der direkte omtaler gårdsæders ”skattejord.”

Selv om det er antaget i forskningen at også antallet af gårdsæder er faldende fra begyndelsen af 1300 tallet, da ses i både Århus Kannikernes og Roskildebispens jordebøger at antallet af gårdsæder er omtrent lige så stor som antallet af landboere. Et andet billede der tegner sig i periodens kirkelige jordebøger er en stor forekomst af brydegårde i samme periode. Spørgsmålet er om også bryderne skulle yde til skatteledingen? Brydernes, i al fald ”fællig-brydens” mulige afgifter til skatteledingen berøres i Jyske Lov, hvori det nævnes at en jordejer, der går i fællig med en anden stadig skal udrede det samme som før, hvilket dog ikke udelukker at de to dernæst har fordelt byrden. Måske i lighed med de fælligbestemmelser for slægtninge som samme lov omtaler, og hvoraf det fremgår at slægtninge der er i fællig, *sammen* betaler afgiften. En enkel paragraf i Jyske Lov som omhandler det at sværge i en ransag, kundgør ydermere at:

”En bryde må godt sværge i ranssag om alt det, der hører til den gård, som han er bryde for. Dog skal bonden overdrage ham at dele den sag og lyse på tinge, at han er fælligsbryde, *fælligh brythi*, og ikke blot redesvend/bestyrer, *rætæ swæn*. Men har bryden [selv] en gård og en bryde deri, da er han husbonde der og værge for den, selv om han er andetsteds [bryde], og må for den gård dele ranssag, hvis han bliver fraranet [noget] der.”[237]

Det forstås heraf at bryden retsligt er at forstå som først og fremmest husbonde på dennes egen gård, og herfra har ydet til skatteledingen. At bryder fortsat har skulle yde til skatteledingen også i det sene 13.århundrede fremgår af Erik Glippings håndfæstning

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 92 09-08-2021 12:49:58

fra år 1282, hvor det kundgøres at bønderne fortsat er forpligtet til at betale skat af deres egen jord, herunder ledingsafgifter, til kongen, også i fald at de bliver bryder hos andre. Dette gentages i en senere håndfæstning fra år 1376, hvor det ses at bønder nu får tilladelse til at være bryder hos andre, men at de dog stadig skal yde til de kongelige afgifter og pligter, hvorunder skatteledingen hørte.[238]

Omvendt mente Erik Ulsig at herremændenes frelse tillige omfattede disses bryder, idet denne tolkede kap. 14, bog 3 i Jyske Lov:

"Den mand som bor på sin egen jord og tager en anden mands fællig til sig, han skal – hvad enten han er herremand eller ikke – udrede lige så meget deraf, som han gjorde før,"[239]

som et forbud mod at selvejerbønder blev bryder hos herremænd og derved måske undgik at betale skat. Der ses lignende bestemmelser i de senere håndfæstninger af 1251, 1282 samt 1304. Ydermere må ovenstående citat endvidere betyde at der har været et højere lag af bryder, muligvis lavadelsfolk, som har kunnet gå i fællig med en herremand.

Hvad angår magnaternes skattebyrde, da er det som oftest tænkt at højadelen ikke betalte til skatteledingen. Det må dog tænkes at dele af disses gårde, der i praksis var forvaltet af fogeder eller bryder eller har været udlejet til gårdsæder eller fæstere, har været underlagt den almindelige bondeledings skattebetalingsbestemmelser, idet magnaternes undergivne mænd kunne fritages for betalingerne gennem privilegier som det ses ske allerede i 1085-brevet til ærkebiskoppen af Lund og St. Laurentius kirken, og dertil i stigende omfang i kilderne især i den senere del af middelalderen. Det er tænkt at middelalderens godser primært var administrative centre der indsamlede skatter og afgifter fra de førnævnte gruppers gårde. Gennem hele perioden forefindes dog både demesnejord samt udlejet jord til enten fæstere eller gårdsæder. Arbejdet på de førstnævnte jorder blev tilsyneladende udført som arbejdstjenester fra fæstere og gårdsæder, omend der dog også findes godser hvorom der ikke er nævnt disse forpligtelser.[240] Det er muligt at godsernes demensejorde ikke har ydet til skatteledingen, idet kilderne blot nævner landboernes og gårdsæders forpligtelse hertil eller eventuelt

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 93 09-08-2021 12:49:58

fritagelse herfor gennem et privilegium til godsejeren, hvad enten denne var verdslig eller gejstlig.

Magnaterne har dertil nok heller ikke været direkte underlagt kongens ledingsflåde, men har sidestillet med kongen kunne udvælge herremænd til deres tjeneste, dog blot i deres len eller biskoppedømme, og ikke overalt i kongeriget, idet dette kun var kongen forundt. Det nye ved den senere 1600 tals rostjeneste var blandt andet at magnatgruppen nu var forpligtet til at sende ryttere, de tidligere herremænd, til den kongelige ledingshær, og hertil kunne sanktioneres for at misligeholde denne pligt. Selvom Landskabslovene selv er tavse herom, da har magnatgruppen angiveligt hertil deltaget i ledingstogterne mere eller mindre frivilligt efter aftale herom med kongen, i al fald ifølge Saxo, som er den fremmeste kilde hertil. Indsamlingen af skatteledingspenge under de fyrstelige len, såvel som i pantelenene, er hertil angiveligt blot gået til de magnater, der var i besiddelse af lenene. Hvad angik biskoppedømmerne, da er det omtvistet om ledingsskatterne herfra gik til biskop eller kongemagt. Det har som nævnt været hævdet at der her var tale om en art len i lighed med fyrstelenene, hvor skatten gik til biskoppen alene, men ifølge kilderne fra blandt andet kontroverserne mellem kirke og kongemagt i de såkaldte kirkekampe, da antog kongen som før anført at kirken skulle yde ledingsskat til denne, og det må tænkes at blot et privilegium fra kongen har kunnet ændre på dette.

Måske har der hertil været flere grupper som kunne undslå sig skattebetalinger. Erik Arup har blandt andet hævdet at de i kilderne omtalte "tremarksmænd" ikke betalte til skatteledingen. Arup mente at tremarksmændene kom af bondestanden og sidestillede dem med de i kilderne omtalte "havnebønder":

"Den landsbybonde, der var i stand til og villig til at møde bondeudrustet paa sin havne på ledingskibet, hver gang virkelig leding udbødes. Han fik ret til at have "fuld plovs ærje," dvs. i Jylland tre mark gulds jord, i Sjælland en mark skattejord skattefri."[241]

Den ekstra indsats for kongens ledning medførte således ifølge Arup en skattefrihed for også denne gruppe af bønder, som Arup tænkte at der i hver landsby højst måtte havde været en til to af. Disse stillede da op med de i slægten nedarvede folkevåben, og

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 94 09-08-2021 12:49:58

at det har ifølge denne tese været mere velstående bønder. Hertil mente Arup at skellet mellem havnebønder og andre landsbybønder udviklede sig til en egentlig standsforskel, og at havnebondens skattefrihed førte til at det blev denne gruppe af bønder, der primært deltog i ledingstogterne, og at de øvrige bønder:

”i praksis ganske fritoges for den personlige krigstjeneste, havnetjenesten, selv efter tur.”[242]

Der skulle således ifølge Arups ide havde eksisteret endnu en gruppe, foruden herremændene, der nød frelse, omend dog kun begrænset til maksimum de tre mark gulds jord, mens der af al anden jord derudover skulle betales skatteleding. Igen er det tvivlsomt om der kunne ydes mere end 1 mark guld i det jyske område, såvel som at ovenstående må forblive en ren hypotese, da kildebelæg mangler.

Spørgsmålet er endvidere hvorledes skattebyrden var fordelt på de forskellige sociale grupper i samfundet i perioden? Kristian Erslev har anslået andelen af bondegårde i midten af 1600 tallet til godt 80.000, hvoraf blot 5500 tænkes at havde været besiddet af selvejerbønder, mens resten lå under adelsgårde eller slotte. Ud fra angivelserne af mængden af udsæd i kombination med en ide om et ”normalt tilliggende” for en fæstegård og Landskabslovenes angivelser i mark guld og sølv for hel(bonde)gårde i Jylland og Sjælland, da konkluderede Erslev at middelalderens gårdes tilliggender har været omtrent lige så store som i 1600 tallet, og må havde fundet sit faste leje der. Desværre er Skåne ikke med i dette ældre danske nationale værk.[243] Skåne er derimod at finde hos Erik Arup, som i tillæg til Erslevs estimerede 80.000 bondegårde, tænkte at disse har været fordelt på 18.000 i Skåne, 16.000 på Sjælland ”med Hven og Møn,” 31.000 i Jylland og de sidste 15.000 på de øvrige småøer. Samlet set antog Arup at 10.000 af gårdene har været i selvejerbønders besiddelse, og hvad angik fæstebønderne, da anslog denne kongens fæstegårde til at udgøre 12.000 gårde, mens adel og kirke hver havde haft 28.000 fæstegårde. De sidste 2000 tænkes af Arup at havde været ”væbnergårde.”[244] Hver bondegård hørte under landsbyfællesskabet og bestod af en tofte i landsbyen hvorpå gårdsbygningerne lå placeret, og dertil spredte tilliggender, flere jordstykker, der lå placeret overalt i bymarken, med et stykke i hvert agerskifte. Hertil havde alle gårde tillige en andel i fælleden, græsningsområdet. Hver landsby bestod desuden af et fastsat antal bol, mens hver gård i landsbyen havde enten et helt bol, en halvdel, en fjerdedel,

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 95 09-08-2021 12:49:58

eller mindre. I Jyske Lov ses hertil at nye områder begynder at blive dyrket, og nye torper at dukke op i takt med at visse af bønderne i adelbyen, i "moderbyen" valgte at flytte ud til torper i stedet, eller til vangen. Dette krævede dog det øvrige landsbyfællesskabs tilladelse:

"Nedlægges adelbyen skal det, der før var forte, skiftes, ligesom al anden jord til by og til bol."[245]

Carsten Porskrog Rasmussen støtter Erslevs estimering af andel af adelens godser, men mener at fra den sene del af middelalderen, fra cirka 1400 tallet og fremefter, må tallet været steget til et sted mellem en tredjedel og halvdelen af alt gods. Mere sikre belæg haves ifølge denne fra år 1600, hvor adelens gods helt nøjagtigt opgøres til 44 % af de danske jorder. Reformationen spiller selvfølgelig en stor rolle for disse tal, idet megen kirkegods blev overtaget af adel og kongemagt i denne forbindelse, men som allerede anført så skyldtes denne udvikling nok snarere den stadige afgrænsning af jorder og anden kapital samt politisk magt i hænderne på en ganske smal gruppe af højadel. Det er hertil anslået at adelen i tal har omfattet cirka 1800-1900 personer i første halvdel af 1600 tallet, men at godsbesiddelserne blot var fordelt på 434-491 personer, hvoraf godt 75% var mænd og de 25 % kvinder, både ugifte og enker.[246]

Et andet spørgsmål er hvorledes skatteledingen blev betalt i praksis? Poul Johannes Jørgensen mente at skatteledingsbetalingerne i begyndelsen af 1200 tallet var overgået fra betaling in natura og til i stedet penge, i kilderne omtalt som eksempelvis *denarii expeditionales*, ledingspenge. Dette står i kontrast til eksempelvis Valdemars Jordebog fra midten af 1200 tallet, der viser at skatteledingsbetalingerne så sent stadig blev erlagt i både mark penge og i naturalier, som oftest i korn. Helt lavpraktisk blev betalingerne fra eksempelvis bønder underlagt Jyske Lov givet til styrismanden, og tvister mellem bønderne og styrismanden vedrørende betalingen blev afgjort af de såkaldte skurdsmænd eller skibsnævninge, som fastsatte hvor meget der skulle erlægges. Landboerne under samme lov skulle som nævnt betale en skatteledings-afgift som en andel af disses skyld eller fæste som de betalte til husbond, og erlægge dette til kongens gård, men det fremgår ikke af Jyske Lov hvilke sanktioner udeladelse af denne betaling medførte.[247]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 96 09-08-2021 12:49:58

Hvad angår Herremændenes skattefrihed, eller frelse, da fremgår det af Jyske Lov, bog 3, kap. 18, at disse skulle opkøbe jord til de besad en plovs jord, idet som nævnt sanktioner for ledingsbrud for herremandsledingen var betalinger i bøder der rettede sig efter bondeledingens skatteleding. Altså skulle en herremand lig bonden besidde mindst 1 mark guld i jord i Jylland. Hertil udsiges det i kap. 15 at en herremand nok skal eje en hel plovs jord, men at denne dog alligevel ikke skal udrede leding heraf.[248] Ganske mange kilder viser dog at flere – måske yngre – adelsfolk hørende til højadelen havde jordbesiddelser under det for herremandsledingen krævede niveau af ejendom og jorder. Som nævnt var det højadelen der udtog mænd til herremandsledingen, men man kan måske tænke sig at eksempelvis de unge højadelsfolk har ydet til denne leding i kortere eller længere tid, således som det er set i kilderne at disse tillige ydede til hirden?

Hvis der ses på herremændenes økonomi igen baseret på omfanget af ejendomme og jorde, da ses det af Jyske Lov at disse kunne have "eth bo æth fleræ" og det må forstås af den efterfølgende tekst i samme paragraf at det drejer sig om en hel gård eller flere. Ydermere fremgår det af samme lovstykke at straffen for en herremands ledingsbrud var at betale tredinghavne af *hver* gård, som de besad. Dette afveg fra ledingsbestemmelserne for havnebønderne, idet disse som nævnt betalte til ledingsskatten efter maksimalt en tredingshavn. Som tidligere nævnt identificerede Erslev 74 navngivne ejendomsbesiddere i Falsterlisten som værende herremænd, og det er hertil bemærkelsesværdigt at disse 74 mænds ejendomsbesiddelser var af en ganske ringe størrelse. Som tidligere omtalt er det af såvel Erslev som Ulsig tænkt at der her var at gøre med lavadelsfolk estimeret ud fra økonomiske parametre. Men dette gjaldt dog også for magnatgruppen, som udtog herremændene. Eksempelvis ses Skjalm Hvides søn Toke blot at havde haft et hovedlod på kun 1½ bol i en by samt 3 ottinger, ifølge Sorø Klosters gavebog, og dette er blot et af flere eksempler i samme kilde på adelsfolk forbundet dynastisk med større ellers ganske formuende adelsslægter, som tilsyneladende dog ikke selv besad nogen større ejendomme og jorder, og som tidligere nævnt viser flere andre kilder at disse stormandssønner kunne være ihændehavere af ganske små hovedlodder. Det må hertil formodes ud fra tidens arveregler at disse sønner med tiden ville overtage mere jord og ejendom, idet nok de fædrene og mødrene

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 97 09-08-2021 12:49:58

hovedlodder, ifølge Landskablovene, blev delt mellem alle sønner og døtre, men med dog en mindre andel til sidstnævnte. Stormandssønner, og tillige døtre, var derfor ikke nødvendigvis velhavende, eller kunne først forvente at blive det senere ved arv, der følgelig nok kunne blive større ved bortfald af brødre og søstre. Dette udelukkede endvidere mange unge højadelsfolk fra at kunne havde tjent i herremandsledingen.

Spørgsmålet er hertil hvilke implikationer den senmiddelalderlige recession i økonomien havde for skatteleding og ledingssystemet generelt? Hvorledes påvirkede omstruktureringerne dette system? De faldende jordpriser tænkes i forskningen ikke at havde haft en afgørende indflydelse på ledingsvæsenet, men ændringer i brugsforhold, kan derimod havde spillet en rolle. Dette er særligt fremtrædende hvis man, som Erik Ulsig, ikke mener at bryden har ydet til ledingsvæsenet, idet brydesystemet ses at stige voldsomt i perioden angiveligt som en følge af de økonomiske udfordringer høj som lav i samfundet stod over for. Den økonomiske udvikling i 1300 tallet førte ydermere efter Erik Arups mening til at der har manglet arbejdskraft på landet i 1300 tallet, især fra 1360 og fremefter, måske grundet pesten. Samtidig undgår det dog ikke Arups opmærksomhed, at på samme tid skete det at ”ødegården er fra nu af et for fire århundreder uudsletteligt træk.”[249] Her kommer vi ind i ødegårdsdebatten, der traditionelt, som her, antog at de mange ødegårde skyldtes pesten, og at landbruget dermed stod i en mangelsituation i forhold til arbejdskraft og hertil manglede skatteledingsydere. Men denne debat har fundet andre årsagsforklaringer i den nyere tid, blandt andet fra Nils Hybel og Bjørn Poulsen.

Ødegårdsdebatten har, som anført af Hybel, især anset fænomenet som værende forbundet med

”de væsentligste af den moderne kriseforsknings økonomiske parametre – pris-, løn-, og renteudviklingen,”

og særligt her med som nævnt pesten som den udslagsgivende faktor, specielt fra det sene 1300 tal. Hybel fremhæver her dels Erslev og dels den engelske forsknings anderledes opfattelser, blandt andet Erslevs ide om den storslåede Valdemarstid som præget af fremgang, og hertil den engelske forsknings tendens til at mene at pesten ikke

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 98 09-08-2021 12:49:58

var den eneste årsagsforklaring til krisernes opståen. En af Hybels konklusioner er at antallet af ødegårde, som nok er forbundet med pesten, blandt andet kan havde betydet at der har været et større udbud af jord til erhvervelse, såvel som at restriktioner for hvem og hvordan jord kunne erhverves må være blevet gjort lempeligere, og dette har i sidste ende ført til et rentefald på jorderne. Det tænkes endvidere af Hybel at denne udvikling især er kommet bønderne til gode, samt dertil "godsbesiddere med frugtbare besiddelser og ophobede rigdomme."[250] Der ses således her en mere nuanceret forklaringsmodel på måske ikke årsagen, men i al fald virkningerne, end der traditionelt har været fremført. En anden ældre antagelse der har været gjort op med i den nyere forskning er ideen om et stort fald af selvejerbønder i 1300 tallet og fremefter. Eksempelvis fremhæver Anders Bøgh det store antal bønder som senere kilder fra reformationstiden fremviser, og mener at historikernes tidligere konklusioner bygger på et for ensidigt kildemateriale. Ydermere stiller Bøgh spørgsmålstegn ved om Troels Dahlerups ide om at selvejerbønderne i stedet gik hen og blev lavadelsfolk har sin gyldighed. Bøghs konklusion er at der i store dele af middelalderen må havde været et stort antal af selvejerbønder, og at særligt Valdemar Atterdag, og Margrethe I, forsøgte at bibeholde et stort antal af denne stand, både for arbejdskraftens skyld, men også for at disse kunne yde til ledingen, som det menes er blevet "revitaliseret" i kampene i 1360`ernes begyndelse. Dette tænkes særligt mærkbart efter år 1365, hvor Valdemar Atterdag opnåede kontrollen over Nørre-Halland samt Vestfyn, idet det menes at netop disse områder havde et stort antal af selvejerbønder. Bøghs studium viser generelt at flere jyske områder havde mange selvejerbønder, med dog undtagelse af det vestlige Jylland.[251]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 99 09-08-2021 12:49:58

Noter til kapitel 5

214. N. Hybel & B. Poulsen, 2007, s. 308.

215. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 3, s. 126-127.

216. H. Schmidt, 2020, Appendix.

217. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 16, s. 128-129.

218. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 17, s. 128-129.

219. S. Iuul & E. Kroman, 1968, kap. 75, s. 25.

220. N. Hybel & B. Poulsen, 2007, s. 402.

221. C. A. Christensen, 1930-1931, rk. 10, bd. 1, s. 450-452.

222. C. A. Christensen, 1930-1931, rk. 10, bd. 1, s. 450.

223. K. Erslev, 1972, s.11-13.

224. H. Schmidt, 2020, Appendix.

225. S. Iuul & E. Kroman, 1968, kap. 56, s. 17.

226. E. Kroman, 1945, kap. 26, s. 116-117.

227. J. Steenstrup, 1874, s. 54.

228. C. A. Christensen, 1930-1931, rk. 10, bd. 1, s. 446.

229. S. Bolin, 1934, s. 71.

230. N. Lund, 1999, bd. 99, hf. 2, s. 385.

231. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 16, s. 128-129.

232. E. Kroman, 1971, s. 141.

233. E. Arup, 1914-1915, bd. V, rk. 8, s. 168-171.

234. E. Ulsig, 1981, s. 149.

235. J. Steenstrup, 1874, s. 112.

236. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 13, s. 126-127.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 100 09-08-2021 12:49:58

237. P. Skautrup, 1941, bog 2, kap. 66, s. 88-89.

238. E. Kroman, 1971, stk. 9, s. 83.

239. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 14, s. 126-127.

240. N. Hybel & B. Poulsen, 2007, s. 187.

241. E. Arup, 1925, bd. 1, s. 286.

242. E. Arup, 1925, bd. 1, s. 286-287.

243. K. Erslev, 1972, s. 108.

244. E. Arup, 1961, bd. 2A, s. 117-118 samt 122.

245. P. Skautrup, 1941, bog 1, kap. 51, s. 40-41.

246. C. P. Rasmussen, 2001, s. 502.

247. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 13, s. 126-127.

248. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 15 og 18, s. 126-129.

249. E. Arup, 1961, bd. 2A, s. 122.

250. N. Hybel, 1988, s. 318-319 samt 331-332.

251. A. Bøgh, 2007, s. 117-119.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 101 09-08-2021 12:49:58

Kapitel 6

Gårdsretter

I dette kapitel ses nærmere på de såkaldte gårdsretter, regelsamlinger eller mindre love for den rette opførsel for mænd og kvinder i kongens og dronningens samt adelens slotte og godser. Den ældste skandinaviske gårdsret er den danske Vederlov, som følges af de norske og svenske gårdsretter fra henholdsvis kong Haakon 5 den ældres Borgarasrettr (1299-1319) samt Magnus Erikssons Gårdsrätt fra cirka 1319.

Det har været hævdet i den svenske forskning af Åke Holmbäck og Elias Wessen at de svenske landskabslove har flere lån fra de danske landskabslove, og at der særligt i grænseområderne mellem de tre skandinaviske lande angiveligt er sket en overførsel af retsbrugen, selv om der dog ikke direkte findes belæg herfor, men:

”Om ej Smålands- och Värmlandslagarna, som gällt i gränstrakterna till Danmark och Norge, samt Eidsiva – och Borgartingslagarna, som gällt i östra Norge, hade gått förlorade – så när som på Smålandslagens kyrkobalk och de båda norska lagarnas ”kristenrätters” - skulle vi kanske även kunnat konstatera, huru redan före konungamaktens ingripande rättsregler ha vandrat över riksgränserna från ett landskap till ett annat inom den enhetliga nordiska kulturkretsen.”[252]

Iblandt de lån fra de danske landskabslove fremtrækkes her blandt andet Birger Jarls arvelov, men frem for alt udskiftningen af 3 marks bøderne med 40 marks bøderne, som ifølge Holmbäck og Wessen kom ind i de svenske landskabslove i løbet af 1200 tallet. Spørgsmålet er dog om lånet er fra de sene danske landskabslove? Et andet bud på hvorfra 40 marks bødens indførelse kunne havde haft forlæg er dertil de tidlige danske gårdsretter. I det følgende vil ses nærmere på indførelsen af 40 marks bøden og baggrunden herfor.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 102 09-08-2021 12:49:58

Det er hævdet at der i denne periode, særligt i Landskabslovene, ses indførelse af generelle hårde sanktioner og at årsagen hertil skyldes at der er at gøre med forseelser som tidligere var forbundet med hærværksforbrydelsen, det vil sige forbrydelser udført af en mindre gruppe mænd med krænkelse af husfreden som omdrejningspunktet, hvad enten det handlede om ran eller voldsforbrydelser. I stedet tænkes Landskabslovene i stigende grad i stedet at opdele disse forbrydelser enkeltvis. Hertil ses en øget tendens til at reglerne bliver rettet mod blot en gerningsmand og ikke en gruppe. Det har hertil været hævdet at samme udvikling gør sig gældende nogenlunde samtidig i også de svenske og norske landskabslove, men her kan dog gøres et par indvendinger, og det samme gør sig gældende for de danske landsskabslove, som der vendes tilbage til. Opgøret med hærværksforbrydelsen i midten af 1200 tallet i de danske landskabslove betød at hærværksforbrydelserne nu blev splittet op i individuelle straffe med 40 marks bøder, tab af ejendom og landsforvisning som de hyppigste sanktioner. Iblandt de mange forbrydelser der før hørte under hærværket var de særligt æreskrænkende forbrydelser, såsom hug og stik, drab, voldtægt og majestætsfornærmelse, og de som udførte udåden blev anset for niddinge, uslinge. Men landskabslovene er nu ikke de første kilder, der nævner hverken individuelle straffe for lignende forbrydelser endsige de føromtalte sanktioner. Dette ses allerede i den danske gårdsret, Vederloven, der forefindes i tre udgaver og flere manuskripter, og alle med et ophavstidspunkt i det sene 1100 tal.

Vederloven er gengivet i tre kildeskrifter, nemlig i Saxos latinske *Gesta Danorum*, bog 10, dertil i en tekst udarbejdet af Sven Aggesen samt i en anonym udgave. Hvis der begyndes med Sven Aggesens Vederlovstekst, da forefindes denne i to manuskriptsamlinger forbundet med Sven Aggesens arbejder. Det første af disse to manuskripter benævnes Codex Arnæmagnæanus 33, 4to og tænkes at have den 16.århundredes kongelige historiograf, Lyskander, som ophavsmand og det sidste manuskript, Contextus editionis Stephanianæ, antages at havde Stephanus som ophavsmand og udarbejdet i det 17.århundrede. Hertil findes endvidere et tillægsmanuskript, De La Gardie 44 fol. 159r, også kaldet Uppsala manuskriptet. Det har været hævdet af filologen Gertz, at de to overleverede manuskripter til Sven

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 103 09-08-2021 12:49:58

Aggesens udgave af Vederloven begge har bygget på tabte kilder. Ved en snilt opstillet rekonstruktion af et formodet tabt håndskrift som forlæg til Codex Arnæmagnæanus 33,4to, tillige med en lignende rekonstruktion af også et tabt forlæg til Stephanius udgave af Vederloven og *Historia Regum Dacie*, har Gertz argumenteret for at Lyskander og Stephanius ikke har anvendt hverken samme forlæg endsige hverandre som kilde, men at Lyskander til udarbejdelsen af Codex Arnæmagnæanus 33, 4to har anvendt et originalt, nu tabt, manuskript - samt Saxo - og at ligeledes Stephanius har brugt en anden tabt kilde til at skabe Contextus editionis Stephanianæ. Det tænkes at sidstnævnte tabte kilde er af væsentligt yngre dato, og at Stephanius nok har kendt til Lyskanders arbejde, da dette nævnes i Stephanius manuskript, men at Lyskanders arbejde dog stadig ikke har været brugt som forlæg.[253] Selvom Weibull-brødrene har vist at Saxos *Gesta Danorum* har flere forlæg i Sven Aggesens værker, da ses omvendt at der i den Vederlovstekst, som er overleveret i manuskriptet Codex Arnæmagnæanus, er anvendt Saxos *Gesta Danorum* som forlæg til i stedet Aggesens tekst, hvilket er tankevækkende, idet Sven Aggesen og Saxo nedskrev deres Vederlovs-udgaver omtrent samtidig, og Aggesen måske nogle år før Saxo. Sven Aggesen nævner i en anden kilde, dateret til 1190, at Saxo netop var i gang med at skrive en udgave af Vederloven, og Aggesens eget værk tænkes at havde et ophavstidspunkt cirka år 1185. Men årsagen til den delvise brug af *Gesta Danorum* som forlæg til Codex Arnæmagnæanus 33, 4to skyldes, ifølge Gertz, en senere tekstrecession og denne mener at der ved omarbejdelsen er indtaget flere tekststykker fra Saxos Vederlovstekst. Umiddelbart kan Codex Arnæmagnæanus således ikke fortælle meget om Sven Aggesens oprindelige arbejde, dersom Gertzs hypotese er gældende, idet vi da blot vil se en senere afskrivers egenhændige indsættelse af elementer fra Saxos tekst i Aggesens værk. I dette projekt anvendes såvel Gertzs to restituerede manuskripter af formodede tabte originaltekster fra Sven Aggesen, Verisimilis archetypi x species og Contextus x restitutus et correctus, såvel som Codex Arnæmagnæanus 33, 4 to, og dertil Contextus editionis Stephanianæ.

Hvad angår Saxos udgave af Vederloven, da ses denne nedfældet i flere manuskripter, alle kopier omend dateret tæt på den originale teksts formodede ophavstidspunkt. I alle tilfælde er der dog at gøre med ganske mange kopi-fragmenter,

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 104 09-08-2021 12:49:58

og det har derfor været nødvendigt at genskabe det oprindelige dokument ud fra den direkte teksttradition med tilføjelser fra tillige en indirekte tradition baseret på eksempelvis parafraser og citater fra *Gesta Danorum* fra senere værker, hvori Saxo har været anvendt som forlæg, og hvis passager ikke genfindes i de direkte tekst-forlæg.[254] Som nævnt høres det hos Aggesen at Saxo var i gang med værket allerede i år 1190, og hvad angår et forslag til datering af færdiggørelsen af værket er årene 1202-1223 nævnt i forskningen som en mulighed. Dette ophavstidspunkt er udledt af Saxos forord, hvori der ses en dedikering af værket til Anders Sunesen, der var biskop i 1201-1223, og til kong Valdemar II Sejr, der regerede 1202-1241. Hertil tænkes det at det måske ovenikøbet er muligt at indsnævre dette yderligere til en periode efter 1208 ud fra de nævnte, og udeladte, historiske begivenheder i værket.[255]

Hvad angår forholdet mellem Sven Aggesen og Saxos tekster, da har man i den nyeste udgave af *Gesta Danorum* ikke fundet direkte sproglige lån fra Sven Aggesens værker hos Saxo, men flere indholdsmæssige, hvoraf *Gesta Danorums* bog 10`s Vederlovstekst er fremhævet som det tydeligste eksempel herpå, og i en grad at man har valgt at korrigere det latinske sprog til tider med hjælp fra Aggesens tekst. Som oftest ville man ellers her havde anvendt mere sprogligt beslægtede tekster til at rette overleveringsfejl.

Endelig er der den tredje og sidste udgave af Vederloven, som er en anonym tekst, som ifølge forordet i sin oprindelse blev nedskrevet i Absalon og Knud Valdemarssøns, Knud VI (1182-1202), tid. Kilden er overleveret i Det Rantzauske håndskrift, og da dette manuskript ses at være opbevaret mellem kilder forbundet med Skåne, såsom Skånske Lov og Skånske Kirkeret, og der hertil ses elementer af skånsk dialekt i manuskriptet, er det antaget at dette manuskript har sit mulige ophav og ophavsmand i dette område.[256] Dateringsmæssigt er kilden angiveligt før 1215 da der ses anvendelse af jernbyrd, idet jernbyrden i Skåne først blev afskaffet følgende det 4. Laterankonsilium i 1215, og i de øvrige lande angiveligt afskaffet på samme tid, men da lovene herfra er yngre end Skånske Lov og Skånske Kirkeret, hvor jernbyrden stadig anvendes som bevis i stedet for de senere nævn, vides det ikke med sikkerhed. Alle tre udgaver af Vederloven er således skrevet *eller* påbegyndt i Knud VI`s (1182-1202) på

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 105 09-08-2021 12:49:58

tronen, nemlig Sven Aggesens tekst cirka år 1185, Saxos tekst, cirka år 1190 samt den anonyme tekst cirka år 1182-1185, idet denne anvendes hos Aggesen og altså "fundet," af Aggesen, som denne siger, blot nogle år efter dens ophav. Jørgen Olrik har dog foreslået at Sven Aggesen skrev sin originaltekst i Valdemar II Sejrs tid, fordi Valdemar I er omtalt som "Valdemar den første," mens man i Knud VIs tid endnu ikke vidste at der ville komme en senere Valdemar II, og derfor nok ikke ville have betegnet Knud VI`s far som Valdemar I.[257]

Vederlovens 40 marks bøder ses optræde i den anonyme udgave af Vederloven fra Knud VI Valdemarsøns tid. Her indføres bøden efter forslag fra den jyske stormand Kristiern Svenssøn i stedet for den hårdere sanktion i form af landsforvisning samt tab af formue og ære.[258] I tillige Saxos *Gesta Danorum* ses 40 marks bøden, nemlig i omtalen af et planlagt ledingstogt i år 1085, hvorom det fortælles at kongen samt ledingsflåden, og det være sig både bønder og adelsfolk, før afsejlingen blev samlet i Limfjorden, angiveligt nær Aggersborg. Her afventer de kongens bror, Olufs, ankomst. Hos Saxo gøres Olaf ansvarlig for et oprør, idet denne med vilje forhaler sin ankomst for at vække flådens utålmodighed og fremkalde mytteri og desertering med det mål at kongen enten vil tabe ansigt eller straffe synderne så hårdt, at de gør oprør. Ifølge Saxo havde Oluf ikke forregnet sig, idet det forventede mytteri brød ud, tilsyneladende stærkt foranlediget af adelsmænd, som prøvede at opilne det menige folk for ikke selv at kunne stilles til ansvar. Saxo beretter dertil at kongen for dette oprør og ledingsbrud idømte styrismændene 40 marks bøder og roerne 3 marksbøder. I Sven Aggesens version opholder kongen sig sammen med ledingsflåden ved Humlum ved Limfjorden, da denne får at høre at der er udbrudt oprør i Slesvig og kongen drager derfor i hast til Slesvig for at standse dette. Dernæst tager kongen tilbage til Humlum, hvor denne venter at finde ledingshæren, men størsteparten af hæren er dog i mellemtiden taget hjem. Kongen beslutter efterfølgende at idømme styrismændene 40 marks bøder og roerne 3 marks bøder. Ved kongens senere inddrivelse af bøderne, først hos vendelboerne, tændes oprørets flamme og kongen må tage flugten over Lillebælt.[259] Som det ses er der at gøre med ikke blot bøder for ledingsbrud, men tillige for oprør mod kongen og majestætsfornærmelser. Det interessante er at det er styrismændene der skal

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 106 09-08-2021 12:49:58

betale den forholdsvise store bøde af 40 mark. I eksempelvis Jyske Lov i midten af 1200 tallet ses disse blot at skulle sikkerhedsstille for lovbrydere til 3 marks-bøder, hvormed de således ikke kan anses for nødvendigvis at havde været måske de mest velstillede. Dertil synes finansieringen af denne sikkerhedsstillelse at havde indkommet via disses embede, idet der til styrismanden skulle erlægges flere ydelser fra havnene. Dertil idømmes netop roerne eller havnebønderne 3 marks bøder, og dermed 3 mark guld der i forhold til den menige havnebonde underlagt Jyske Lov tilllige har udgjort en større sum. Det erindres at en havnebonde fra det jyske lovområde blot var forventet at være indehaver af en gård til en værdi af 1 mark guld, eller en tredingshavn. Igen må det betones at 40 marks-bøden i de førnævnte kilder har været begrundet i et muligt oprør selvom det ikke direkte fremgår af alle kilderne. Samtidig må det dog tillige forstås at denne sum har været anset for en voldsom ydelse at skulle erlægge, hvormed oprørets karakter igen fremhæves.

Hvad angår 40 marks bøden i kilderne, da er det som nævnt bemærkelsesværdigt at Vederloven generelt giver en stramning af straffene for ikke blot majestætsfornærmelser, men tillige også for andre grovere forbrydelser. Dette følger som før omtalt en tendens i denne periode til at gøre straffene hårdere med indførelse af orbodemål, landflygtighed, og dertil igen 40 marks bøder for de værste forbrydelser, som det også kan aflæses i Landskabslovene, men Vederloven synes dog at være en kende strengere, som også Saxo bemærkede. I de danske Landskabslove ses den vanlige bødetakst i eksempelvis Jyske Lov at være 3 mark, mens den sjældne 40 marks bøde blot optræder få gange, eksempelvis i forbindelse med tyveri, hvor ombudsmanden, hvis denne ikke vil modtage en tyv i forvaring, må bøde denne hårde straf. 40 marks bøde gives tillige til den bonde som slipper en tyv løs inden en dom, og hertil ses samme bøde for valrov, dvs det at tage ejendele fra en dræbt mand samt tillige ved mordbrand. Ydermere ses 40 marks-bøden eksempelvis anvendt ved betaling til den dræbtes arvinger og til kongen, når en mand dræber:

”en anden i leding, eller i en forsamling, på tinge eller på tingvej, i sit eget hus eller i det herred, kongen opholder sig i, i kirken eller på kirkegården eller i købstaden eller bonden, når han går og pløjer med sin egen plov.”[260]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 107 09-08-2021 12:49:59

Som nævnt sås i de svenske landskabslove tillige opkomsten af 40 marksbøden med angiveligt danske forlæg. Det er særligt i Östgötalagens Edsöresbalken at de nye 40 marks bøder optræder, og dermed i den lov der behandler de alvorligste forbrydelser såsom brud på husfreden, voldtægt, drab, hug og sår. I alle tilfælde straffes lovovertrædelserne i Edsöresbalken med fredløshed og tab af ejendom, og det nye er dertil at fredløsheden kom til at gælde over hele det svenske rige og ikke blot i det pågældende landskab.[261] Edsöre var en ed der blev givet fra enten kongen eller de mægtigste adelsfolk om at disse ville straffe visse fredsbrud. Der findes ikke en lignende bestemmelse i de danske landskabslove, men Vederlagets medlemmers edstagning om kollektive afstrafninger af lignende lovbrud kommer ganske tæt på. At det kunne være Vederloven, og her den anonyme udgave af Vederloven fra det sene 1100 tal, der kan havde givet inspiration til Edsöreslagarna bestyrkes af at det i svensk forskning har været argumenteret for ganske tidlige forløbere til disse love ud fra en tolkning af *Erikskrönikan*. Et andet argument for at forlægget til Edsöresbalkarna ikke er at finde i de danske landskabslove er dertil at disse sidstnævnte indfører 40 marks bøden i forbindelse med en overgang fra hærværksforbrydelsen og til i stedet en individuel forbrydelse med straf af en enkel person, mens Edsöresbalkarna arbejder med en kollektiv og ligelig ansvarsbyrde for alle de som deltager i et edsbrud.

Hvad angår de norske landskabslove, da ses også her at flere regler har ligheder med de danske landskabsloves bestemmelser, blandt andet den såkaldte sikkerhedsed, trygh. Hertil ses at der i samme periode som i Danmark indføres hårdere straffe såsom bøder af 40 "merker" i stedet for de 3 marksbøder som det hævdes i kilden var i brug under kong Olav. Som i Danmark er hærværksforbrydelsen dog ikke helt forsvundet i 1200 tallets Norge, hvor der "Um Flokkesdrap" skrives: "Det heiter flokk når 5 menn er saman, i det mindste,"[262] for selvom denne paragraf primært er rettet mod to grupper af mænd der angriber hverandre korporligt, da ses hertil tillige en række andre bestemmelser rettet mod også andre former for voldsforbrydelser udført af en gruppe af mænd. Et eksempel på en hærværksforbrydelse ses omtalt i Gulatingslovi, bog X, kapitel 29, der omhandler "Heimsokn," der foruden det at bryde ind i en mands hjem og dræbe denne omhandler en række andre særligt feje og æreskrænkende forbrydelser, såsom valrov, såvel som drab

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 108 09-08-2021 12:49:59

på en mand lagt over stok eller sten, eller det at brænde en mand inde, og dertil mord. Ved niddingsdrab mistede en mand hele dennes formue og blev landsforvist. Af andre forbrydelser der straffes på samme vis er voldtægt, som det ses i Gulatingslovi, bog X, kapitel 50, som igen medfører landsforvisning samt en 40 marks bøde, og til den skadevoldte "dubbel rettsbot," og hertil ses 40 marks bøden, bog X, kapitel 63, anvendt ved eksempelvis 3 slag eller mere, som i loven kaldes for "full slåing." Søretslige paragraffer er dertil at finde i de norske landskabslove, blandt andet i Gulatingslovi. Her er der i bog X, "Mannhelgebolk," kapitel 22 angivet regler for drab om bord på et skib, og det ses at igen en 40 marksbøde er straffen for forseelsen, hvis rettergang foregik på landjorden hvortil skibet blev sejlet efter drabet. Landsforvisning kunne dog gives til den som "ror utetter." I kapitel 23 angives regler for drab ved at kaste en mand over bord og igen er bøden 40 mark samt mandebod til dennes frænder.[263] I alle de nævnte forbrydelser er der særligt at gøre med det føromtalte "niddingsværk." Det er da også muligt at der her er tale om en art søret specielt for søfarende. Inge Skovgaard-Petersen har talt for at der har fandtes en form for søretter for de søfarende, således som de fremtræder i eksempelvis den yngre og ældre udgave af Slesvigs stadsret, hvor der blandt andet angives retningslinjer for en gubernators, styrismands, adfærd, især i forhold til druk. Selvom der i de fleste tilfælde angives nøje at det er til handelsskibe at reglerne er rettet mod, så forefindes der dog også enkelte passager, hvor det måske kunne dreje sig om et hvilket som helst skib. Hvad angår termen søret, da skal denne forstås som et løsere samlingsbegreb for alle former for, primært adfærdsregulerende, retningslinjer forbundet med et skib og dets mandskab. Ikke blot i Slesvig stadsret, men tillige andre stadsretter ses der regler for skibsmandskab og styrismænds opførsel mens de er i en bestemt by og havn. I de danske landskablove, særligt Jyske Lov som også den norske ledingsret, Gulatingslovi, findes som omtalt endvidere regler for mændenes opførsel mens de er ombord på skibet. Eksempelvis fortælles det i Jyske Lov om tyveri under leding at misæderen, hvis denne ikke tages direkte med tyvekosterne i hænderne, skal:

"værge sig med de to mænd, der sidder ham nærmest paa toften paa den side, hvor han er, og seks andre af mandskabet."[264]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 109 09-08-2021 12:49:59

Kan han ikke dette, så mister han da sit hovedlod hjemme. Hertil fandtes dertil som før omtalt eksempelvis regler for hjælp til at få skibet i søen og op igen efter et ledingstogt, hvis misligeholdelse skulle afgøres af en nævn, det såkaldte skurdsnævn. Mere uformelle former for søretter kan måske anes i *Gesta Danorum*. Om de offentlige ledingstogter som beskrevet hos Saxo ses det blandt andet at man i flåderne fra de enkelte lande synes at være forpligtet til at hjælpe hverandre undervejs på togterne. Dette kan angiveligt tilskrives det at lande-flåderne var under èn kommando oppefra, men måske også at der har været regler, måske Vederloven eller en anden regelsamling i lighed hermed, som har været et rådende adfærdskodeks for mandskabet.

Det ses således at flere innovationer fra Vederloven er at finde i også Gulatingslovi gældende i det sydlige Norge, og det er muligt at de adelige adfærdskodekser fra den tidlige Vederlov, nedskrevet som nævnt i allerede 1100 tallet ifølge kilden selv og med måske rødder tilbage til 1000 tallet i en eller anden form selv om det næppe har været på den vis kilden selv angiver, har spredt sig over grænserne til også dette område?

Af andre kilder der primært omhandler de større forbrydelser tidligere forbundet med hærværksforbrydelsen er Erik Glippings tre forordninger for henholdsvis Skåne, Sjælland og Nørrejylland fra år 1284, der alle tre er udarbejdet i samarbejde med Hoffet, der i alle udgaver "konstitueres" med et årligt Hofmøde i Nyborg på Fyn. Igen ses det af de alvorligste forbrydelser såsom krænkelse af husfreden og drab straffes med fredsløshed i alle tre områder, og hertil ses i Forordningen for Nørrejylland at 40 marksbøden tillige er i brug, og i Forordningen for Skåne forefindes både 3 marks og 40 bøden, mens der i Forordningen for Sjælland blot ses en særlig bødestraf for drab i lenet Lolland. Krænkelse af hus og gårdsfred, gardfred, samt kirkefred er særligt fremhævet i den jyske forordning, eksempelvis i manuskript III, kapitel 4 og 5, og vidner om måske større uro i dette område.[265]

Forordningerne er ifølge teksterne skrevet som supplement til de love som kong Valdemar II Sejr gav, og dermed Landskabslovene, idet der henvises til disse, og dertil til håndfæstningerne, "ther vi gaffwe i Nyborig undhær bæste mænsz incigle, ther i righet vare." Der haves blot vidneslister i de sjællandske og skånske forordninger, hvoraf det ses at

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 110 09-08-2021 12:49:59

kongen, hertugen af Slesvig, to nordtyske grever og en række biskopper samt ærkebiskoppen af Lund optræder tillige med "Rigets bedste mænd." På den skånske Forordnings vidnesliste optræder dertil grev Jacob af Halland. I de senere nedertyske udgaver fra 1500 tallet er de sjællandske og skånske forordninger slået sammen.[266] Forordningerne indeholder primært adfærdsregulerende regler, som også omfatter regler for Hoffet og en stramning af de værste forbrydelser, og foruden disse haves hertil i disse forordninger tillige enkelte regler for kirken samt visse reformer inden for leding og skatteleding, såsom regler vedrørende studen, den angiveligt særlige ledingsskat til foder til herremændenes heste, ifølge Bolin, såvel som en ændring i skyldtaksationen i den sjællandske forordning, der medfører en stigning i skattebyrden for det sjællandske område, og endelig i den jyske forordning en bestemmelse om at skibsleding skal foregå som i Kong Valdemars dage, omend det dog som noget nyt indføres af der af hver havn skal kræves to mark penninge til dækning af skibsleje.[267] Der indføres tillige nye regler i forbindelse med leding for det skånske område. Der ses således at de fleste af reglerne angiver de samme adfærdsregulerende normer som tillige ses af Vederloven.

Som det sås da blev reglerne i Erik Glippings tre forordninger fra 1284 indført i samarbejde med det adelige Hof, og det har været hævdet i forskningen at Hoffet er en senere udvikling af 11-12-tallets Vederlov. Således mener Aksel E. Christensen at:

"Det er Hoffet, der med udgangspunkt i hirdmøderne og de spredte og tilfældige stormandsmøder under Valdemarerne nu etableres som en fast og regelmæssig politisk institution."[268]

Christensen anså Hoffet, latin curia, som en direkte fortsættelse af Huskarlestævnet, men som nu var udvidet til at indbefatte alle herremænd, og Helge Paludan mente at:

"Sin dømmende myndighed havde Hoffet i kraft af sit oprindelige udspring i hirdens huskarlestævner."[269]

Et af de steder, hvor der konkret kan findes et kildeeksempel på retsregler for en hofman, som måske kan sidestilles med Vederlovens regelsæt, er Abels forordning af 1251, hvor der ses sanktioner i forhold til en hofmands drab på en anden hofmand. I den dansksprogede tekst fra det 15.århundrede anvendes termen "hof man," mens den latinske tekst fra samme århundrede bruger termen decurio,[270] der oversat er en embedsmand eller en rytter. Som allerede nævnt findes hertil i tillæg til Vederloven det såkaldte

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 111 09-08-2021 12:49:59

Uppsala-manuskript, også kaldet "Kristoffer 1`s forordning om majestætsforbrydelse," idet Uppsala-manuskriptet i overskriften meddeler at loven er udstedt af Kristoffer I ved et Hof i Nyborg, og det er derfor antaget at dette manuskript har sit ophavstidspunkt i dennes regeringstid, måske 1252-1259. Såvel dette som den senere Erik Glippings forordning fra år 1276, også kaldet Erik Glippings Forordning for Majestætsforbrydelser, omhandler sanktioner og regler vedrørende adelsfolks majestætsforbrydelser. I Kristoffer I`s forordning ses anvendelsen af termen Withirlagh, Vederlag, hvormed dette manuskript ses direkte at relatere til Vederloven, Withirlagh, og dennes medlemmer, mens derimod Erik Glippings forordning blot retter sig mod mænd betegnet principum.[271]

Som tidligere omtalt sås i Vederloven at hirden var opdelt i en række undergrupperinger kaldet Worthæld. I Glippings forordning fra år 1276, bestemmes det at kongen i sager af mindre forseelse har ret til at vælge de mænd som skal sværge enten for eller imod den anklagede, og at disse mænd skulle udtages fra den anklagedes Worthæld. Når det derimod drejede sig om forbrydelser mod kongens liv, da skulle til gengæld vælges tolv mænd til at sværge, hvoraf tre skulle tages fra hvert Worthæld. Her oplyses det dog ikke om det stadig er kongen som udvælger edsvidnerne. Ifølge sidstnævnte lov fra 1276 mistede en mand dennes ejendom, dersom han gjorde oprør mod kongen, og vigtigere endnu, mod enhver herre som denne stod i et tjenesteforhold til. Hermed synes loven specifikt at rette sig mod herremandsstanden.[272] Det ses således at adelsfolk helt fremme i den senere del af 1200 tallet stadig var opdelt efter det i Vederloven angivne system, og dertil synes at havde hørt til en bestemt hærenhed under denne lov.

I den traditionelle forfatningshistorie har man anset udviklingen af Hoffet som en udvikling i herremændenes forhold til kongemagten, som blev anset for at ændres fra:

"tilsyneladende ganske frie og selvstændige funktioner, der kendetegnede herremændene i forhold til Landskabslovgivningens ledingssystem, til egentlig kongetjeneste militært og civilt i et større eller mindre forvaltningsdistrikt, som fogeder på én borg eller i en by."[273]

Ifølge dette historiesyn førte denne "omdannelse af de oprindelige, personlige militære præstationer på egen bekostning (der belønnedes med skattefrihed) til en funktion i en mere kontinuerlig

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 112 09-08-2021 12:49:59

ansættelse i kongelig tjeneste" til en stigning af "begunstigelser" til adelen fra kongemagten, og iblandt disse ansås opkomsten af det i kilderne benævnte "det parlament der kaldes Hof."[274] I den tidlige historieforskning blev især håndfæstningen af 1282 anset som en forfatningsmæssig innovation, idet der her blev indført en fast mødedag om året for Hoffet i Nyborg, og grundet denne håndfæstnings introduktion af Hoffet er den i forfatningshistorien blevet betegnet som en dansk "Magna Carta." I kilderne finder vi desforuden, som før nævnt, Hoffet omtalt som et parlament. I den ældre forskning hvor fokus især lå på studiet af forfatningshistorien var denne håndfæstning hertil anset for at åbne op for en ny tid hvor adelen begyndte at få en langt større indflydelse på landets ledelse sammen med kirke og kongemagt ved Hoffet eller Rigsmøderne. Som allerede fremlagt i dette værk følgende tendenserne i den nyere forskning, da tænkes dog som nævnt adelens magt og indflydelse at havde fungeret uforandret i hele denne studerede periode, og der kan snarere tales om at adelen med håndfæstningen af 1282 skriftligt og lovgivningsmæssigt får dennes uformelle rettigheder og privilegier nedfældet. I denne håndfæstning fremkommer tillige et nyt begreb, nemlig det som kilderne betegner som "rigets bedste mænd," meliores regni. Hvorvidt Hoffets medlemmer har været at finde i herremandsstanden eller iblandt blot magnaterne er dog spørgsmålet. De i kilderne benævnte meliores regni var der angiveligt ganske mange af, idet ærkebiskop Jakob Erlandsen under kirkekampen blandt andet kritiserede rigsmøderne for at være for folkelige og for at kredsen af medlemmer var blevet for omfattende, så Hoffet synes at indbefatte en bredere skare af adelsstanden i modsætning til Rigsrådet, hvor snarere blot højadelen har været indlemmet.

I stedet for at anse disse innovationer som en generel forbedring af adelens magtstilling over for kirke og kongemagt, da skal dette måske hellere anskues som også et forsøg på at afgrænse højadelens rettigheder og goder i forhold til lavadelens, idet, som påstanden har været i dette projekt, tidens uro angiveligt tillige skyldes et pres fra socialt opadstigende grupper fra lavadelen og opefter, som den øvre del af adelen har forsøgt at holde ude for bevare privilegierne for sig selv. En anden udlægning kommer fra Kristian Erslev der, som tidligere omtalt, mente at herremændene var en udløber af hirdmandinstitutionen. Denne mente at herremændene med Vederlovens indførelse ikke

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 113 09-08-2021 12:49:59

længere var at anse som en "lønnet skare drabanter" men derimod som "alle Rigets ansete godsbesiddere," og hævdede dertil at med denne håndfæstning, og dertil de to kongeløfter fra 1282, var den gamle Vederlov "sprængt." Årsagen hertil var efter Erslevs udlægning, at Vederloven, som denne i øvrigt mente aldrig havde fungeret fuldt ud i praksis, nu var blevet erstattet af disse nye regelsæt hørende til Hoffet, hvor kongen og Riget skulle dele magten og hvor der "ingensteds er noget spor til standsadskillelse; hvad der her påbødes og lovedes, gjaldt for høje og lave," hvormed således disse regelsæt sidestillede konge og herremænd følgende det ligheds-ideal, som Vederloven også havde indeholdt, ifølge Erslev.[275] Som tidligere omtalt så ses igen her at Erslev mente at herremændene hørte til højadelen, hvilket ikke er i tråd med dette værks udsyn.

Parallelt med Hoffet ses tillige opkomsten af et tidligt Rigsråd i perioden. Dette tidlige Rigsråd er dog ikke at sammenligne med "den senere middelalders og adelsvældens Rigsråd, der udpræget blev et talerør for adelens standsinteresser."[276] I stedet synes denne periodes Rigsråd til tider at havde været en ganske lille snæver gruppe af kongetro adelsfolk, som stod den ofte svage kongemagt bi i trængte tider. Dette var særligt tydeligt i årene 1286-1304-1319, hvor kongeriget i den traditionelle forskning tænkes at havde været præget af en "absolutistisk politik" ledet af hertug Valdemar af Slesvig, dronning Agnes samt drost Peder Nielsen, mens barnekongen Erik VI Menved var valgt som ny på tronen. I dette korte tidsrum øgede kronen kort magten, idet dens værste modstandere var flygtet til Norge som fredsløse, og disse tre førnævnte ledede alene landet, og gjorde kun nu og da brug af samarbejde med adelen ved lejlighedsvise indkaldelse af Hoffet, og anvendte i stedet primært kongetro adelsfolk som råder. Ikke blot Hoffet, men tillige *Rigsrådet,* har i forskningen været hævdet at være en arvtager udgående fra Vederlovens Huskarlestævner, idet det tænkes at der har været:

"en lang tradition bag senmiddelalderens Rigsråd, gennem højmiddelalderens stormandsforsamlinger måske tilbage til vikingekongernes huskarlestævner, men udviklingen gør Rigsrådet i stadig højere grad til en vogter af adelens privilegier."[277]

Vederloven antages således ud fra ovenstående traditionelle opfattelse at være gået under, og reglerne herfra i stedet optaget i senere håndfæstninger og rigslove i aftaler mellem herremænd og kongemagt, og at Huskarlestævnet i stedet udviklede sig til

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 114 09-08-2021 12:49:59

Hoffet bestående af de tidligere Vederlagsmænd. Det har ovenikøbet været hævdet at Vederloven er forsvundet og gået af brug allerede i Erik Glippings tid.

Ikke desto mindre forefindes der dog en langt senere gårdsret som i forskningen er tilskrevet Erik af Pommern. Som Vederloven omhandler Erik af Pommerns gårdsret sanktioner for drab i kongens gård, såvel som mindre forseelser, såsom trækken af våben og hug og dertil tillige tyveri, som Vederloven ikke medindtog. Dertil ses endvidere andre nye regler for krænkelser af jomfruer og kvinder på de kongelige ejendomme, og dermed usømmelig og æresløs optræden over for disse, såvel som tillige også sanktioner mod voldtægt og voldtægtsforsøg af kvinder sammesteds. Loven er gjort af kongen og dennes råd meddeler kilden, og det fortælles endvidere at:

"Thenne ræth scal so lanet och so with sto som myn herres hofsynnæ ligge, och hans ridder och swæne ære. Och the gode men i rigens raad ære."[278]

Der er tilsyneladende igen en standsforskel imellem den edsvorne ridderstand og vel svendene i forhold til denne lov. Retten gældende for riddere og svende skal:

"biude wii under wor konniglig hæffend alle wore umbotzmæn at holde thenne forskreffnæ ræth i woræ garde oc slot, oc brödslig worder i tissæ sage oc icke worther ræt yvær, han ryme bort aff vort land oc rigi oc komme alder meer for wor ögen, saafræmpt han wil æy sættæ siit lif till fare."[279]

Det er bemærkelsesværdigt at retten flere gange nævnes blot at gælde for adelsfolkene hørende til kongens, og dertil dronningens, gårde, mens der omvendt ses at straffene varierer fra den store 40 marks bøde der kendes fra Vederloven og blot har været muligt for de mest velhavende at betale, og ned til hudstrygning, som tidligere var trællenes straf, som ses at være sanktionen for eksempelvis simpel tyveri. At ridderne og svendene kunne være af mindre formue fremgår tillige af lovens tillæg, "Om Jomfrukrængcker" i "konningens gaard oc drotningens," idet reglerne herfor gjaldt "anten ridder æller swænæ, fatugh æller righ" som havde svoret troskab, således med reference til edsaflæggelsen. Straffen for at krænke ugifte jomfruer eller de gifte "quinner," var for en edstagen, "svoren," mand, at miste den tunge han havde sværget med samt ti fingre og hertil tillige landsforvisning samt tab af æren. For en ikke-svoren mand var straffen derimod fornedrelse samt igen landsforvisning og ærestab.[280] Retten omtales som at

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 115 09-08-2021 12:49:59

være gældende i kongens gårde og slotte, og være en ret der ærede mændene der kom der, tillige med Råderne samt andre adelsfolk. Som det har været antaget i dette værk, da har denne gårdsret angiveligt også været gældende praksis på adelsfolkenes ejendomme. Der forefindes dertil et kildebelæg for at dette har været således i al fald i en senere periode, nemlig Frederik II`s gårdsret, hvoraf det fremgår af forordet til denne, at reglerne har været gældende på også adelsfolks gårde:

”hollis paa alle wore oc Kronenns slotte oc gaarde udi wore riger Danmarck oc Norge, sammeledis udi Kiöbstederne, huor wii eller wor Marskalck mett wore Hoffzinder oc Folck ligge, oc thesligeste paa Adelens gaarde offuer alle forneffnte wore riger och lande, huor the selff holle hus eller theris befalningsmend oc fogether mett theris folck forsamblit ere, ligeruis som wii thennd haffue oc holde paa wore slotte, feste oc gaarde, wed alle ord, pungter oc artikle, som hereeffther fölger.”[281]

Det ses således at retten også var gældende på adelsfolks gårde i Frederik II`s tid. Om gårdsretten har været anvendt på alle adelsfolks ejendomme allerede på Vederlagets tid kan man diskutere. Saxo påstod jo som nævnt at Vederloven spredte sig som måske et uformelt regelkodeks til også mænd af lavere stand, ja ligefrem til bondestanden, men spørgsmålet er om dette sidste har sin rigtighed, og hvis, om det stadig var gældende også længere fremme i middelalderen.

I denne bog tænkes hertil Vederloven, eller som Sven Aggesen benævner denne, ”hirden eller lejrens lov,” at skulle forstås som en gældende ret for alle de steder hvor kongen, og de større adelsfolk- opholdt sig, hvad enten dette har været om bord på et skib, i en midlertidig militær lejr, eller på en ejendom, egen eller en andens. Dette synes at fremgå af både Frederik II s og Erik af Pommerns gårdsretter, idet det stadfæstes i sidstnævnte at denne ret gjaldt hvorend kongen opholdt sig, hvad enten dette var ”i garthen eller köpsted och ær thet so with e som koning eller hans folk ær.”[282] På samme vis kan det tænkes at denne regel har været gældende for også adelsfolk og disses mænd, som det sås i Fredriks II`s ret. Udbredelsen af den nok oprindelige gårdsret primært knyttet til kongsgårdene til også adelsfolks gårde tænkes af Poul Johannes Jørgensen at havde været ”bekræftedes ved Gårdsretten af 1562” og denne mente at udvidelsen endog var langt større: ”Også i klostrene ses den at havde anvendt.”[283]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 116 09-08-2021 12:49:59

Selvom Erslevs påstand om Vederlovens endeligt i Erik Glippings tid ikke synes at kunne støttes, så påstås det i Frederik II`s ret, at loven havde været ude af brug et stykke tid, og nu skulle reintroduceres med en del forbedringer:

”att thend skick oc ordning, som kaldis Gaardzretten, oc for nogen lang tid siden forleden aff wore forfedre, framfarne konninger udi Danmark, skickit oc udgiffuit er, skall paa nogen tid were nederlagt oc icke saa rettelig ved magt holdit, som tilbörligt haffde werit: Tha haffue wii nu same Gaardsrett ladett offuerweie oc for gott anseet, att thend igien oprettis oc effther thene tidz leilighet mett nogre ny artikler forbedret.”[284]

Lignende introduktion er dog tillige set i alle de foregående gårdsretter inklusiv Vederloven og spørgsmålet er om der ikke her blot er tale om en styrkelse af allerede eksisterende gårdsretter mere end en genintroduktion af bortfaldede.

I naboriget Sverige ses den første overleverede gårdsret at dukke op i året 1319 med den svenske kong Magnus Eriksson som udsteder. Magnus Erikssons gårdsret anstiller regler for den rette opførsel og sanktionere mod eksempelvis brugen af ukvemsord, tyveri og drab. Som i de føromtalte danske Vederlag, forordninger samt gårdsretter ses 40 marks bøden at være til stede omend dog, som også i Erik Glippings Forordning for Skåne, 3 marks bøden fortsat består for visse forseelser.[285] Dette i modsætning til de øvrige danske områder hvor 3 marks bøderne blot er at finde i Landskabslovene, men ikke optræder i yngre håndfæstninger og forordninger for områderne. Også fra Norge ses tidlige gårdsretter fra allerede det sene 1200 tal, nemlig kong Håkon Magnussons Borgararéttr.

Et andet spørgsmål er hvem gårdsretterne er henvendt til? Hvilke sociale grupper har skullet disciplineres, og hørte disse til høj- eller lavadelen, eller til adelen overhovedet? For at besvare spørgsmålet vil den såkaldte Vederlov studeres nærmere. Det har tidligere i værket været fremhævet at man i middelalderen var ganske optaget af at sætte et skel mellem på den ene side en grov og upassende opførsel som oftest sidestillet med en form for forældet vikingeadfærd der ikke længere blev anset som tidssvarende, og dette i kontrast til på den anden side en ønskværdi og idealiseret dannet og høvisk adelskultur hvor rang, ære og social status var særligt vægtet. Hvis Pierre Bourdieus teori bringes ind, da må det fremhæves at det forudsættes at medlemmerne af

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 117 09-08-2021 12:49:59

et givent socialt rum var i stand til at afkode og forstå spillereglerne qua disses habitus. Det synes derfor unødvendigt at skulle nedskrive adfærdskodekser, idet hele meningen med den eksklusive distinktion, det at tilhøre et fællesskab ved at være i stand til kunne opfatte og forstå reglerne, i modsætning til de der ikke kunne og derfor ikke hørte til, da ville bortfalde. Men årsagen til at man måske har ønsket at åbenbare spillets regler for andre kan da måske skyldes at nye grupper uden tilsvarende habitus har fundet vej ind i de royale og adelige borge, eller at yngre adelsfolk hvis bevidsthed om egen habitus endnu ikke var vækket, måske har skullet have en hjælpende hånd. Det kan også være at adelskulturen har spredt sig uens over de forskellige lande, hvor adelen havde besiddelser og indflydelse, og man derfor har ønsket at fremme en ensartet forståelse af reglerne for en god adelsmands og -kvindes opførsel. Lad os begynde med at se nærmere på Vederloven og dens bestemmelser.

I Saxos udgave af Vederloven som indgår i *Gesta Danorum*, bog 10, fortælles det om indførelsen af Vederloven, at dette skete i Knud den Stores tid, hvad enten dette har været en pure tradition eller en historisk realitet. I forbindelse hermed beretter Saxo at krigere i et stort tal sluttede sig til Knud den Store, men at ikke blot udgifterne til at holde en sådan krigerskare, men tillige deres indbyrdes stridigheder og dårlige opførsel blev vikingekongen for meget. Af den grund oprettede han en ny gårdsret. En af de væsentligste nyvindinger ved denne lov var indførelsen af placeringer ved hof-bordet efter hvornår krigerne var indtrådt i krigstjenesten, således at de som havde været længst i tjenesten fik hædersplads erne. Formålet hermed var at vise militær rang, eller som Saxo udtrykker det:

"Når de ældste i hirden skulle have hædersplads en ved bordet, skyldtes det at hvis de satte sig på må og få, ville man ikke kunne se forskel på deres [mændenes] fortjenester. "[286]

Straffen for at bryde denne regel var en rettergang ved tinge som kunne føre til bortvisning fra den militære tjeneste i vanære. Den således forholdsvise hårde straf for føromtalte brud på Vederloven, samt mindre lignende forseelser i samme lov, begrunder Saxo således:

"Foragt for militær rang var noget der forargede kongen voldsomt, for en kriger der ikke forstod at respektere en ligemand, ville efter hans mening heller ikke vise en overordnet megen respekt."[287]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 118 09-08-2021 12:49:59

For langt værre brud på loven, det være sig vold mod andre med enten våben eller hænderne, eller det at vriste noget ud af hånden på en anden, eller rive denne i håret!, faldt der langt hårdere straffe, som kunne ende med tab af ejendom, jord, funktioner i hæren samt ære. For det vel alvorligste retsbrud, højforræderiet, kunne skadevolderen bede kongen om afholdelse af rettergang. Om dette beretter Saxo:

"Hvis den anklagede der skulle trækkes for retten, besad ejendom, ville de [stævningsmændene] normalt overbringe stævningen en gang hjemme hos ham selv og to gange i kongens gård ved hans plads ved bordet, hvad enten han var til stede eller ej. Hvis han ingen gård havde, skulle han stævnes tre gange på det sted hvor han plejede at sidde i kongsgården."[288]

Ifølge Saxo foretrak kongen at lovens strengeste straf som udgangspunkt skulle være landsforvisning og ikke døden, idet kongen gerne ville udvise mildhed, tillige med at straffen som udstødt ville være vanærende og skamfuld, hvilket kongen anså som værre end døden. Om straffene fortæller Saxo generelt at når disse skulle udføres "blev der ingen hensyn taget til familiebånd eller slægtsskab." Og tilsyneladende heller ikke til kongen, for i Saxos udgave af Vederloven, og i modsætning til den anonyme udgave af Vederloven tilskrevet Knud VI, er den første der overtræder Vederloven Knud den Store selv, idet denne myrder en af sine hirdmænd i fuldskab. Ifølge teksten kaster kongen sig efterfølgende på knæ foran mændene, og udtaler at han har besluttet at det skal være hirdmændene og ikke kongen selv, der skal sanktionere forbrydelsen. Hirdmændene vælger dog at give domsmyndigheden *tilbage* til kongen, skriver Saxo, idet de mente at hans ydmyghed havde været straf nok. Selvom Vederloven fremstilles som en militær lov gældende lige for alle uagtet adelig eller kongelige slægtskaber, da har kongen således været anset for at være højeste juridiske instans på samme tid og adelsfolkene har valgt at respektere dette frem for at følge Vederlovens bestemmelser.[289]

Vederlovens regler fandt som nævnt ifølge Saxo udbredelse langt uden for kongens gård:

"Hele denne strenge justits bredte sig senere fra kongsgårdene til den daglige omgangstone i noget laverestående husstande, og det var længe normalt blandt mænd af lavere stand at efterligne deres foresattes disciplin."[290]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 119 09-08-2021 12:49:59

Hvis der ses på den anonyme Vederlovtekst tilskrevet Knud VI og ærkebiskop Absalon, da angives i denne at:

”Dette er Vederloven, som Knud konge Valdemars søn og Absalon ærkebiskop skrive, således som den var i Gamle Knuds dage.”

og dette udgør indledingen på denne udgave af Vederloven, og det berettes dernæst at Gamle Knud, og dermed Knud den Store, havde en hird sammensat af mænd fra alle de lande, som denne var konge over, nemlig ”Danmark og England og Norge og Samland.” Det sidste område har Jørgen Olrik identificeret som det nuværende Preussen.[291]

Hvor Saxo lod allerede Knud den Store bryde Vederloven som den første, da udsiger denne udgave at Vederloven stod ”uspildt i otte kongers dage,” og først blev brudt i kong Niels tid (1104-1134), men da ikke af kongen selv, men derimod af en adelsmand, Sven Aggesens bedstefar, den jyske stormand Kristiern Svenssøn som ”hug Thure Doke.” Straffen herfor var udstødelse af Vederlaget ”med niddings navn,” det vil sige med tab af ære, og dertil landsforvisning fra alle de lande som kongen herskede over. Denne ender dog ikke som forstødt fra Vederlaget, idet en anden jysk adelsmand, Bo Hedinssøn fra Vendsyssel og flere andre ældre mænd, foreslår, da der intet fortilfælde endnu har været, at ændre lovens sanktion til blot en bødestraf for hug og sår, nemlig den anseelige sum af 40 mark til kongen, 40 mark til de øvrige vederlagsmænd, og til den skadelidte, 40 mark samt to mark guld i gørsum. I fald denne straf har skullet være realiserbar, da har Vederlagsmændenes antal nok ikke været stort. Det fortælles endvidere at der i kong Niels dage blev begået endnu et Vederlagsbrud, igen udført af adelsfolk og med igen samme bødestraf som sanktion, ”og siden er mange bøder bødede efter den samme vedtægt, hvorefter Kristjern bødede.” At bødestraffen kommer på tale og foreslåes som et alternativ til udstødelse skyldes hertil Kristierns frænder, som fandt det ”ondt at være,” at fuldføre den oprindelige straf med landsforvisning og tab af ære, og i stedet ønskede en bødestraf, da flere af Kristierns brødre var gejstlige, nemlig ærkebiskop Asser af Lund samt Sven biskop af Viborg, såvel som at to andre brødre samt Kristierns far, alle tre var høvdinge.[292] Der er således at gøre med højadelsfolk hørende til magnatgruppen. I modsætning til Saxos tekst lægges der her stor og åbenlys vægt på hensynet til ædel byrd og lovbryderens og dennes slægts ære. At opretholde en slægts

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 120 09-08-2021 12:49:59

ære genfindes i Landskabslovene, nemlig i Skånske Lov, hvor der til sammenligning ses at når en mand har "bødet for manddrab," kræves det at denne gav arvingerne til afdøde en lighedsed med 12 mænd fra egen slægt og:

"de skal ikke sværge paa relikvier, men paa bog. Han skal bede Gud og den bog, som den anden bærer frem for ham hjælpe sig."

Baggrunden for lighedseden forklarer Anders Sunesen i dennes parafrase over Skånske Lov:

"Men lighedseden kræves altid så meget ihærdigere, som ved den de krænkede ligestilles med de krænkede, hvorved den ringeagt tykkes at ophæves, som plejer at blive de forurettede til del som følge af den overlast, de har måttet døje af de forurettende; ti kloge folk lægger altid mere vægt på uplettet rygte og på skyldig æresoprejsning end på pengebod."[293]

Denne lighedsed har endvidere nok skulle hindre blodhævn.

Som hos Saxo genfindes tillige straffen med at rykke en plads ved bordet, nemlig som sanktion ved mindre tvister, for eksempel klagemål over at blive gjort uret, som er blevet bevidnet af Vederlagsmænd med helligdomsed. Denne ed høres tillige om i Skånske Lov, nemlig i det tilfælde at en mand giver slag eller sår til en anden:

"da skal han alene sværge lighedsed med den samme edsformular, som er foreskrevet ved manddrab, men sikkerhedsed skal ikke gives, når manden ikke er dræbt."[294]

Anders Sunesen uddyber sikkerhedsed i denne forbindelse, og forklarer at når 1/3 af boden er erlagt, ydes dertil 1/3 af sikkerhedseden, trygh, hvilket i praksis betød at fire mænd fundet iblandt den dræbtes slægtninge skulle sværge at de ikke ville hævne drabet. Det har tilsyneladende været nødvendigt stadig at forhindre blodhævn, så helt borte var hærværksforbrydelsen ikke i det skånske område, og i ej heller i de øvrige danske områder ifølge Landskabslovene, selvom tendensen mod i stedet 40 marks bøder begynder at gøre sig gældende.[295]

Ovenstående ritual foregik i praksis ved at 12 mænd aflagde ed ved sidste betaling af boden, men før dette skulle dog også 12 mænd fra drabsmandens frænder:

"rørende ved en fremlagt hellig bog – sværge på deres sjæles salighed."[296]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 121 09-08-2021 12:50:00

Hvis der vendes tilbage til Vederloven, da hævdes om dennes tilkomst i den anonyme udgave af Vederloven, at Knud den Store udfærdigede regelsamlingen sammen med Øppe Snille af Sælland og Eskil Øppesøn, angiveligt to stormænd. Der fortsættes:

"Og fastsatte han dette [kongen] for det første, at kongen og andre højfornemme mænd, som hird skulle have, skulle være deres mænd hulde og blide og give dem rettelig deres sold."[297]

Til gengæld skulle mændene være deres herre tro og lyde alle hans bud. Der ses her at adelsfolkenes havde indflydelse på loven, og at samarbejdet mellem kongen og de adelige "råder," har været vægtet i denne tekst til forskel fra Saxos tekst. Det er tillige også bemærkelsesværdigt at Vederloven gøres til en almen regelsamling gældende for enhver hird, uagtet om hirdens herre var konge eller adelsmand. Forholdet mellem en herre og dennes mænd betones hertil langt kraftigere i denne tekst:

"Hænder der nogen den skændsel og vanskæbne, at vorde trosviger og øve Judasværk med onde råd mod sin herre, da har han forgjort sig selv og alt det han ejer."[298]

Det er hertil bemærkelsesværdigt at den anonyme udgave af Vederloven fremsiger at en mand kan udstødes *af* Vederlaget. Hermed gøres Vederloven til mere end blot en lov eller regelsamling – det bliver et fællesskab. Udstødelse af Vederlaget sker i praksis med bevidnelse af to Vederlagsmænd som sværger på hellige relikvier, den føromtalte "helligdomsed," på at den stævnede er skyldig i anklagen. Tør ingen Vederlagsmænd vidne i sagen, da anvendes da jernbyrd. Ydermere er det specielt for denne udgave af loven, at den er forbundet med særlige administrative enheder, kaldet svet, idet dersom kongen ifølge teksten ønsker at udstøde en mand:

"af [Veder]laget, da skulle han først i sin gård med to [Veder]lagsmænd lade ham i hans svet og i hans fjerding stævne til Huskarlestævne."[299]

Det er således blot i denne Vederlovsret at disse enheder optræder. Det har været hævdet at svet er af fransk oprindelse og er en betegnelse for et følge, hvormed det da kan sidestilles med lith. Fjerding optræder gentagende gange i kilderne som blot en fjerdedel af noget; en fjerding af et herred for eksempel.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 122 09-08-2021 12:50:00

Det må endvidere forstås ud fra omtalen af Vederloven at der er at gøre med en aftale mellem huskarle og deres herrer, og at dette fællesskab har inkluderet både herrer og mænd bundet til disse ved edstagning. Der synes i al fald standsmæssigt at være stor afstand mellem den første Vederlovs-bryder i denne Vederlovstekst, Kristiern Svenssøn, og den næste, Agge Thver fra Varde, som med hug forvoldte skade på en bryde, Esge Ebbesen, som begge, ud fra deres positioner og embeder, synes at havde tilhørt lavadelen. På den skadevoldte Esge Ebbesens vegne undgår Agge igen også udstødelse af Vederlaget og landsforvisning, da adelsmanden Vide Staller beder om at sanktionen blot bliver en bødestraf.[300] Det kunne tyde på at disse sidstnævnte mænd har været mænd der har været under en herre, snarere end herrer selv. Det ses således igen, som angivet i Saxos tekst, at bestemmelserne i Vederloven gjaldt alle uagtet rang, fra kongen og ned til bryde og staldmester. Termen huskarl kan således ud fra denne tekst forstås som værende en mand i et edstagen forhold til en herre, hvoraf sidstnævnte kunne være af højadelsslægt eller kongelig.

Hvad angår det føromtalte Huskarlestævne da ses i den anonyme Vederlagstekst at der i Huskarlestævnet afgøres en række brud på Vederloven, såsom de føromtalte mindre voldssager, "Hug og Sår" eksempelvis, men dertil også mindre tvister mellem mændene i Vederlaget, og sågar "trætter om jord eller boran," hvor sidstnævnte betegner røveri i egen gård. Det må formodes at stævnet består af huskarlene, men at disses herrer har haft indflydelse på udfaldet af afgørelserne i stævnet. I al fald fortælles det at Vederloven, som er Huskarlestævnets juridiske grundlag, "blev ærlig vedtagen mellem herren og hans mænd," hvormed det igen fremhæves at loven er gældende for ethvert forhold mellem en herre og dennes mænd. I denne udgave angives det tillige at tjenesteforholdet til en herre kan opsiges én gang årligt, nemlig på "ottende dags aften i julen....så kan han siden anden herre tjene."[301]

Det må tænkes at Vederlagsretten har været gældende i alle denne form for relationer mellem herrer og disses mænd, men tillige også at alle, herre såvel som huskarle, havde bestemte pladser når de gæstede kongens gård, idet sanktionerne også indbefattede ændringer i placering i, ikke enhver herres, men blot kongens gård.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 123 09-08-2021 12:50:00

Hvis der ses nærmere på Sven Aggesens Vederlovtekst, da fortæller Aggesen selv at dennes udgave af Vederloven er en oversættelse af den anonyme tekst der ifølge Aggesen var skrevet "i sammentrængt korthed" i ærkebiskop Absalon af Lund og Knud VI`s tid, hvormed Aggesens tekst dateringsmæssigt ligger efter denne konges tid, selvom man i dele af forskningen har tænkt at teksten var ældre og fra cirka 1185. Tilsyneladende har Sven Aggesen især ønsket at udvide teksten for at kunne formidle for dennes samtid Vederlovens oprindelse og funktion, for den er blevet betydeligere længere end i al fald den til nutiden overleverede kopi af den anonyme Vederlovstekst, og med langt fyldigere detaljer. Der fås således et større indblik i Aggesens samtids opfattelse - og mulige anvendelse af Vederloven i praksis. Sven Aggesen begrunder indledningsvis tilblivelsen af Vederloven som funderet i at man i fortiden har ønsket at:

"Oldtiden, der jo har efterladt os, efterkommerne, meget, som den havde udfundet ved omhyggelig granskning, har også stræbt at drage omsorg for det om Kongehoffet samlede hærsamfunds og stalbroderskabs tarv, for at ikke den tøjlesløse ungdom i Krigersamlaget, når den var i besiddelse af uhæmmet frihed, skulle kunne udæske hinanden ustraffet ved gensidige krænkelser. Thi for at holde de ildesindedes frækhed i tøjler, har den fastslået udstedelsen af den lov, som den i sit eget tungemål har kaldt Witherlogh; den kunne vi i det latinske sprog, om end med et navn, der ikke fuldt ud svarer til hint, kalde Lex Castrensis et militaris, d.v.s. Lejr- og Krigerloven, eller Lex Curiæ, d.e. Kongsgårdsloven."[302]

Ganske mange oplysninger forefindes i dette tekststykke. Aggesen opfatter således loven som værende en forordning rettet mod militæret eller krigerne, og fremhæver dertil at disse krigere er samlet i en form for stalbroderskab. Aggesen kan ikke finde en direkte latinsk oversættelse af Witherlogh, men vælger ud fra dennes forståelse af hvad Vederloven er i stedet at finde en passende betegnelse, her termen Lex Castrensis et militaris, en lejr -eller krigerlov, altså en regelsamling for ikke blot krigerne, men for krigere der er samlet i en form for lejr eller i et andet fællesskab, og det må formodes at dette sker ud fra Vederlovens funktion i praksis i dennes egen tid. Lex Curiæ finder Aggesen tillige anvendelig som et synonym for Vederloven, og oversætter dette til Kongegårdsloven. Der forekommer således en form for sidestilling af lejr og kongsgård – og Aggesen taler tillige her om et hof. Hvis dette skal give mening så må denne sideordning skulle forstås som at Vederloven har været en lov der var gældende for krigerne når disse var samlet i enten en militærlejr eller på en kongsgård. Det kan dog

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 124 09-08-2021 12:50:00

også tænkes at dette skal udlægges som at den første hirdlov blev nedfældet og var gældende i specifikt kong Knuds gård, men at denne siden, som fremført i den anonyme udgave, blev en mere almen gældende lov eller regelsamling for alle herrer med et følge, og at Vederloven har været gældende ret i enhver herres [militære] *husstand*.

Dernæst følger en række parafraser fra Saxos tekst, og enkelte fra den anonyme Vederlagstekst, blandt andet oplysningerne om Knud den Stores udvælgelseskriterier i forhold til krigerne. Mændene i Vederlaget omfattede ifølge Aggesen blandt andet "de gamle hirdmænd ved Kongens hof, dem, som også nu til dags kaldes med riddernavnet, [milites]." Herefter følger fortællingen fra Saxo om hvorledes det var forventet at mændene burde opføre sig, når de ikke havde deres våbendragere og tjenere hos sig og alene måtte føre deres heste til vandingstruget. I begge tekster anvendes termen milites, men hos Aggesen fås således den ekstra oplysning at milites var de ældste krigere, og at disse således havde tjenere og andre mænd under sig.[303]

Angående Vederlovens praktiske tilblivelse da fortæller teksten at Knud den Store tilkaldte "højvisemænd" til sig, nemlig igen "Øpe Sællandsfar med tilnavnet den vise," og dertil hans søn Eskil, som ovenikøbet ikke blot skulle bidrage med råd, men også fungere som skrivere for kongen. Olrik mener at dette må havde betydet at de indtog et officielt embede, men manuskriptet lader forstå at de to mænd var de eneste Knud den Store turde betro dennes hemmeligheder til både ved råd og nedskrivning.[304] Om optagelsen i Vederlaget da udvælges mændene efter om de enten havde et "berømmeligt stamtræ eller havde rigelig overflod på formue." Det fremhæves tillige i teksten at man tilstræbte at indføre en form for hierarki, idet det høres at Knud den Store besluttede:

"at sondre krigernes skare, hvori tidligere al orden og rækkefølge var ligesom udvisket, så der ingen forskel var mellem dem indbyrdes, efter deres fortjenesters beskaffenhed og deres manddomsevners prøvethed."[305]

Lignende udvælgelseskriterier ses angivet i en anden kilde fra perioden, nemlig i Knud den Helliges martyrhistorie, hvoraf det fremgår at kongen i forbindelse med et planlagt Englandstogt, ønskede at udvælge de "bedste mænd i dette kongerige, dem, der udmærkede sig mest ved troskab og dygtighed," som krigere til togtet. Endvidere var det kongen magtpåliggende, ifølge helgenlevnet, at disse krigere hertil skulle opnå

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 125 09-08-2021 12:50:00

optugtelse i fromhed, og hertil skulle mændene opøves til at opnå fysisk og psykisk disciplin:

”Tanken jo var, få disse krigeres sind øvet og opdraget ved nattevågen og ængstelser, sult og tørst, kulde eller andre besværligheder, at ikke, som det var gået indtil den tid, under et letsindigt liv syndige og uretfærdige tanker skulle opkomme hos dem som en frugt af yppighed og fedme, og de så skulle skeje ud efter deres hjertes tilbøjelighed.”[306]

og hertil opnå viden om dannelse og den rette adfærd:

”Ved disse selv samme love er der nemlig også truffet foranstaltninger imod, at nogen skal plette den udmærkede hærmandsstillings strålende glans med uvidenheds smuds. Det sømmer sig nemlig for mænd af berømmelig æt at leve med hæder og ikke ved uvidenheds dvaskhed sværte deres adelige navn.”[307]

I Aggesens tekst nævnes tillige straffen med at rykke flere pladser ned ved bordet, som det sås hos Saxo, men her ses tillige denne straf fremlagt også som en almen gældende straf der blev iværksat når en mand havde overtrådt loven tre gange, og stadig ikke ville tilrette sig. Lovbryderen skulle da:

”sidde på den nederste plads af alle, og enhver måtte da efter eget tykke kaste ben på ham. Han må heller ikke nyde drikke eller spise i fællesskab med nogen anden, men skal alene for sig nøjes med sin egen disk og sit eget bæger.”[308]

Kongen kunne dog ”tage nogens hensynsløshed under sin beskyttelse” ved at give denne førstesædet ved siden af kongen, hvorefter denne var under kongens gunst og beskyttelse. Men i så fald ville lovbryderen da miste ”al støtte fra sine fæller i Krigersamfundet og helt udløst af sin tidligere retsstillings bånd.”[309]

Selvom Aggesen hævder at havde fundet det anonyme manuskript tilskrevet Absalon og Knud VI, da afviges fra dette manuskripts oplysning om Kristiern Svenssøn som den første lovbryder, og i stedet ses, som i *Gesta Danorum*, Knud den Store at være den første. Dette kan skyldes at Sven Aggesen er tænkt at være barnebarn af Kristiern Svenssøn. Men modsat Saxo er det ikke kongen, der tager initiativet til at foreslå en mildere dom, men derimod adelsfolkene:

”Herover blev hele skaren så voldsomt oprørt, at den ikke afholdt sig fra at gribe til våben, idet dens afdelinger strømmede sammen fra alle kanter. Men da det var blevet bekendt, at det var kongens hånd,

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 126 09-08-2021 12:50:00

der havde begået dette drab, holdt de stævne og drøftede her med ængstelig overvejelse, hvad der var at gøre."[310]

Ængstelsen skyldtes ifølge teksten at de var i tvivl om kongen skulle lade livet eller gives nåde. I manuskriptet fra Gertzs hånd tilføjes det at adelsfolkene under denne samling havde:

"indbyrdes afvigende meningsudtalelser:..... Thi hvis kongen underkastedes domfældelse, ville de ret som hovedløse kættere og forløbne landstrygere blive udjagne af det fremmede land; [England] men på den anden side, hvis der vistes kongens ærværdighed overbærelse, ville der efter det givne eksempel på retsbrud og påfølgende overbærelse kunne blive begået lignende forsyndelser af de øvrige."[311]

Adelsfolkene beslutter dog i Stephanius udgave af Sven Aggesens Vederlovstekst at:

"deres høje konge skulle knæle ned på en hynde, der blev udbredt midt i forsamlingen og her vente dommens nåde eller strenghed. Da så dette var sket, rejste de kongen op og tilstod ham tilgivelse og nåde for overtrædelsen."[312]

Dette udføres ifølge Stephanius manuskript mens de enstemmigt råber at fremover skal ingen kunne tilgives, og ingen kunne fremefter ej heller "ved nogen som helst bøde kunne sone." Den eneste straf ville være enten døden eller landflygtighed og fredløshed samt udstødelse af hærmandslaget ved "niddings navn."[313] Adelsfolkene gives således her i begge de førnævnte manuskripter af Sven Aggesens tekst en fremtrædende rolle i domsafsigelsen, og kongen behandles omtrent som ligemand i forhold til Vederlovens bestemmelser. Tvivlen hos adelsfolkene skyldes ifølge det mere detaljerede restituerede manuskript, at brudet på Vederloven sker i England, og man frygtede tilsyneladende konsekvenserne her ved drabet på en konge – og tilmed en kristen konge.

Stormændenes rolle som rådgivere er fremhævet hos Aggesen, som det også sås hos Saxo i *Gesta Danorum*, og var dertil en allerede veletableret praksis i både Saxo og Sven Aggesens egen samtid. Kongen kan ikke regere alene, men har brug for adelens støtte, og det samme gør sig gældende den anden vej rundt. Men relationerne er mere komplekse, og den uenighed som det restituerede manuskript fremlægger afspejler meget vel de interne stridigheder i adelsstanden, og de mangeartede forbindelser og

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 127 09-08-2021 12:50:00

relationer mellem forskellige slægter, til hverandre og til kongeslægten og dens mange forgreninger. Magt har været en svær balancegang at opretholde, og det har været nødvendigt at kunne forstå det sociale spil. Et drab på en konge har i denne periode kunnet udløse magtforskydelser langt ind i adelsstanden, og havde ændret på det allerede etablerede sociale system internt i adelsstanden, som nye adelsslægter måske har kunnet vinde fremgang ved.

Som i Vederlovsteksten tilskrevet Knud VI og Absalon fortælles dernæst at loven forblev ubrudt i flere kongers tid, og først krænkes i kong Niels tid. Om dette berettes endvidere i det restituerede manuskript at "blev kongen rådvild i sin dom," fordi kongen mente at:

"det ville skade hans kongedømmets magtfylde og være til men for dets ukrænkelighed og derhos også, at det ville vække modvilje såvel hos selve Christierns samtlige slægtninge som hos Rigets [andre] stormænd."[314]

og igen betones det at Kristierns to brødre var gejstlige og at dertil to andre brødre og far hørte til blandt "Rigets førstemænd og øverster." På samme vis er det igen Bo fra Vendsyssel der foreslår en ændring af loven, nemlig i stedet bødesatser lig de i den anonyme udgave af Vederloven fremsatte, idet denne og andre "oldinge" blev spurt om de havde kendt til tidligere overtrædelser af Vederloven siden Knud den Stores. Sven Aggesen ses således at havde kombineret de to forlæg, således at Knud den Store gøres til første, og Kristiern Svenssøn den anden, lovbryder.

Det bemærkes tillige at det berettes at mændene efter Knud den Stores udåd kommer tilløbende fra flere forskellige hærenheder eller -afdelinger, hvilket umiddelbart giver et indtryk af et velstruktueret militært system, men det kan dog ikke udelukkes at der her blot er at gøre med forskellige følger hørende til bestemte herrer. Om forholdet til en herre fortælles det, således som det også sås hos Saxo og i den anonyme Vederlovstekst, at dette kan opsiges en gang årligt, hvorefter det er muligt at gå over til en anden herre. I Sven Aggesens tekst angives tillige bestemmelser vedrørende betaling af sold. Dette ses tillige i den anonyme Vederlovstekst. Denne skulle ifølge Sven Aggesen betales når "nytten eller nødvendigheden krævede det" så at mændene når de havde fået "betalingen for deres

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 128 09-08-2021 12:50:00

krigertjeneste" skulle gøre gengæld ved at være deres herrer tro og adlyde disses bud og foreskrifter: "Thi ikke med grund kan den stille fordring, som ikke yder, hvad han skylder."[315] Dette reducerer effekten af edstagningen, som ellers ofte er antaget at være det væsentligste element imellem en herre og dennes følge af krigere, og det synes snarere som at der var tale om en art "kontraktlig" relation, hvor herren måtte betale for at få ydelsen fra dennes krigere. Udbetalingen af sold måtte dog heller ikke være for ødsel, som det ses i *Gesta Danorum*, hvor Saxo kritiserer kong Erik Lam for at øde formuer væk på sold. Huskarlestævnet er nævnt, og dette i forbindelse med afgørelser vedrørende mindre forseelser såsom spot og hån samt mindre stridigheder. Sanktioner for brud på sidstnævnte var at rykke en plads ned ved bordet. Ifølge teksten var Huskarlestævnet et møde, eller samtalemøde, hvor alle lagsbrødrene hørende under Vederloven stævnede sammen. Det forstås at disse domme, som man mente skulle tages i optrækket inden de udviklede sig til det værre, blev henlagt til disse møder, som således måtte havde foregået med også andre dagsordener. En anden oplysning vi får hos Sven Aggesen om Vederlaget er at medlemmerne heraf er at betragte som "husfæller" og i Stephanius manuskript fortælles det at:

"Da kong Knud nu havde forenet folk af så afvigende sæder og skikke i én husstand, [familiae] var det nødvendigt, at den store konges hær, som jo var samlet sammen fra forskellige folkeslag, (nemlig fra alle de riger, som lå under hans herredømme), og hvis sæder var umådelig vekslende og uensartede, blev tvunget til at overholde en ensartet gårdstugts regel."[316]

I det restituerede manuskript tilføjes om de nævnte riger at disse var de "som vare hans retsstyrelse undergivne" og at "krigernes skikke" var så forskellige at det medførte splid, som derfor skulle neddæmpes. Hermed ses Vederloven at forsøges gøres til en for hele kongeriget ensartet regelsamling, som måske skal ses som en modsætning til de tilstande der rådede på Aggesens tid, hvor man må tænke at de enkelte lande stadig havde divergerende love og traditioner. Hos Saxo høres det at kongen [Knud den Store] bemærkede:

" hvor forskellige de var af både nation (latin. natione), sprog og væsen [om uromagerne](de følelser der drev dem var vildt forskellige og temmelig uklare: hos nogle var det vildskab, hos andre misundelse, hos atter andre ligefrem had)."[317]

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 129 09-08-2021 12:50:00

Rigerne, eller "nationes" her omtalt tænkes nok ikke blot at havde refereret ensidigt til blot de under de senere Landskabslove benævnte lande, men det kan måske også i Aggesens tid tænkes at et følge kunne bestå af mænd fra også utlande og andre områder underlagt Kongeriget, eksempelvis hertugdømmet? I den anonyme udgave af Vederloven fra angiveligt Knud VI`s tid ses ingen lignende udsagn, og hos Saxo betones det at mange af disse slagsbrødre måske nok udmærkede sig ved mod og kampgejst, men at det var sjældent at dette var kombineret med *dannelse*, "castrensis discipline." Det høres endvidere at pladsen ved bordet var bestemt efter ikke blot tjenestetid og alder, men tillige efter "forrang i adelsslægt."[318] Hermed fås tillige en slægtsmæssig rangering, som må havde favoriseret højadelen.

I Sven Aggesens Vederlovstekst er der hertil indsat regler for forræderi og drab på en herre og fyrste. I både denne del af Aggesens Vederlovstekst, såvel som afsnittet førhen omhandlende hug og sår på fæller, ses kristne elementer, idet Satan indtræder som den der lokker mennesket til "synd." Dertil fortælles det:

"Thi den, som forud var bleven oplært til at kives med sine stalbrødre indtil drabs fare, indlader sig til sidst også med fræk dristighed på at iværksætte anslag om forræderi mod eller mord på sin herre og fyrste."[319]

Hvor den anonyme udgave af Vederloven fra Knud VIs tid ikke havde disse regler indsat i hovedteksten, og hvor disse udelukkende forefindes i et senere tillæg med angiveligt ophav i kong Kristoffers tid, er reglerne her altså at finde i selve Vederlovsteksten. Det er endvidere spørgsmålet om vi med formuleringen "herre OG fyrste" blot her skal forstå at det drejer sig om en majestætsforbrydelse, eller Vederloven her angiver regler generelt for forræderi mod en herre? Som i de senere håndfæstninger, såvel som i Uppsala-manuskriptet, er der dog i alle tilfælde kun at gøre med anslag mod kongen, men når Vederlovens øvrige tekst og fordringer om relationerne mellem en kriger og dennes herre medtænkes, så ville det være nærliggende at forestille sig at reglen har gjaldt anslag mod enhver herre. Dette virker desto mere sandsynligt dersom disse herrer indskrænkes til blot at omfatte magnatgruppen, der var en forholdsvis lille gruppe af adelsfolk beslægtet eller på anden vis forbundet med kongedynastiet. Sanktionen for at bryde denne regel var dødstraf samt tab af formue når:

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 130 09-08-2021 12:50:00

”Kongen rejser beskyldning mod nogen for forræderi eller for den forbrydelse at have krænket den kongelige majestæt og vil have ham udvist af Hirdmændenes samfund.”[320]

Lovbryderen stævnes tre gange og kommer han ikke til Huskarlestævnet, da anses denne som værende domfældt i absentia og landsforvises tillige med at formuen inddrages. Kommer han derimod til Huskarlestævnet, da skal han dømmes med to hirdmænds ed på helligdommene, men i fald ingen tør gøre sidstnævnte, da skal han prøves med jernbyrd. Dømmes han skyldig er straffen landsforvisning. I denne forbindelse udføres et ritual efter at synderen har besluttet om denne vil flygte over land eller til havs. Når den straffede ikke længere kan ses på havet eller er skjult i en skov, skal hele mængden råbe tre gange som et symbol på at denne ikke længere er bundet af ”det gamle pagtforbunds rettigheder.” Og det tilføjes:

”Når dette er sket, er de underkastede denne bindende lovbestemmelse, at hvo som helst af dem, der senere hen møder ham og blot har en mand eller et våben mere med sig end han og desuagtet ikke går løs på ham, skal rammes af den samme soningsstrafs tab og derhos have det vanærende benævnelses ord, nemlig Niddingsord, på sig.”[321]

De tre Vederlovstekster giver således ganske mange oplysninger om den adfærd som man ønskede at fremme i periodens adelsstand, og hertil opnås også indblik i hvem Vederloven var rettet mod. Tilsyneladende omfattede dens medlemmer en bred skare af mænd hørende til Hoffet samt kongen, såvel som tillige mænd i et edsforhold til en herre, de såkaldte svorne mænd. Til Vederlaget hørte ydermere mænd som modtog løn eller sold for at udføre militære ydelser til en herre. Huskarle var navnet på begge disse grupper af mænd. Var huskarle hirdmænd eller herremænd? Det kan tænkes at huskarle blot har været en fælles betegnelse for de mænd der hørte til et gods eller slot, hvor de har indgået i en edsvoren eller lønnet relation til en herre som enten hirdmand, og dermed som del af et mindre personligt følge, eller som herremand, og dermed som del af den større gruppe af adelsfolk, der har deltaget i togter, i vikingetiden som en del af høvdingens lith, og senere som en del af adelsledingen.

Vi hører at både konge og magnater, såvel som også kongens embedsmænd, såsom stallere og ombudsmænd, også var omfattet af Vederlovens bestemmelser, og at denne således var rettet mod både høj og lav i gården, men samtidig betones det dog også at

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 131 09-08-2021 12:50:00

loven primært var lavet til at tugte ungdommen, og dertil til de som ikke forstod at opføre sig "militært dannet." Man må tænke at det sidste har gjaldt nye medlemmer af gården, som det ydermere kan tænkes ikke har været en del af adelen længe heller. I gårdsretterne møder vi ikke direkte en sammenstilling af laster og uønsket adfærd med det at være en viking, men det er dog de samme uønskede elementer man her forsøger at fjerne fra adelskulturen.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 132 09-08-2021 12:50:00

Noter til kapitel 6

252. Å. Holmbäck & E. Wessen, 1933, bd. I, s. XIX-XV.

253. M.Cl. Gertz, 1915, s. 5.

254. K. Friis-Jensen, 2005, bd. I, s. 10 samt 16-20.

255. K. Friis-Jensen, 2005, bd. I, s. 31-32.

256. J. Olrik, 1900-1901, s. 91.

257. J. Olrik, 1900-1901, s. 99.

258. J. Olrik, 1900-1901, s. 98.

259. J. Olrik, 1900-1901, s. 68-69 samt K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 11 stk. 13.5 samt 14.2, s. 48-50.

260. P. Skautrup, 1941, bog 3, kap. 22, s. 130-131.

261. Å. Holmbäck & E. Wessen, 1933, bd. I, s. 46.

262. K. Robberstad, 1952, bog X, kap. 5, s. 174.

263. K. Robberstad, 1952, bog X, kap. 24, 50 samt 63, s. 186, 197-198 samt 203.

264. P. Skautrup, 1941, bog 2, kap. 114, s. 116-117.

265. E. Kroman, 1971, s. 107-177, særligt s. 129-130.

266. E. Kroman, 1971, s. 160 samt 167-177.

267. E. Kroman, 1971, s. 120.

268. A. E. Christensen, 1976, s. 80.

269. H. Paludan, 1977, s. 459.

270. E. Kroman, 1971, s. 44 samt 48.

271. E. Kroman, 1971, s. 59-61.

272. E. Kroman, 1971, s. 60.

273. K. Hørby & N. Lund, 1980, s. 224.

274. K. Hørby & N. Lund, 1980, s. 224.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 133 09-08-2021 12:50:00

275. K. Erslev, 1971, s. 119-120.

276. H. Paludan, 1977, s. 461.

277. K. Hørby & N. Lund, 1980, s. 234.

278. Kolderup-Rosenvinge, 1827, stk. 17, s. 34-35.

279. Kolderup-Rosenvinge, 1827, s. 36.

280. Kolderup-Rosenvinge, 1827, s. 35.

281. Kolderup-Rosenvinge, 1827, s. 37.

282. Kolderup-Rosenvinge, 1827, s. 28.

283. P. J. Jørgensen, 1974, s. 62.

284. Kolderup-Rosenvinge, 1827, s. 37.

285. E. Kroman, 1971, s. 148-177.

286. K. Friis-Jensen, 2005, bd. I, bog 10, stk. 18.4, s. 670-671.

287. K. Friis-Jensen, 2005, bd. I, bog 10, stk. 18.6, s. 672-673.

288. K. Friis-Jensen, 2005, bd. I, bog 10, stk. 18.8, s. 674-675.

289. K. Friis-Jensen, 2005, bd. I, bog 10, stk. 18.17 samt 18.19, s. 678-681.

290. K. Friis-Jensen, 2005, bd. I, bog 10, stk. 18.20, s. 680-681.

291. J. Olrik, 1900-1901, s. 92.

292. J. Olrik, 1900-1901, s. 96-98.

293. E. Kroman & S. Iuul, 1968, kap. 113, s. 39 samt J. Olrik, 1933, s. 530-531.

294. E. Kroman & S. Iuul, 1968, kap. 114, s. 39.

295. J. Olrik, 1933, s. 530-531.

296. J. Olrik, 1933, s. 530-531.

297.. J. Olrik, 1900-1901, s. 92-93.

298. J. Olrik, 1900-1901, s. 93.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 134 09-08-2021 12:50:00

299. J. Olrik, 1900-1901, s. 93.

300. J. Olrik, 1900-1901, s. 98.

301. J. Olrik, 1900-1901, s. 96 samt 94.

302. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 1-2.

303. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 8.

304. J. Olrik, 1900-1901, s. 107 samt note 1, s. 107.

305. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 5.

306. M. Cl. Gertz, 1907, s. 15.

307. J. Olrik, 1900-1901, s. 115.

308. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 10.

309. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 10-11.

310. J. Olrik, 1900-1901, s. 112.

311. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 16-17.

312. J. Olrik, 1900-1901, s. 112-113.

313. J. Olrik, 1900-1901, s. 113.

314. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 19.

315. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 12.

316. J. Olrik, 1900-1901, s. 106.

317. K. Friis-Jensen, 2005, bd. I, bog 10, stk. 18.2, s. 671.

318. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 9.

319. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 26.

320. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 26-27.

321. M. Cl. Gertz, 1916-1917, s. 29.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 135 09-08-2021 12:50:01

Kapitel 7

Bourdieus model

Som anført i kapitel 1 vil udvalgte kilder, her først og fremmest Vederloven samt Erik af Pommern og Frederik II`s gårdsretter, studeres og der vil blive lagt særligt vægt på de to kapitaler, militær kultur og stand. Formålet hermed er at besvare værkets hovedspørgsmål; Hvem gjaldt gårdsretterne for? Og fra hvilke sociale grupperinger kom disse? I tillæg hertil anvendes tillige andre kilder fra perioden som supplement. Det gælder blandt andet tidens Rimkrøniker, hvorfra der tillige kan hentes viden om adelskvinders dannelse. Lad os begynde med kvinderne og kulturen stand. Det fremgår af kilderne at det var forventet at der blev talt respektfuldt til en kvinde af høj byrd, om hun var gift eller jomfru. I Rimkrønikerne fremhæves det at dette ikke var vanligt tilbage i vikingetiden, hvor mændene gjorde nar af kvindagtighed og af følsomhed.[322] I de nævnte eksempler synes der at være tale om lavadelsmænd. I højmiddelalderen giver mændene selv udtryk for at de er følelsesfulde og ikke blot vilde drabanter, hvilket følgelig nok ses tydeligst i den høviske kærlighed. I de skandinaviske Rimkrøniker er den høviske kærlighed ikke så udbredt et emne, idet de skandinaviske kilder her primært er centreret om den politiske begivenhedshistorie, og glimt ind i hverdagskultur og adelens liv generelt blot dukker op i mindre omfang. Men Rimkrønikerne viser at det var vigtigt at tale "på høvisk vis" i henvendelserne til adelskvinder og til kvinder af kongeæt.[323] Stand skulle respekteres. Dette ses i også en kilde fra 1100 tallet, hvor et privat ledingstogt bestående af jyder, sjællændere og skåninge under rejsen ankommer til Bergen og her i fuldskab antaster en norsk adelsdame. Det medfører klækkelige bøder til mændene, måske følgende her en norsk stadsret, det vides ikke med sikkerhed.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 136 09-08-2021 12:50:01

Det fremgår dog af kilden, og som det også vides fra andre kilder, at Bergen var en stor havn med international handel og skibsfart, og at de mange skibe ankomne hertil med søfolk ofte gav anleding til lignende episoder, så det er tænkeligt at der kan havde været en lovgivning til at tæmme sømændene med.[324]

I perioden kunne en ugift adelskvinde være ejer af jord og ejendomme i et anseeligt omfang grundet tidens arveregler, såvel som at relationer og tilhørsforhold til de store adelsslægter og -dynastier har sikret denne anseelse. Omvendt var der også krav til adelskvindernes adfærd og opførsel. Det ses i gårdsretterne at kvinder, og det fremgår her at der er tale om hofdamer i dronningens gård, kunne bortvises hvis de havde opført sig usømmeligt. Det må tænkes at der her var af gøre med adelskvinder hørende til lavadelsgruppen. Hvad angik højadelens og kongehusets kvinder, da fremstilles disse som godt opdragne, lyttende til råd fra forældre og andre rådgivere, og der ses på ingen måde lignende restriktioner som før anført overfor de tjenende hofdamer, angiveligt fordi det ikke tænkes nødvendigt. I Rimkrøniken *Alf og Alfhild* omhandlende den sjældne høviske kærlighed i tidens krøniker, løfter den svenske mø Alfhild dog det slør som tidens ugifte kvinder bar, og forelskelse mellem denne og den danske prins, Alf, i tekstpassagen forklædt som skjald, opstår. Som straf sender Alfhilds far hende tilbage til pigekammeret:

"Da sænkede ung Alfhild igen sit tætte slør, mens hendes kinder blussed som ingensinde før, og snart med sin moder, den dronning from og prud, gik Alfhild, fulgt af ternerne af Gæstehallen ud."[325]

Denne episode stemmer godt overens med kvindeidealet i Rimkrønikerne, hvor der veksles mellem en idealisering af en vis kækhed og gåpåmod på den ene side, der muligvis skal ses som noget til det vikingetidsunivers som fortællingerne er henlagt til gældende, og på den anden side et stigende høvisk kvindeideal hvor kvinden indordnede sig efter de standsmæssige, og for kongehuset politisk funderede, ægteskabsaftaler som slægten ønskede. I samme Rimkrønike ses et af de sjældne eksempler på aktiv militær deltagelse for kvinder, nemlig den fiktive ide om skjoldmøen. I fortællingen om Alf og Alfhild afslører Alf at han er prins, og beder Alfhilds forældre om hendes hånd, men Alfhilds mor fraråder ægteskab med en som Alfhild ikke kender. Efterfølgende følger vi Alfhilds sorg og ulykkelige høviske kærlighed som sender hende på togt som skjoldmø

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 137 09-08-2021 12:50:01

for at lede efter Alf, der tilmed er forsvundet i mellemtiden. Modsat de øvrige Rimkrøniker indeholdende høvisk kærlighed, da får Alf og Alfhild rent faktisk hinanden, men i de fleste Rimkrøniker må der nøjes med høvisk tilbedelse på afstand som siden sublimeres og forsøges glemmes i sorg, mens der indrettes efter de krav som blev stillet til adelsfolkene.[326]

Selvom kvinderne ikke deltog aktivt i den militære tjeneste, så ydede de som nævnt til bondeledingen, og det må tænkes at adelskvinder gift med herremænd har ydet til denne igen, når ægtemanden døde og jorden dernæst gik tilbage til skipænet og bondeledingen. Som hustru til en herremand har adelskvinden angiveligt tillige været omfattet af skatteledingen for de jorder og ejendomme som hørte til dennes hovedlod, idet ægtemanden rådede over egen samt i al fald halvdelen af hustruens egen formue efter ægteskabs indgåelse dersom de havde fælles børn, mens hun, trods kirkens forsøg på at udvide dette i omfang, blot kunne varetage selvstændigt den sidste halvdel, eksempelvis donere sjælegaver til kirken og lignende.[327] Hvor kvinder af bondestanden var havnebønder og måske af den vej kan siges at deltage i det militære, da sås at også adelskvinder som ejendomsbesiddere hørende til magnatgruppen, samt dronninger, ligeledes at havde bidraget til ledingen på lige vis med de øvrige magnater og kongelige. På trods af kvindernes ydelser til ledingen så var de dog ikke en del af den militære kultur, krigerkulturen, det var mændenes alene. I skjoldmø-universet er det Alfhilds terner der frivilligt melder sig til togtet samt en række andre møer i sorg og ulykkelig høvisk kærlighed. Alfhild har et mål om at finde Alf, men ellers beskrives blot noget der kunne ligne flugt; møer i kamp mod andre vikingesnekker igen og igen. Der ses ingen politiske funderede kampe eller higen efter velstand gennem plyndringer som for kilder omhandlende mændenes vikingetogter. Derimod ses at rang, uddelering af opgaver, våbentræning og våbenbrug var lig, og vel genskabt fra vikingetidens militære mandeverden, og denne fiktive militære kultur for kvinder er det eneste eksempel der haves fra perioden, og vi skal vel primært som nævnt se disse skjoldmø-fortællinger som en del af den høviske kærlighed.[328] Ellers ses ingen adelskvinder at havde været forbundet med militær kultur såvidt kilderne. Derimod hørte de bestemt til kulturen stand som ovenfor anført.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 138 09-08-2021 12:50:01

Hvad angår adelsmændene og kulturen stand, da er de bedste eksempler herpå i kilderne blandt andet Knud Prislavsens afslag på at lede en del af ledingsflåden med begrundelse i dennes alt for fjerne tilknytning til kongeslægten. Igen som tidligere anført så synes det som om at mænd i relationer til kongedynastiet havde visse privilegier som andre adelsfolk ikke nød, blandt andet det at kunne indtage de øverste befalingsposter over flåden samt udtage herremænd til ledingen. *Knytlinge sagas* beretning om høvedsmanden Egil Ragnarssøn, der ikke mestrede standsbevidsthed, men havde et for stort og prangende folkehold er et andet godt eksempel på at der har hersket forskellige standarder og uskrevne regler for hvordan en adelsmand burde opføre sig, og at dette også har været niveau-delt efter hvor i adelsstanden at vedkommende befandt sig. Ragnarssøn har tilsyneladende været en mindre adelsmand af lavere rang, og har af denne grund været nødsaget til at dæmpe luksuslivet selvom han måske har haft formuen til at kunne leve således. For som Vederloven angiver så var det mere velset at være af "høj byrd" end at være formuende. I den senere del af middelalderen kom der tilmed love som indbefatter sanktioner over for de som bar for prangende beklædningsstykker, som var for lig de royales, så det har været vigtigt at kunne kende forskel på de forskellige sociale grupperinger, og i takt med at gamle adelsslægter er gået under, og nye kommet til, må det tænkes at det har taget lidt tid at lære spillereglerne for de nye og at opbygge hvad der betegnes som høj byrd, nemlig ægteskabsalliancer ind i andre højadelsslægter og et langt stamtræ med fine aner. At stand kunne medføre særlige begunstigelser og privilegier fremgår tillige af Vederlovens beretning om det første lovbrud på regelsamlingen, idet den jyske stormand Kristiern Svenssøns familie fik muligheden for at betale 40 marks bøden i stedet for landsforvisning som før angivet.

Hvad angår kulturen militær kultur, da betød militær hierarki og rang, tillige med respekt for overordnede, som nævnt meget i Vederloven. Militær rang var opdelt efter hvornår en person var optaget i Vederlaget, og det behøver ikke at betyde at det har været de ældste som var mest indflydelsesrige. I eksempelvis Harry Christensens diplomatiske studier sås at Rigsrådernes magt mere var baseret på høj byrd end høj alder. Måske har dette også spillet en rolle i Vederloven i forhold til rang. Rang afgjorde

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 139 09-08-2021 12:50:01

også hvor en person var placeret ved bordet hos enten konge eller adelsmand. Det ses af Vederloven og hos Saxo. I også Rimkrønikerne, eksempelvis *Ingærd*, haves lignende fremfærd, idet en adelsmand med følge ved ankomsten til en anden storgård, lod dennes følge placere sig ved bordet mellem husfolkene, mens adelsmanden selv kom til højbords tillige med dennes staldmester, som der jo, ifølge Saxo, tillige var leder af hirden, af følget.[329] Netop hirdmændene omtales i Sven Aggesens udgave af Vederloven som værende iblandt de militære mænd som loven var skabt til. I føromtalte Rimkrønike, *Ingærd*, ser vi hirdmanden og staldmesteren i dennes funktion ved et tingmøde hvor bølgerne går højt og et muligt angreb på den adelsmand som følget beskytter hele tiden lurer. Her beskrives staldmesterens årvågenhed mod alle de tilstedeværende og dennes stadige parathed til at gribe til sværdet hvis en kamp skulle dukke op.[330] Vi hører tillige hos Adam af Bremen at også mænd af højere stand kunne være hirdmænd hos konger, eksempelvis Sven Tveskæg, og det må som nævnt tænkes at yngre mænd af også høj byrd kunne være en del af et følge. Måske har det været en del af en militær opdragelse at tjene i ungdommen hos en fornem person. I al fald i den tidlige periode. For Vederloven taler som nævnt om aflønning af hirdmændene via et kontraktligt forhold, og at det var vigtigt at betaling forelå hvis man ønskede at være beskyttet som adelsmand, så måske har man senere blot hvervet mænd med penge. Uagtet hvilken form hirdmændenes stilling var undergivet så hørte de som nævnt til Vederlaget og det samme gjaldt herremændene, som der ud fra Jyske Lovs bestemmelser må tænkes har været adelsfolk fra lavadelsgruppen som er blevet udtaget til adelsledingen af magnatgruppen og selv betalte deres militære udstyr mod at få frelse. Begge grupper har været underlagt de mest strikse bestemmelser i Vederloven, og de har selv varetaget en form for selvjustits i Huskarlestævnet over for hverandre for småforseelser. Der rådede dertil en form for militær fællesskab som man kunne udstødes fra, omend man dog stadig kunne forblive i Vederlaget ved at være under kongens beskyttelse. Tab af rang og ære ved at rykke flere pladser ned ved bordet i kongens, og vel også adelsfolks, borge, slotte og godser, var tillige en straf der blev udført. Disse mænd hørte dertil måske administrativt til de såkaldte worthæld, der på et eller andet vis synes at være opdelinger af adelsledingen i et system der overlappede bondeledingens skipæner, måske fordi man kunne falde tilbage til dette system, i al fald

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 140 09-08-2021 12:50:01

som herremand, hvis man misligeholdt sine forpligtelser. At mændene var opdelt tre og tre i disse worthæld kunne indikere at de var forbundet med hverandre i en eller anden form militært. Måske en slags militært broderskab. Der er som angivet flere kilder, såsom Broderskabslisten og arkæologiske fund der viser krigere placeret sammen tre og tre, men disse kan lige så vel være hirdmænd som herremænd.

Den militære kultur som den fremstilles i Vederloven handler generelt om respekt for hverandre, idet det antogs at havde man ikke det, så kunne man heller ikke respektere en overordnet. Det handlede dertil om god opførsel, eksempelvis når adelsfolkene selv skulle vande hestene når tjenerne ikke var til stede, hvor det åbenbart var vanligt at møve sig frem og komme først, hvilket Vederloven sanktionerede imod. I stedet ønskede man at man fik kø-kultur om man så må sige. Uhæmmet vold og det at gribe til våben og hugge hverandre, eller ligefrem dræbe, i fuldskab eller af temperament, ønskede man tillige tæmmet. I de senere gårdsretter sanktioneres hertil mod krænkelser af kvinder, både voldtægt og andre krænkelser. Man ønskede kort sagt militær disciplin.

I gårdsretterne anvendes ikke sidestillingen af ovenævnte forseelser og adfærd med en vikingeagtig fremfærd, men det gør der som nævnt i de supplerende kilder, og af den grund vil der i nedenstående udgave af Bourdieus model arbejdes vertikalt med en militær kultur der spænder fra en uønsket "vikingeadfærd" til en ønsket "høvisk adelsmandsadfærd," og der vil ved kulturen stand arbejdes horisontalt med byrd, eller stand, gående fra de laveste lavadelsgrupper og op til magnatgruppen ud fra både sociale såvel som økonomiske parametre. Storbønder og tremarksmænd er ikke indregnet her som en del af adelsgruppen.

7.1. Bourdieus model

I det følgende vil Pierre Bourdieus model anvendes, idet data fra kilder anvendt i værket vil blive indsat i denne. Det skal dog stærkt fremhæves at dette ikke på nogen måde kan betegnes som givende et fyldestgørende, ej heller tilnærmelsesvis, billede på de undersøgte spørgsmål. Dertil er kildematerialet anvendeligt i modellen for spinkelt. Der vil derfor blot være tale om en løsere grafisk afbildning af nogle mulige tendenser i

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 141 09-08-2021 12:50:01

perioden. Desværre må vi ekskludere kvinderne her på målstregen, selvom de ellers har været med hele værket igennem, da de jo ikke betragtes som en legitim del af den militære kultur i højmiddelalderens patriarkalske verden.

Stand	**Kongelige**
Knud den Store	Alf
Kong Sven	
	Højadel
Kristiern Svenssøn	Absalon
Stig Hvide Andersen	
Højadelens sønner i Bergen	
To danske landsforviste adelsmænd	
Vedeman fra Roskilde	
Militær kultur	
Viking	**Høvisk adelsmandsideal**
Egil Ragnarssøn	**Lavadel**
Agge fra Varde	

Af modellen fremgår det at der ikke umiddelbart kan trækkes en entydig grænse mellem det at være fra høj- eller lavadelen i forhold til at udvise en ønsket eller uønsket adfærd. Men alligevel er der dog et skel, idet de mænd af høj byrd som handler uønsket eksempelvis er landsforviste danskere, såsom de to adelsmænd nævnt i *Gesta Danorum*, som levede i udlandet og lavede plyndringer mod fædrelandet. Der er således at gøre med mænd der i forvejen stod uden for samfundet grundet en eller anden forseelse eller lovbrud. Ydermere er der kong Sven, som plyndrer en russisk flåde for at få kapital til at udbetale sold til dennes mænd. Ud over at kong Sven af Saxo betragtes som en mand, der bryder enhver sædvane og orden, da er der hertil at gøre med en ganske vanskelig situation og tid med borgerkrig og dynastikampe der blev ydermere hård grundet gentagende sørøveri fra Venden. Saxo beskriver landets tilstand således:

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 142 09-08-2021 12:50:01

”På den tid havde sørøverne frie tøjler, og hele vejen fra Vendsysssel ned til Ejderen lå alle landsbyer i Østjylland forladte hen, og alle marker udyrkede. Såvel mod øst som syd var Sjælland et øde og goldt landskab. Bønder var der ingen af, og i deres sted havde røverne slået sig ned som om de var hjemme. På Fyn havde sørøverne ikke efterladt andet end en lille flok indbyggere.”

Det har således ikke været nemt at finde midler til at kunne lønne mændene og klare sig.

Af andre der udviser uønsket normer ifølge tidens kilder er mænd hørende til det private ledingstogt eller korstog til Jerusalem, som det høres flere unge stormandssønner deltog i. Det fremgår dog ikke af kilden hvem præcist iblandt danskerne der forvoldte problemer i Bergen, og det kan derfor ikke afgøres om det har været en af højadelssønnerne.

Ydermere høres om Vedeman, der ifølge Saxo var ophavsmanden til det søværn som borgerne i Roskilde oprettede. Tilsyneladende var denne form for værn ikke helt acceptabelt i perioden og blev anset som en anden form for sørøveri. I *Gesta Danorum* omtales Vedeman eksempelvis gentagende gange selv som ”piraticus” og kongen afslår at følge dennes råd om at overraske venderne på en efter kongens mening fej adfærd, idet denne mente at dette ”forslag var velegnet for en sørøver, men mindre passende for en i hans høje position.” Det har således heller ikke været anset virke at lave sørøverlignende vagtværn og blev tilsyneladende set ned på. Endelig er der iblandt stormændene at nævne den jyske Kristiern Svenssøn der brød Vederloven. Det fremgår ikke om Kristiern på dette tidspunkt har været en yngre adelsmand, men det at seniores eller oldinge skal afgøre sagen kunne tyde på at denne var ung.

Af andre mænd, muligvis hørende til lavadelsstanden, der brød reglerne for god adelsmandsadfærd er tillige en Agge fra Varde, der igen forbrød sig mod Vederlovens regler, og dertil høvedsmanden Egil Ragnarssøn, der både plyndrede uden tilladelse og hertil havde et for stort folkehold.

Hvad angår omvendt de mænd der levede op til tidens adelsmandsadfærd, da er særligt fremhævet konge og kongefrænder, eksempelvis Alf, og hertil Absalon, der ifølge Saxo får vendt de militære katastrofer og de gentagende nederlag mod venderne

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 143 09-08-2021 12:50:01

til i stedet succes. Absalon er en stærk kritiker af det bestående, særligt fejhed og manglende mandsmod, og fremstilles som en yngre mand fuld af kampgejst og mod, såvel som retsind. Eksempelvis foretager Absalon og kong Knud også plyndringer for at kunne udbetale sold, men dette sker blot fra fjendelandet Venden, og ikke fra forbipasserende flåder, handelsskibe eller nabolande med hvem der var indgået aftaler om fred. Foruden Absalon nævnes dertil en række unavngivne krigere, milites, som har udvist særligt mandsmod og eksempelvis forsvaret en konges liv, eller ene kæmpet mod flere modstandere.

Kildematerialet fra værket anvendelig i modellen er som nævnt spinkelt og der kan derfor ikke afgøres noget med sikkerhed, men der ses en tendens mod at adelsmænd af lavere byrd, tillige med unge mænd af højadelsslægt der stadig var under militær træning måske som hirdmænd og krigere, såvel som enkelte særlige tilfælde såsom landsforviste, har været de som brød reglerne for tidens nye adelsmandsideal, og i stedet trådte frem med en fremfærd lig vikingetidens normer for militær kultur - således som denne blev opfattet i højmiddelalderen.

7.2. Afrunding

Flere temaer relateret til adelen i middelalderen har været studeret i dette værk, og flere spørgsmål har været stillet. Først og fremmest om den nye høviske adelsdannelse først ser lyset i 1200 tallet eller før? Som det har været vist her, så synes der ud fra kilderne at dømme at havde været en langt tidligere overgang til opkomsten af den nye adelsidentitet og udviklingen af en stærk social gruppering som i al fald er at spore tilbage i det sene 1000 tal i eksempelvis Adam af Bremens arbejder. Bemærkelsesværdigt for 1000-1100 tallets kilder, herunder Vederloven, er særligt forsøget på at skabe afstand til vikingetidens adelsidealer, eller i al fald til post-vikingetidens ideer om en speciel vikingeadfærd. Det er særligt den uhæmmede plyndringsadfærd såvel som mangel på forståelse for rang og hierarki, som der i højmiddelalderen fremhæves som en særlig vikingestil. Hermed synes adelen at havde lagt afstand til tidligere tider, idet det her er tænkt at højadelen har grundlagt dennes

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 144 09-08-2021 12:50:01

formue på plyndringer og handel, mens blot det adelige handelsvirke i vikingetiden er fortsat gennem også højmiddelalder og frem til cirka 1560.

Dertil har værket beskæftiget sig med de privilegier adelen nød såsom skattefrihed mod at deltage i adelsledingen. Det har været hævdet her at adelen har været opdelt i flere sociale undergrupperinger, og at hvad Saxo omtaler som magnates i *Gesta Danorum*, er at sidestille med den absolutte højadel målt på både økonomiske og sociale parametre, og at disse mænd og kvinder, på lige fod med biskopper, hertuger og grever, har kunnet udtage andre adelsfolk, her dog kun krigsduelige mænd og ikke kvinder, til adelsledingen. Termen herremand har angiveligt, som anført af Ulsig, betegnet mænd underlagt en herre i højmiddelalderen, mens den i den seneste del af middelalderen i stedet har angivet en herre over andre. Denne herre over andre har sandsynligvis været et medlem af højadelen, og dermed magnatgruppen, idet højadelsgruppen omtrent var de eneste adelige tilbageværende i denne sene periode, hvor lavadelen tænkes at været gået under.

I forhold til adelsledingen har det endvidere været undersøgt om denne tjente primært kongemagtens interesser, og svaret må være at indførelsen af ledingssystemet er sket i et samarbejde mellem adel og kongemagt, og at det snarere synes som et fordelagtigt system for adelen, dels grundet de store skattefordele, og dels med afsæt i det stabile og velordnede militære forsvar af også dennes stands interesser, det være sig både politisk og standsmæssigt, tillige med beskyttelse af ejendomsbesiddelser og anden økonomisk formue. Højadelsfolk, såsom Skjalm Hvide, har kunnet lede lande-flåder før Landskabslovenes nedskrivning, sandsynligvis grundet relationer til kongen genealogisk eller ved fosterbørn eller venskab, og det er muligt at dette er fortsat også længere frem i tiden.

Højmiddelalderens adelsidealer ses især nedfældet i gårdsretterne, hvilket allerede sker i det sene 1100 tal i Vederloven, og det synes som om idealer herfra har vandret over grænserne, både imellem de enkelte lande i det danske kongerige, såvel som til naboriget Sverige. Hvad angår Vederloven da har man i forskningen længe forsøgt at besvare hvem regelsamlingen var rettet mod, og det har vanligt været fremhævet at det

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 145 09-08-2021 12:50:01

enten måtte være hirdmænd eller herremænd, eller noget midt imellem, for eksempel et oprindeligt adfærdskodeks for hirdmænd, der senere blev udvidet til også at være rettet mod herremandsstanden. I dette værk tænkes Vederloven, og gårdsretterne generelt, at være lavet som et regelsæt for alle hørende til såvel adelens som de kongeliges godser, borge og slotte, det være sig både konge, høj- og lavadel, og i de senere gårdsretter dertil adelskvinder samt adelsmænd, samt mænd og kvinder af lavere social gruppering ud fra i al fald straffene at dømme. Hertil tænkes termen huskarl, blot at benævne hird- og herremænd, og det såkaldte Huskarlestævne at være et særligt organ for blot denne gruppe af mænd, der egenhændigt kunne afgøre sanktioner over for mindre uoverensstemmelser og forseelser i kongs- og adelsgårde. Hirdmænd synes ifølge kilderne at kunne komme fra højadelen og kongefamilien, men i alle tilfælde er der at gøre med unge ugifte mænd, mens herremændenes sociale baggrund synes at placere dem i snarere lavadelsgruppen, hvorunder andre adelsfolk såsom principes (hærførere) , ombudsmænd, stallere, fogeder og andre embedsmænd, underlagt Vederloven var dog som nævnt også højadelens seniorer og kongen, men det fremgår af loven at deres stand gjorde at de fik særlige privilegier indført ganske tidligt, nemlig her 40 marks bøden i stedet for æres- og formuetab samt landsforvisning. Tilsyneladende har de sidste straffe også kunnet berøre resten af slægtens ære, idet man her fremdrog de mange familiemedlemmer til skadevolderen Kristiern Svenssøn, som talte imod at man lod Kristiern få "niddingsord" på sig og blive forvist fra landet. Angiveligt har det dertil måske også kunnet skabe mere uro end gavn at give denne hårde straf. Den landsforviste kongelige marsk og kongemorder, Stig Hvide Andersens, ophold under den norske konges beskyttelse bragte eksempelvis Erik Menved i konflikt med de øvrige medlemmer af Hvideslægten som særligt kirkekampene vidner om, så kongen har nok været interesseret i en mildere løsning tillige. Kongers og dronningers magt blev opretholdt i en svær balancegang med adelen, og relationerne til disse både verdslige og gejstlige adelsfolk har været vanskelig.

Adelskulturen har særligt markeret sig gennem en speciel militær kultur og militær dannelse som Vederloven især vidner om. Denne gårdsret er, i modsætning til de senere gårdsretter, i langt større stil en lejr eller "kasernedisciplin," for adelsmænd, alle krigere,

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 146 09-08-2021 12:50:01

hørende til borge, slotte og godser, både når de opholdt sig på disse ejendomme som når de var på togt. Grundet det snævre militære fokus i Vederloven og kvindernes udeladelse fra aktiv militær tjeneste, er disse ikke synlige i denne tidlige gårdsret, men kvinderne indtræder dog i gårdsretterne på et senere tidspunkt, og havde der været overleveret flere gårdsretter, så ville vi måske allerede havde set at det høviske adelsideal også bragte adelskvinden i forgrunden tidligere i gårdsretterne. Det synes som at gårdsretterne har været rettet mod adelskvinder af både høj og lav byrd, idet hofdamers opførsel også mødte sanktioner.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 147 09-08-2021 12:50:01

Noter til kapitel 7

322. I. C. Rosenørn-Teilmann, 1906, s. 128.

323. I. C. Rosenørn-Teilmann, 1906, s. 11.

324. J. Olrik, 1900-1901, s. 148-151.

325. I. C. Rosenørn-Teilmann, 1906, s. 94.

326. I. C. Rosenørn-Teilmann, 1906, s. 134.

327. E. Kroman, 1945, bd. 2, bog 1, kap. 39, s. 152.

328. I. C. Rosenørn-Teilmann, 1906, s. 106-110.

329. K. Friis-Jensen, 2005, bd. 2, bog 14, stk. 49.2, s. 428-429.

330. I. C. Rosenørn-Teilmann, 1906, s. 41.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 148 09-08-2021 12:50:01

Litteratur

Primære kilder

Erling Albrectsen, 1976, *Vikingerne i Franken. Skriftlige kilder fra det 9. århundrede.* Odense Universitetsforlag.

Joh. Ax. Almquist, 1931, *Frälsegodsen i Sverige under Storhetstiden.* Bd. 1-4. Stockholm.

J.O. Arhnung, 1965, *Roskilde kapitels Jordebog 1568,* København.

Hans Bekker-Nielsen, 1977, *Knytlinge saga.* København.

Franz Blatt, 1938, *Danmarks Riges breve,* rk. 2, bd. 1, København.

Franz Blatt, 1941, *Danmarks Riges breve,* rk. 2, bd. 2, København.

Franz Blatt, 1939, *Danmarks Riges breve,* rk. 2, bd. 3, København.

B. Boethius, 1877, *Sveriges traktater med fremmede magter,* bd. 1-4, Norstedt.

Bent Christensen m.fl, 2002, *Esrum Klosters brevbog.* Museum Tusculanums Forlag. København.

C. A. Christensen, 1975, *Danmarks Riges breve,* rk. 1. bd. 2, København.

C. A. Christensen, 1942, *Danmarks Riges breve,* rk. 2. bd. 4, København.

C. A. Christensen, 1943, *Danmarks Riges breve,* rk. 2. bd. 5, København.

Karsten Friis-Jensen, 2005, *Saxo Grammaticus. Gesta Danorum.* Bd. 1 og 2. København.

Birgitta Fritz & Eva Odelman, 1994, *Raven van Barnekows räkenskaper*, Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, Stockholm.

M.CL.Gertz, 1907, *Knud den Helliges martyrhistorie*, København.

M.CL.Gertz, 1915, *En ny text af Sven Aggesøns værker. Genvunden på grundlag af Codex Arnæmagnæanus 33, 4 to,* Nordisk Forlag, København.

M.Cl. Gertz, 1916, *En ny text af Sven Aggesøns værker. Genvunden på grundlag af Codex Arnæmagnæanus 33, 4 to.* Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forlag. København. [latin]

M.CL.Gertz, 1916-17, *Sven Aggesøns Historiske Skrifter. Oversatte efter den på grundlag af Codex Arnæmagnæanus 33, 4 to restituerede nye text.* Selskabet til historiske kildeskrifters oversættelse. Niende række. Nr. 1. Det Schønbergske Forlag. København.

M.Cl.Gertz, 1908-1912, *Vitae Sanctorum Danorum, København.*

P. Hasse, 1888, *Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und urkunden.* Bd. 2. Verlag von Leopold Voss, Hamburg.

Åke Holmbäck & Elias Wessen, 1933-1943, *Svenska Landskapslagar,* bd. 1-4, Stockholm.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 149 09-08-2021 12:50:02

J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, 1827, *Danske gårdsretter og stadsretter.* Københavns.

Erik Kroman, 1945-1948, *Danmarks gamle love,* bd. 1-3, Københavns.

Erik Kroman, 1980, *Danmarks middelalderlige annaler,* Københavns.

Erik Kroman, 1971, *Den danske rigslovgivning indtil 1400,* Københavns.

Erik Kroman & Stig Iuul, 1968, *Skånske lov og Jyske Lov,* Københavns.

Sofus Larsen, 1937, *Visen om Hr. marsk Stig og hans hustru.* Københavns.

Allan A. Lund, 2000, *Adam af Bremens krønike.* Wormianum. Højbjerg.

Hans Olrik, 1893-1894, *Danske helgeners levned.* Københavns.

Hans Olrik, 1966/67, *Viborgbispen Gunners levned,* Historisk samfund for Århus stift. Århus.

Jørgen Olrik, 1900-1901, *Krøniker fra Valdemarstiden.* Selskabet til historiske kilders oversættelse. Københavns.

Jørgen Olrik, 1906-1908, *Valdemar Sejrs sønner og den store ærkebispestrid. Udvalg af kilder til Danmarks historie i årene 1241-1274.* Københavns.

Alfred Otto, 1933, *Liber Daticus Roskildensis: Roskilde gavebog og Domkapitels Anniversarieliste*. Danmark.

Poul Rasmussen, 1992, *Århus Kannikebords Jordebog ca. 1315.* Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

Knut Robberstad, 1952, *Gulatingslovi,* Det norske samlaget, Oslo.

Knut Robberstad, 1937, *Gulatingslovi*, Norrøne Bokverk 33, Oslo.

Ingeborg Christiane Rosenørn-Teilmann, 1906, *To gamle Rimkrøniker.* Københavns.

Peter Skautrup, 1941, *Den Jyske Lov,* Universitetsforlaget i Aarhus, Aarhus.

Peter Skautrup 1900, *Jyske Lov i oversættelse efter Flensborgmanuskriptet,* Danmark.

Karen Thuesen 1993, *Anders Sørensen Vedels Hundredevisebog.* Københavns.

Helge Toldberg, 1959, *Den danske Rimkrønike,* J.H. Schultz Forlag. Københavns.

Svend Aakjær, 1926-1943, *Kong Valdemars Jordebog,* Københavns. Bd. 1-3.

Sekundære kilder

Esben Albrectsen, 1997, *Danmark-Norge 1380-1814 - Fællesskabet bliver til: 1380-1536,* Bd. 1. Akademisk Forlag.

Esben Albrectsen, 2000, "Synspunkter på Norges forhold til Danmark 1380-1536," I: Per Ingesman & Bjørn Poulsen, 2000, *Danmark og Europa i senmiddelalderen,* Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Karsten Alnæs, 1997, *Historien om Norge. Under fremmed styre,* Oslo.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 150 09-08-2021 12:50:02

Aage Andersen, Per Ingesman & Erik Ulsig, 1985, *Festskrift til Troels Dahlerup.* Arusia. Aarhus.

Catharina Andersson, 2010, ”Andliga gåvor i världsligt bruk – om den religiösa gåvan som social och maktskapande handling,” I: Lars Hermanson, Kim Esmark & Hans Jacob Orning, 2010, *Gaver, ritualer, konflikter. Et rettsantropologisk perspektiv på nordisk middelalderhistorie.* Norge.

Agnes S. Arnorsdottir, Per Ingesman og Bjørn Poulsen, 2007, *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder.* Aarhus Universitetsforlag

Erik Arup, 1925, *Danmarks historie. Land og folk. Til 1282.* København. Bind 1.

Erik Arup, 1961, *Danmarks historie. Stænderne i herrevælde 1282-1523.* København. Bind. 2a.

Erik Arup, 1914-1915 , "Leding og ledingsskat i det 13. århundrede," *Historisk Tidsskrift.* rk. 8, bd. V. København.

Lars Bisgaard, 2001, ”Med slægtens samtykke. Det adelige testamente 1340-1559,” I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Lars Bisgaard, 2000, "Sogn, fællesskab og gavegivning i dansk senmiddelalder," I: Per Ingesman & Bjørn Poulsen, 2000, *Danmark og Europa i senmiddelalderen,* Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Sture Bolin, 1934, *Ledung och frälse. Studier och orientering över danska samfundsförhållanden under äldre medeltid.* Lund.

Axel Bolvig, 2002, *Politikens bog om Danmarks kalkmalerier*, København.

Pierre Bourdieu, 1997, *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen.* København.

Anders Bøgh, 2007, ”Bundones Regis” I: Agnes S. Arnorsdottir, Per Ingesman og Bjørn Poulsen, 2007, *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*. Aarhus Universitetsforlag.

Axel Bolvig, 1999, *Kalkmalerier i Danmark.* København.

Axel Bolvig, 2002, *Danmarks kalkmalerier.* København.

Tage E. Christiansen, 1966, "Isti tres fratres. Broderlisten i Kong Valdemars Jordebog," Tage E. Christiansen, Svend Ellehøj & Erling Ladewig Petersen, 1966, *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen.* København.

Tage E. Christiansen, 1970, "Træningslejr eller tvangsborg," KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, Aarhus Universitetsforlag. Århus.

A. E. Christensen, 1976, *Kongemagt og aristokrati.* Akademisk Forlag. København.

Aksel E. Christensen, 1977, ”Tiden 1042-1241,” I: (red) Inge Skovgaard-Petersen, Aksel E. Christensen & Helge Paludan, 1977, *Danmarks historie. Tiden indtil 1340.* bd. 1. Gyldendal.

C. A. Christensen, 1930-1931, "Nedgangen i landgilden i det 14. århundrede, " *Historisk Tidsskrift.* rk. 10, bd. I. København.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 151 09-08-2021 12:50:02

Harry Christensen, 1985, "Adel og kultur i det 15. århundredes Danmark. Et essay," Aage Andersen, Per Ingesman & Erik Ulsig, 1985, *Festskrift til Troels Dahlerup.* Arusia. Aarhus.

Harry Christensen, 1988, "Christian I`s råder. Anciennitet-alder-betydning," Poul Enemark, Per Ingesman & Jens Villiam Jensen, 1988, *Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig,* Arusia, Aarhus.

Kjeld Christensen, 2014, "Kongens borge. Det kronologiske forhold mellem Pine Mølle og Trelleborg," KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, Aarhus Universitetsforlag. Århus.

Pil Dahlerup, 1998, *Dansk Litteratur. Middelalder. Verdslig litteratur.* Bind 2. København.

Poul Enemark, 2001, "Herremandshandel i senmiddelalder og 16. århundrede," I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Poul Enemark, Per Ingesman & Jens Villiam Jensen, 1988, *Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig,* Arusia, Aarhus.

Anton Englert, 2015, *Large Cargo ships in Danish waters 1000-1250. Evidence of specialised merchant seafaring prior to the Hanseatic Period.* Roskilde.

Kristian Erslev, 1971, *Danmarks riges historie 1241-1340,* Historiske afhandlinger bd. 4, København.

Kristian Erslev, 1972, *Valdemarernes storhedstid, Studier og omrids.* Universitetsforlaget i København. København.

Ole Fenger, 1985, "Tremarksmanden," Aage Andersen, Per Ingesman & Erik Ulsig, 1985, *Festskrift til Troels Dahlerup.* Arusia. Aarhus.

Karsten Fledelius m.fl, 1981, *Middelalder, metode og medier.* Museum Tusculanums Forlag, København.

Svend E. Green-Pedersen, Jens Villiam Jensen & Knud Prange, 1983, *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark.* Arusia. Aarhus.

Dick Harrison, 2019, *Sveriges medeltid,* Historiska Media, Sverige.

Nils Hybel, 2000, "Dansk eksport på det nordeuropæiske marked ca. 1200-1350, " I: Per Ingesman & Bjørn Poulsen, 2000, *Danmark og Europa i senmiddelalderen,* Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Nils Hybel & Bjørn Poulsen, 2007, *The Danish resources c. 1000-1550. Growth and recession.* Brill. Leiden.

Nils Hybel, 1988, "Ødelæggelser og økonomisk krise i nordvesteuropæisk senmiddelalder," I: Poul Enemark, Per Ingesman & Jens Villiam Jensen, 1988, *Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig.* Arusia. Historiske skrifter VI. Århus.

Kai Hørby & Niels Lund, 1980, *Samfundet i vikingetid og middelalder 800-1500.* Dansk Socialhistorie, bd. 2. København.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 152 09-08-2021 12:50:02

Grethe Ilsøe, 1966, "Dansk herremandshandel i senmiddelalderen," Tage E. Christiansen, Svend Ellehøj & Erling Ladewig Petersen, 1966, *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen.* København.

Per Ingesman & Bjørn Poulsen, 2000, *Danmark og Europa i senmiddelalderen,* Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Per Ingesman, 2007, *Konge, kirke og samfund: De to øvrighedsmagter i dansk middelalder*. Aarhus Universitetsforlag.

Per Ingesman, 2001, ”Milicia contra ecclesiam?” I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Kurt Villads Jensen, 2002, ”Knudsgilder og korstog,” I: Lars Bisgaard & Leif Søndergaard, 2002, *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark.* Syddansk Universitetsforlag.

Kurt Villads Jensen, 2000, ”Korstogstanken i dansk senmiddelalder,” I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Jens Villiam Jensen, 2001, ”Arv og godssamling. Skifte af adeligt jordegods 1400-1660,” I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Jens Villiam Jensen, 1985, "Skifteprincipper og skiftepraksis for adeligt jordegods i det 16. århundrede," Aage Andersen, Per Ingesman & Erik Ulsig, 1985, *Festskrift til Troels Dahlerup.* Arusia. Aarhus.

Knud J.V. Jespersen, 2001, ”Fra fødselsadel til rangadel. Den danske adel 1600-1800,” I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Knud J. V. Jespersen, 1977, *Rostjenestetaksation og adelsgods. Studier i den danske adelige rostjeneste og adelens godsfordeling 1540-1650.* Odense Universitetsforlag.

Leon Jespersen, 2001, ”Adel, Hof og embede i adelsvældens tid,” I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Simon Keynes, 1980, *The diplomas of king Æthelred ”The Unready,” 978-1016: a study in their use af historical evidence.* Cambridge University Press.

J. Kinch, 1875, *Om den danske adels udspring fra thinglid.* Danmark.

Henrik Lerdam, 2001, ”Det danske lensvæsen 1375-1481,” I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

John Lind, 2012, ""Vikinger," vikingetid og vikingeromatik," KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, Aarhus Universitetsforlag. Århus.

Thomas Lindkvist, 1990, *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt. Organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid.* Opuscula Historica Upsaliensia 1. Uppsala.

Niels Lund, 2011, "Kirkens mænd og deres leding," *Historisk Tidsskrift,* bd. 111, hf. 2, København.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 153 09-08-2021 12:50:02

Niels Lund, 1999, "Kværsæde. Demobilisering eller almindelig ledingsafløsning,?" *Historisk Tidsskrift,* bd. 99, hf. 2, København.

Niels Lund, 1996, *Lid, leding og landeværn.* Roskilde.

Erik Lönnroth, 1940, *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteväsen och länsförvaltning.* Göteborgs Högskolas Årsskrift XLVI. 1940: 3. Göteborg.

Rikke Malmros, 1988, "Den danske ledingsflådes størrelse," Poul Enemark, Per Ingesman & Jens Villiam Jensen, 1988, *Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig,* Arusia, Aarhus.

Michael Nordberg, 1995, *I kung Magnus tid. Norden under Magnus Eriksson 1317-1374.* Sverige.

Poul Nørlund, 1948, *Trelleborg,* København.

Poul Nørlund, 1973, *Trelleborg,* Nationalmuseet, København.

Jens E. Olesen, 1980, *Rigsråd, kongemagt, union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449.* Universitetsforlaget i Aarhus.

Jens E. Olesen, 2000, "Skåne mellem Danmark og Sverige 1332-1469," I: Per Ingesman & Bjørn Poulsen, 2000, *Danmark og Europa i senmiddelalderen,* Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Helge Paludan, 1995, *Familia og familie. To europæiske kulturelementers møde i højmiddelalderens Danmark.* Aarhus Universitetsforlag.

Helge Paludan, 1977, ”Tiden 1241-1340,” I: (red) Inge Skovgaard-Petersen, Aksel E. Christensen & Helge Paludan, 1977, *Danmarks historie. Tiden indtil 1340.* bd. 1. Gyldendal.

Erling Ladewig Petersen, ”Adelig godsdrift 1560-1620. Strukturer og resultater,” I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Erling Ladewig Petersen, 1966, "Jordprisforhold i dansk senmiddelalder," Tage E. Christiansen, Svend Ellehøj & Erling Ladewig Petersen, 1966, *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen.* København.

Bjørn Poulsen, 2000, "Krydderier og klæde. Statusforbrug i senmiddelalderens Danmark," I: Per Ingesman & Bjørn Poulsen, 2000, *Danmark og Europa i senmiddelalderen,* Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Bjørn Poulsen, 2001, ”Med harnisk og hest. Om adel, krig og vold i dansk senmiddelalder” I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Knud Prange, 2001, ”Adelens omfang i middelalderen,” I: (red) Per Ingesman og Hens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Knud Prange, 1988, "Arme riddere. Om riddertitlen og mulighederne for at opdele middelalderens adel i sociale grupper," I: Poul Enemark, Per Ingesman & Jens Villiam Jensen, 1988, *Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig,* Arusia, Aarhus.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 154 09-08-2021 12:50:02

Knud Prange, 1983, "Lavadelsskæbner i senmiddelalder og renaissance, " I: Svend E. Green-Pedersen, Jens Villiam Jensen & Knud Prange, 1983, *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark.* Arusia. Aarhus.

Carsten Porskrog Rasmussen, 2001, "Adelens godsrigdom 1490-1660," I: (red) Per Ingesman og Hens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Mads Ravn, 2012, "Maritim læring i vikingetiden. Om praksisfællesskabets marginale deltagere," ," KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, Aarhus Universitetsforlag. Århus.

Mads Ravn, 1999, "Nybro. En trævej fra kong Godfreds tid," KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, Aarhus Universitetsforlag. Århus.

Mads Ravn, 2016, "Om bord på vikingetidens langskibe. En analyse af besætningsorganisation og kommunikation," KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, Aarhus Universitetsforlag. Århus.

Søren M. Sindbæk, 2011, "Silver economies and social ties: Long-distance interaction, long-term investments - and why the Viking Age happened," I: (red) James Graham-Campbell, Søren M. Sindbæk & Gareth Williams, 2011, *Silver economies, monetisation and society in Scandinavia, AD 800-1100,* Aarhus Unversity Press.

Inge Skovgaard-Petersen, 1977, "Oldtid og Vikingetid," I: (red) Inge Skovgaard-Petersen, Aksel E. Christensen & Helge Paludan, 1977, *Danmarks historie. Tiden indtil 1340.* bd. 1. Gyldendal.

Kamilia Fiedler Terkelsen, 2018, "Yngre jernalders eliteresidenser i Jylland," KUML. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, Aarhus Universitetsforlag. Århus.

Klavs Randsborg, 1981, "Handel, plyndring eller landbrugsekspansion- tre centrale aspekter af vikingetiden, *Historisk Tidsskrift,* bd. 81, hf. 1, København.

Carsten Porskrog Rasmussen, 2001, "Adelens godsrigdom 1490-1660," I: (red) Per Ingesman og Jens Villiam Jensen, 2001, *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* Aarhus Universitetsforlag.

Erik Ulsig, 2001, "Befolkningsfald, landgildefald og jordpriser i det 14. århundrede," *Historisk Tidsskrift, bd. 101, hf. 1,* København.

Erik Ulsig, 1968, *Danske adelsgodser i middelalderen,* Nordisk Forlag. København

Erik Ulsig, 2006, "Herremændene i Jyske Lov," *Historisk Tidsskrift,* bd. 106, hf. 1, København.

Erik Ulsig, 1981, "Landboer og bryderskat og landgilde. De danske fæstebønder og deres afgifter i det 12. og 13. århundrede." Karsten Fledelius m.fl, 1981, *Middelalder, metode og medier.* Museum Tusculanums Forlag, København.

Erik Ulsig, "1983, Kronens kamp for bevarelsen af skattegodset 1241-1396," Svend E. Green-Pedersen, Jens Villiam Jensen & Knud Prange, 1983, *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark.* Arusia. Aarhus.

Björn Varenius, 2002, "Maritime warfare as an organising priciple in Scandinavian society 1000-1300 AD." I: (ed) Anne Nørgård Jørgensen, John Pind, Lars Jørgensen & Birthe Clausen, 2002, *Martime warfare in Northern Europe. Technology, organisation, logistics and adminstration 500 BC-1500 AD.* Nationalmuseet. København.

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 155 09-08-2021 12:50:02

Carl Gustav Weibull, 1923, *Skånska Jordbrukets historia. Intill 1800-talets början.* Lund.

Lauritz Weibull, 1916, *Kung Valdemars Jordebok*, Lund.

Internet-kilder

https://natmus.dk/fileadmin/user_upload/Editor/natmus/undervisning/billeder/viking/Viking_dokumenter/PDF_Runesten.pdf

https://www.5.kb.dk/permalink/2006/manus/41/dan/49/?var=1

4475946 Adel og Adelsleding indhold.indd 156 09-08-2021 12:50:02